

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

«MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ»

Əlyazması hüququnda

KOSAYEV ASİF NİZAMİ oğlu

«Mərkəzi Bankın pul-kredit tənzimlənməsində rolu»

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı İİM010000 Maliyyə

İxtisaslaşma şifri və adı İİM010003 Bank işi

Elmi rəhbər

Magistr proqramının rəhbəri

Kafedra müdiri i.e.d. prof. Z.F.Məmmədov

BAKİ 2014

Plan

Giriş

Fəsil 1. Monetar tənzimləmənin nəzəri aspektləri

1.1. Miqdar pul nəzəriyyələri və Monetarizm

1.2. Keyns nəzəriyyəsinin mahiyyəti

1.3. Pul kütləsinin tənzimlənməsi

Fəsil 2. Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasəti çərçivəsində inflyasiya hədəfləməsi və pul tədavülünün tənzimlənməsi problemləri

2.1. Mərkəzi Bankın Pul siyasətin məqsədləri

2.2. Mərkəzi Bankın Monetar siyasətin alətləri

2.3. Mərkəzi Bankın inflyasiya hədəflənməsi problemləri

Fəsil 3. Azərbaycan Respublikasında pul –kredit tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri

3.1. Azərbaycan Mərkəzi Bankının fəaliyyətinin xüsusiyyətləri və inkişaf meyilləri

3.2. Azərbaycan Respublikasında pul –kredit tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri

Nəticə

Ədəbiyyat

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra qarşıda duran vacib məsələ müstəqil və güclü iqtisadiyyat formalaşdırmaq, xalqın rifahının müntəzəm olaraq yüksəltmək olmuşdur. Milli istehsalı stimullaşdırmağın, daxili bazarın qorunmasının dünya təcrübəsində sınaqdan çıxmış metodlarından, iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi, respublikamızda həyata keçirilən monetar siyasətdə istifadə edilməsi qarşıya məqsəd qoyulmuşdur.

Güclü Mərkəzi bank sistemi və səmərəli monetar siyasət olmadan isə bazar münasibətlərinin inkişafı mümkün deyildir. Banklar bazar iqtisadiyyatının mərkəzi həlqəsi olmaqla, daima digər maliyyə institutları, dövlət müəsisələri, müxtəlif sosial birliklər və təşkilatlarla, ayrı-ayrı vətəndaşlarla qarşılıqlı əlaqədədirlər. Cəmiyyətdə bank fəaliyyətinin rolunun dərk olunmaması bazar münasibətlərinin inkişaf etdirilməsini ləngiməsinə və iqtisadi proseslərə, büdcə-vergi sisteminin təkmilləşdirilməsinə mənfi təsir göstərən amillərdəndir. Səmərəli bazar sisteminin qurulması iqtisadiyyata struktur islahatların aparılmasını və maliyyə-kredit sisteminin global impulsları qəbul edə biləcək səviyyədə qurulmasını zəruri edir. Bu baxımdan monetar siyasət milli iqtisadiyyatın inkişafında aparıcı rol oynamalı, istehsalın həcmnin artırılmasını, ixrac imkanlarının artırılmasını təmin etməlidir.

Geniş şəkildə götürsək monetar siyasət əsas məqsədi pul kütləsinin tənzim edilməsi vasitəsi ilə milli istehsalın artırılmasından ibarətdir.

Monetar siyasət büdcə və vergi siyasətindən fərqli olaraq iqtisadi konyukturanın daha “incə tənzimlənmə” aləti sayılır. Məhz ona görə də monetar siyasətin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi həmişə iqtisad elminin mərkəzi problemlərindən biri olmuşdur.

Keçmiş Sovetlər dönəmində də iqtisadiyyatda inflyasiya, işsizlik, pul çatışmamazlığı və s. kimi iqtisadi proses və problemlər mövcud olmuşdur, lakin həmin dövddə bu problemlər dövlət və digər təşkilatlar tərəfindən işıqlandırılmır və eyni zamanda dövlət strukturları bu prosesləri gizlətməkdə maraqlı idilər. Tədavül kassa planı vasitəsilə, maliyyə aktivlərinin və kredit resurslarının bölgüsü və yenidən

bölgüsü dövlət tərəfindən həyata keçirilirdi. Sovetlər sistemi dağıldıqdan sonra bu sahədə mövcud olan problemlər real olaraq yeni yaranmaqda olan dövlətlərin qarşısında dururdu. Məsələ ondan ibarətdir ki, bu sahədə elmi iş, nəzəri araşdırma, elmi kitablar demək olar ki yox səviyyəsində idi. Planlı iqtisadiyyat dövründə bütün iqtisadi proseslər vahid mərkəzdən idarə olunur, inzibati amirlik metodu ilə tənzimlənirdi. Lakin ölkədə gizli olaraq böhran prosesləri gedir, inflyasiya, işsizlik rekord həddə yaxınlaşırdı.

90-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq müstəqil yaranmış dövlətlər keçmişdən yığılıb qalmış bu problemlərlə üzləşməli oldular və elə həmin dövrlərdən monetar siyasətin nəzəri aspektlərinin elmi araşdırılması prosesi başlanmışdır.

Mə'lum olduğu kimi, banklar iqtisadiyyatın qan damar sistemini təşkil edir. Bank sektoru monetar tənzimlənmənin impulslarını bütün iqtisadiyyata ötürən kanaldır. Bank sisteminin stabilliyi monetar siyasətin səmərəli fəaliyyəti üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir, bu sahədə əsas vəzifə dünya iqtisadiyyatı və bank sistemində baş verən müsbət meyillərin milli iqtisadiyyata tətbiq edilməsidir.

Maliyyə –kredit sisteminin normal fəaliyyəti üçün onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi zəruridir. Bu zərurətə əsaslanaraq hər il dövlət büdcəsi ilə yanaşı, monetar siyasətin əsas istiqamətlərinin təsdiq olunması və eyni zamanda il ərzində icrası təmin edilir.

Hər şeydən əvvəl, stabil monetar siyasət iqtisadi metodlarla tənzimlənməlidir. İqtisadiyyatın real sektorunda inkişaf olmadan pul - kredit sferasında həyata keçirilən tədbirlər inzibati xarakter daşıyacaqdır. Deməli, həyata keçirilən monetar siyasət istehsalın inkişafına normal şərait yaratmaqdan ibarət olmalıdır. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün Mərkəzi Bank qarşısında duran əsas vəzifə milli valyutanın alıcılıq qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi, onun dönərliliyinin təmin edilməsindən ibarətdir. Mə'lum olduğu kimi, milli valyutanın kursunu müxtəlif üsullarla müəyyən müddət sabit saxlamaq olar, lakin bu stabillik iqtisadi əsaslara söykənmirsə, dayanıqlı olmayacaqdır. Bu nöqteyi - nəzərdən hökumət qiymətlərin, makroiqtisadi göstəricilərin sabitliyini

və ölkə maraqlarına uyğun monetar siyasətin həyata keçirilməsini təmin etməlidir.

Dissertasiya işində əsas qarşıya qoyulan vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- Monetar siyasətin elmi əsaslarının tədqiqi, onun iqtisadi tənzimləmədə rolu və yerinin müəyyən edilməsi;
- Keçid dövrü problemlərinin tədqiq edilməsi və bu istiqamətdə pul – kredit sferasında olan çatışmazlıqların təhlili;
- Monetar siyasətə təsir edən amillərin müəyyənləşdirilməsi;
- ÜDM və pul kütləsi arasında asılılığın tədqiqi;
- Pul kütləsinin formalaşmasına təsir edən amillərin və pulun dövr sürəti ilə pul kütləsi arasındakı asılılığın müəyyənləşdirilməsi;
- Monetar siyasətin alət və vasitələrinin tədqiqi və onların ölkə iqtisadiyyatına tətbiqi;
- Monetar siyasətin iqtisadi artıma, istehsal prosesinin sürətlənməsinə təsir mexanizmlərinin təhlili;
- Antiinflasiya tədbirlərinin tədqiq və hədəfləmə siyasəti;

Monetar siyasət – dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə siyasətinin bir istiqamətini təşkil edir. Tənzimləmənin obyektı monetar hakimiyyətin, bankların və digər qeyri bank təşkilatlarının fəaliyyətlərinin nəticəsində dəyişən pul bazarında tələb və təklif təşkil edir. Digər formada desək monetar tənzimlənmənin əsas obyektı iqtisadiyyatda olan nağd və nağdsız pul kütləsinin məcmusudur. Nağd və nağdsız pul kütləsinin dəyişdirilməsi və dinamikası məcmu tədiyyə qabiliyyətli tələbin dəyişməsinə səbəb olur.

Dövlət monetar tənzimləməni Mərkəzi bank və ya Banklar bankı vasitəsi ilə həyata keçirir. Bu banklar pul emisiyasının inhisarçısı, pul tədavülünün, kreditlərin ümumi həcmnin və s. tənzimləyicisi kimi çıxış edirlər. Müasir inkişaf mərhələsində pul kredit xarakteri daşdığından (pul kütləsi əsasən bankların kredit-depozit fəaliyyətləri prosesində yaranır), Mərkəz bankı uyğun alət və metodların köməkliyi ilə ikinci səviyyəli bank institutları ilə apardığı əməliyyatlar çərçivəsində kredit –depozit emisiyasının şərtlərini və nəticə etibarı ilə pul

tədavülünün həcmi və strukturunun tənzimlənməsini həyata keçirir. Bir çox vaxtlarda Mərkəz bankları dövlətin agentı qismində çıxış edərək dövlət büdcəsinin yerinə yetirilməsinə xidmət edirlər. Yuqoslav iqtisadçısı Dukiç belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, Pul kredit suverenliyi – qarşıya qoyulan iqtisadi siyasi vəzifələri yerinə yetirmək üçün mərkəz bankı vasitəsilə pul emisiyasını və pul kredit siyasətini tənzimləməsində dövlətin suveren hüququ nəzərdə tutulur. Bundan çıxış edərək suverenliyin bir neçə tərkib elementinə baxaq:

- 1) Pulun inhisarçı emisiyası;
- 2) Valyuta və kapitalın hərəkəti də daxil olmaqla müxtəlif tənzimləyici vasitələrdən istifadə etmək imkanının olması;
- 3) Yüksək səlahiyyətlərə malik pul kredit suverenliyinin daşıyıcısının olması(Mərkəz bank institutu)
- 4) Üzən valyuta kursu və s .

Ölkə pul kredit suverenliyini qorumaqla nəyə nail olur? Burada ən əsas nailiyyət iqtisadi siyasətdə müstəqil olmaqdır. Mərkəz bankları ən axırncı instansiya kreditor olduğuna görə ölkənin bank sisteminin və maliyyə sferasının stabilliyini qoruya bilər. Digər bir məsələdə ölkənin milli özünü müəyyənləşdirmə simvolu olan milli valyutasının olmasıdır. Burada bayraq gerb və s. kimi milli özünü müəyyənləşdirmə atributları kimi milli valyutanın olması və tam sərbəst şəkildə və yeganə ödəniş vasitəsi kimi tətbiq olunması pul kredit suverenliyinin əsasıdır. Avropa valyuta birliyi yarandıqdan sonra ABŞ dolların əhatə dairəsini və liderliyini qorumaq üçün müxtəlif addımlar atmışdır. Bunun nəticəsində son illərdə Ekvodor və Şərqi Timorda və Salvadorda dolların istifadəsi rəsmi xarakter almışdır. Bunlardan başqa bir neçə ölkədə hələ neçə illərdir ki, rəsmi olaraq milli iqtisadiyyatlarında dollardan istifadə olunur.

Bundan başqa bəzi ölkələr isə dollar deyil başqa valyutalardan qanuni ödəniş vasitəsi kimi istifadə edirlər. Eyni zamanda BVF bivalyuta sistemini də xüsusi ilə qeyd edir. Bivalyuta sistemində ödənişlərin bəziləri milli valyutada və bəziləri isə digər valyutada(məsələn dollar) həyata keçirilir. Milli valyuta ilə həyata keçirilən əməliyyatlara əsasən vergilər, əmək haqqı və s. aid edilir.

Monetar tənzimləmə bazar münasibətləri müstəvisində iqtisadiyyata təsir etməyin ən demokratik yoludur. Bu tənzimləmə vasitəsilə biznes sisteminin subyektlərinin suverenliyinə təsir olunmur. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi dövlət orqanlarının sosial-iqtisadi sistemin stabilləşdirilməsi və dəyişən iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılması istiqamətində həyata keçirdiyi kompleks qanunverici, icra və nəzarət tədbirlərinin məcmusudur. Müasir şəraitdə dövlət tənzimlənməsi müxtəlif formalarda – inzibati-hüquqi və iqtisadi alətlər vasitəsilə həyata keçirilir.

Baxmayaraq ki, bu tənzimləmə bəzi iqtisadi azadlıqların məhdudlaşdırılması istiqamətində bəzi addımlar atır, lakin bu addımlar adətən dolayı yollarla həyata keçirilir.

Müasir dövrdə ölkələrin maliyyə qaynaqları getdikcə qloballaşmaqdadır. Qloballaşan dünyamızda Monetar orqanların həyata keçirdikləri pul və valyuta siyasəti investorları, istərsə də maliyyə fondlarına ehtiyacı olan fərd, özəl və dövlət qurumlarını yaxından maraqlandırır. Qloballaşan dünyamızda dünya ticarətində yüksək paya sahib olan ölkələrin milli pul vahidlərinin dəyərindəki dəyişikliklər dərhal onunla iqtisadi əlaqədə olan ölkənin xarici ticarət balansını, valyuta məzənnəsini, faiz dərəcəsini və başqa iqtisadi göstəricilərinə təsir edir və onların dəyişməsinə səbəb olur. Bu səbəbdən də günümüzdə makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində pul və məzənnə siyasətinin rolu ən aktual və gərəkli məsələlərdən biridir. Məlumdur ki, valyuta məzənnəsindəki düşmə hadisəsi yalnız valyuta ticarəti ilə məşğul olan qurumları maraqlandırmır, eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının bütün sektorlarındakı xərcləri yüksəldərək inflyasiyanın sürətli artımına səbəb olur. Bundan başqa, ölkənin xarici bazar payının artması da bütün ölkə vətəndaşlarının həyat səviyyəsinə təsir edir. Ümumiyyətlə, xarici investorlar üçün müəyyən zamanlarda ölkədə aparılan bütün iqtisadi və finans əməliyyatlarını izləmə vacibdir. Məsələn, ölkə ixracatının idxalat xərclərini qarşılama nisbəti necə hesablanacaq, turizm və digər xidmətlərdən hansı səviyyədə gəlir əldə edilir, ölkəyə hansı ölçüdə qısa və ya uzun müddətli finans vəsaiti girməkdə və ya çıxmaqdadır, birbaşa xarici sərmayə investisiyalarındakı dəyişmələr hansı istiqamətdədir və s. Bütün bunları investorlar öncədən təhmin etməli, yəni finans risklərini əvvəlcədən görməlidir. Məsələn, ticarət

balansında getdikcə artan kəsir varsa və ölkəyə konkret sərmayə girişi yoxdursa bu ölkələr kommersiya əməliyyatının həcmi azaltmaq və valyuta nəzarəti kimi tədbirləri həyata keçirmək məcburiyyətində qalarlar Bu isə ölkədəki investisiyaların riskini artırır. Digər cəhətdən bir ölkənin xarici iqtisadi münasibətlərindəki proseslərin təqib edilməsi, ölkə pulun xarici dəyərindəki dəyişikliklərin təhmin edilməsi zəruridir.

Üzən kurs sistemlərində valyuta kursları təklif və tələbin şərtlərinə görə formalaşır. Valyuta kursundakı dalğalanmalar isə valyuta ticarəti ilə məşğul olan finans qurumları ilə yanaşı ixracatçı, idxalatçı, daxili və xarici investorları və ya xarici kapitaldan istifadə edən geniş bir iş dairəsini yaxından maraqlandırmalıdır. Ölkədə inflyasiya səviyyəsini sabit saxlamaq dövlətin makroiqtisadi sabitliyinin təminatında duran ən mühüm məsələlərdən biridir. Inflyasiyanın tənzimlənməsi öz səlahiyyətləri çərçivəsində birbaşa olaraq Mərkəzi bankın səlahiyyətindədir. Bu minvalla ölkədə makroiqtisadi vəziyyətin o cümlədən makroiqtisadimakroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində pul və məzənnə siyasətinin rolunun tədqiqi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İqtisadi-riyazi üsulların, xüsusilə də ekonometrik modellərin tətbiqi müasir dünyada istər mikro, istərsə də makroiqtisadi səviyyədə aparılan tədqiqatların mühüm bir tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Belə ki, iqtisadiyyatı sürətlə inkişaf edən ölkələrdə iqtisadi proseslərin tədqiqində iqtisadi-riyazi üsullardan istifadəyə xüsusi əhəmiyyət verilir. Bu baxımdan ölkəmizdə baş verən iqtisadi proseslərin tədqiqi ilə yanaşı, inflyasiyanın pul kütləsindən, kredirlər üzrə faiz dərəcəsindən, idxal çəkili nominal effektiv məzənnədən, partnyor ölkələrdəki qiymət indekslərindən asılılığı o cümlədən bu proseslərin qarşılıqlı əlaqələrinin iqtisadi-riyazi təhlili mühüm bir məsələdir.

İnflyasiyanın xarakteri və mövcudluğu üzrə iqtisadi nəzəriyyə və konsepsiyalarda xeyli debatlar mövcuddur: klassik iqtisadi məktəbin nümayəndələri inflyasiyanın artıma təsirini onun qənaətə təsiri nöqtəyi-nəzərindən izah etməyə çalışır, keynsçilər AD-AS strukturunu artım və inflyasiya ilə əlaqələndirən model təqdim edir, monetarçılar pul-kredit münasibətlərinin inflyasiyadakı kəskin rolunu

təkrarən qeyd edir, neoklassiklər və artımın endogen nəzəriyyəsinin tərəfdarları isə inflyasiyanın iqtisadi artım üzərindəki təsirini onun investisiya və kapitala təsiri nöqteyi-nəzərindən təhlil edirlər.

Tədqiqatın əsas məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanda makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində pul və məzənnə siyasətinin rolu və yerini təsbit etməkdir. Tədqiqatın əsas vəzifələri dissertasiya işinin strukturundan irəli gələrək araşdırılır:

- Qiymət sabitliyi mövzusunda nəzəri baxışların təhlil edilir;
- Makroiqtisadi sabitliyin iqtisadi-riyazi üsullarla tədqiqi aparılır;
- Azərbaycanda makroiqtisadi vəziyyət öyrənilir;
- Makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində pul siyasətinin məqsədi müəyyən edilir;
- makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində məzənnə siyasətinin rolu öyrənilir;
- Qlobal maliyyə böhranı kontekstində Azərbaycan Mərkəz Bankının makro – prudensial idarəetmə antikrizis tədbirlərinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində iqtisadi siyasət təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini isə Azərbaycanda makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində pul və məzənnə siyasəti təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya bazası. Dissertasiya işinin informasiya bazasını Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi, Mərkəzi Bank, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin illik hesabatları, materialları, uyğun sahənin ekspertlərinin rəyləri təşkil edir. Tədqiqat işində empirik və müqayisəli təhlil, sistemli təhlil, riyazi modelləşdirmə, xüsusilə də ekonometrik modelləşdirmə üsullarından istifadə edilmişdir.

Magistr dissertasiyası işində aparılan tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsaslarını makroiqtisadiyyatın görkəmli nümayəndələrinin əsərləri, o cümlədən Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin iqtisadi-riyazi modelləşdirmə sahəsində apardıqları elmi-tədqiqat işləri, iqtisadi nəzəriyyələr, konsepsiyalar və modellər, həmçinin dünyanın bir sıra ölkələri üçün işlənmiş modellərin nəticələri təşkil edir.

Qoyulmuş məsələlərin həll olunma üsulları kimi riyazi statistikadan, ehtimal

nəzəriyyəsi, xüsusilə ekonometrikadan, həmçinin Microsoft Office və Eviews, StatGraphics kimi iqtisadi oriyentasiyalı tətbiqi proqram paketlərindən istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin yeniliyi ondan ibarətdir ki, ilk dəfə olaraq Azərbaycanda makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində pul və məzənnə siyasətinin rolu və yeri müəyyən edilmiş və global maliyyə böhranı kontekstində Azərbaycan Mərkəz Bankının makro – prudensial idarəetmə antikrizis tədbirlərinin prioritet istiqamətləri göstərilmişdir.

Tədqiqat işində yeniliklər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Qiymət sabitliyi mövzusunda nəzəri baxışlar bundan öncə yazılanlardan fərqlidir;
- inflyasiyanın və digər makroiqtisadi göstəricilərin iqtisadi artıma təsirini əks etdirən adekvat ekonometrik modellər qurulmuşdur;
- M1 pul aqreqatının 1% artması inflyasiyanı neçə faiz artması müəyyən edilmişdir;
- Kreditlər üzrə faiz dərəcəsinin 1% artması inflyasiyanı neçə faiz artması müəyyən edilmişdir;
- İnflyasiya gözləntilərinin 1% artması inflyasiyanı neçə faiz artması müəyyən edilmişdir;
- Pul kütləsində və məzənnədə baş verən şokun İQİ-nə təsiri müəyyənləşdirilmişdir;
- Azərbaycanda makroiqtisadi vəziyyətin sabitliyinin təminatında AMB rolu müəyyənləşdirilmişdir;
- Makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində pul siyasətinin rolu müəyyən edilmişdir;
- makroiqtisadi proseslərin tənzimlənməsində məzənnə siyasətinin rolu öyrənilmiş ;
- Qlobal maliyyə böhranı kontekstində Azərbaycan Mərkəz Bankının makro prudensial idarəetmə antikrizis tədbirlərinin prioritet istiqamətləri müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat praktiki əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, dissertasiya işində əldə edilmiş nəticələr və irəli sürülmüş konkret təklif və tövsiyələr müvafiq dövlət orqanlarına, real sektor və maliyyə qurumlarına əsas makroiqtisadi qiymətlər qəbul edilən – inflyasiya, faiz və valyuta kursu arasındakı əlaqələri təhlil edib real vəziyyəti dəyərləndirməyə və adı keçən parametrlər arasında ortaya çıxan problemləri öncədən təsbit etmək və ona çözüm bulmağa imkan verir.

- Bununla yanaşı, dissertasiyada irəli sürülmüş elmi-nəzəri fikir və nəticələrdən gələcəkdə «Bankçılıq» ixtisaslaşmasında təhsil alanlar üçün əsas nəzəri kurs kimi istifadəsi beynəlxalq standartlara uyğun kadrların hazırlanmasında böyük töhfə olardı.

Fəsil 1. Monetar tənzimləmənin nəzəri aspektləri

1.1 Miqdar pul nəzəriyyələri və Monetarizm

Miqdar pul nəzəriyyəsi XVI – XVIII əsrdə merkantlistlərin konsepsiyasına reaksiya olaraq yaranmışdır. Miqdar pul nəzəriyyəsinin banilərindən D.Yum, C. Mill, Ş. Monteskye göstərmək olar. Yum öz əsərlərində qeyd edir ki, pulun dəyəri onun miqdarı ilə müəyyən edilir. Yuma görə malların qiyməti və pulun dəyəri dövriyyədə olan mal və əmtəələrin miqdarı ilə müəyyən edilməlidir və bununla da o qeyd edir ki, əmtəələrin qiyməti həmişə pulun miqdarı ilə tərs mütənasibdir. Ümumiyyətlə miqdar nəzəriyyəsinin mahiyyətinə görə qıt olan hər şey bahalıdır anlamına gəlir. Belə olduğu halda pulun miqdarının artdığı halda, onun dəyəri düşəcəkdir. Bu halda pul bir əşyaya bənzətilmişdir. Qıtlıq pulun dəyərini artırır. Pulun dəyəri digər mallara görə düşərsə, digər bütün malların dəyəri artacaqdır. Burada bir şeyi xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. Əgər iqtisadiyyatda sadəcə pulun miqdarı dəyişirsə və alınıb satılan malların miqdarı eyni qalırsa deməli real qiymətlər də eyni qalacaqdır. Çünki real qiymətləri mübadilə edilən malların miqdarı müəyyən edir. D Yuma görə pul bir mübadilə vasitəsidir. Qiymətlər pul və malların miqdarındakı dəyişməyə uyğun olaraq öz-özlüyündən yaranır. SAY qanunu və miqdar pul nəzəriyyəsi bir fikrin fərqli qaydada izah edilməsidir. Bəsit olaraq miqdar pul nəzəriyyəsi qiymətlərin ümumi səviyyəsi ilə pul miqdarı arasındakı doğru əlaqəni göstərir. Miqdar nəzəriyyəsi təhlil edilərkən 2 mahiyyət əsas götürülməlidir. Nominal və real pul miqdarı. Nominal pul miqdarı bazarda mövcud olan və mübadiləni həyata keçirən vasitədir. Real pul miqdarı isə pulun istifadə edilməsi ilə əldə edilə biləcək mal miqdarına bərabərdir. Miqdar pul nəzəriyyəsidə iki fərqi istiqamət vardır:

1) transaksiion variant (əməliyyat variantı) İ Fişer Bu tam mənada klassik miqdar nəzəriyyəsinə özündə əks etdirir.

2) kassa qalığı konsepsiyası Piquinun başçılığı ilə kembridc məktəbi; Bu isə bir tərəfdən modern miqdar nəzəriyyəsi ilə klassik miqdar nəzəriyyəsi, digər

tərəfdən klassik miqdar nəzəriyyəsi ilə keynsin pul tələbi nəzəriyyəsi arasında körpü yaradır.

Miqdar nəzəriyyəsinin təməl fikri çox bəsit və açıqdır. Miqdarçı olmaq demək bəsit şəkildə keyfiyyət fikrinin yerinə miqdar fikrini ortaya qoymaq deməkdir. Pul təklifi ilə toplam tələb və iqtisadi şərtlərin dəyişkənlik bağlantısının araşdırılması çox əhəmiyyətlidir. Sadə dildə desək toplam tələb mal və xidmətlər üçün edilən pul xərcləmələrini ölçməkdir. İqtisadiyyat inkişaf etdikcə eyni zamanda kredit və digər şərtlər daxilində imkanlar artıqca pula olan tələb və insanların əllərində nə qədər pul saxlamalarını təhlil etmək lazımdır. Ümumi tələb nəzəriyyəsinə görə toplam tələb davranışını müəyyənləşdirən sadəcə puldur.

Fişerin klassik miqdar nəzəriyyəsi. Fişərə görə insanlar toplam xərcləmələrinin (T) bir hissəsini (K səviyyəsində) pul olaraq (M/P) əllərində saxlayırlar. K parametri əhalinin pul ehtiyatlarının gəlirlərinə nisbətidir. K parametri əmək haqqlarının nə vaxt verilməsi günlük, həftəlik və s, istehsal xammalla hazır məhsul arasında neçə pillə keçməsindən s asılı olaraq dəyişir. Qısa müddət üçün Fişer bu parametri sabit nəzərdə tutmuşdur. Belə halda hər hansı bir anda insanların real pul tələbi (M/P), KT şəklində, nominal pul tələbi isə KPT şəklində ifadə edilməkdədir. Digər tərəfdən $V = 1/K$ şəklində ifadə edilmişdir. Bu halda Fişer bərabərliyini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

$$M \cdot V = P \cdot T$$

Buna Fişerini mübadilə tənliyidə deyilir.

Burada M - Pul təklifi miqdar olaraq

V - pulun dövr sürəti

P-Qiymətlər səviyyəsi

T –toplam iqtisadiyyatda iş həcmi- dövriyyə

Fişerin nəzəriyyəsinə görə

1) Qiymətlər dəyişərsə, pula olan tələb də eyni səviyyədə və ya istiqamətdə dəyişəcəkdir.

2) Əgər real gəlir dəyişərsə(qısa dönmə üçün), pula olan tələb də eyni səviyyədə və istiqamətdə dəyişəcəkdir.

3) Pula olan tələb insanların ödəmələrinin zamanlamasındakı vərdişlərinin dəyişməsi ilə əlaqədar dəyişə bilər.

Miqdar pul nəzəriyyəsini riyazi olaraq təsdiq etməyə çalışan İ.Fişer pulun alıcılıq qabiliyyətinə təsir edən 6 amili qeyd etmişdir:

- 1) Dövriyyədə olan nağd pul kütləsi
- 2) Nağd pul kütləsinin dövür sürəti
- 3) Qiymətlərin orta səviyyəsi
- 4) Əmtəələrin miqdarından
- 5) Bank depozitlərinin məbləğindən
- 6) Depozit- çek tədavülünün sürətindən

Klassik miqdar nəzəriyyəsinin Kembric variantı A.C. Piqo

Miqdar nəzəriyyəsinə Piqonun gətirdiyi yeniliklər Fişerin nəzəriyyəsiindən dörd nöqtəyə görə fərqlənir:

1) Piqonun pula olan tələbi insanların sərvətinə, Fişərə görə isə insanların xərcləmələrinə bağlanmışdır. Piqoya görə insanlar pulu nə səviyyədə və nə sürətlə istifadə edəcəyinə görə deyil, sərvətlərin bir hissəsi olaraq nə qədər pul saxlamaq istəklərini aydınlaşdırmağa çalışmışdır. Bu səbəblə Kemric yanaşmasında V və T dən istifadə edilməmişdir.

Piqonun tarazlığını aşağıdakı kimi ifadə etmək olar:

$$MD = K.P.w$$

MD – pula olan tələb nominal olaraq

K – insanların nominal sərvətinin pul olaraq saxlanılan faizi

P – Sərvət daxilində yer alan dəyərlərin bazar qiyməti

w- insanların sərvət tutarının sabit qiymətlərdə dəyəridir. Pw – iqtisadiyyatdakı sərvətin pulla dəyəridir.

Piqo təhlilində Kemric tarazlığı pulu sadəcə olaraq mübadiləni sadələşdirən ünsür kimi deyil, eyni zamanda pulun dəyər funksiyası icra etdiyini qəbul edir. Beləliklə Piqoya görə pul sərvət saxlamağın bir yoludur. Elə buna

görə Piqonun araşdırmasında əsas yeri insanların nə qədər pul saxlamaq istədiklərinin təhlili tutur.

Kembric yanaşması və Marşalın k-sı (nağd saxlamanın miqdar qaydası)

Marşal miqdar məlumatlarına istinad edərək yeni bir əlaqə yaratmışdır.

Bu təhlildə :

M-pulun həcmi (təklif)

P- qiymətlərin ümumi səviyyəsi

Q – Ölkədə istehsal edilmiş bütün miqdarlar.

PQ – ölkənin ümumi daxili məhsulu (qayri safi milli hasıla)

Marşalın k –sı iqtisadi vahidlərin sahib olmaq istədikləri pulun gəlirlərə nisbətidir. Başqa bir ifadə ilə desək, k – pul ehtiyacını ifadə edir. Daha başqa formada desək k pul istifadə dərəcəsini göstərir. Buradan da $k = 1/V$ qeyd etmək lazımdır.

$$M = k PQ$$

$Y = PQ$ olduğunu nəzərdə tutsaq. Yəni pul təklifi Y –yə eyni zamanda PQ-yə bərabərdir.

$$M = kPQ = kY \text{ olacaqdır.}$$

Modern miqdar nəzəriyyəsinin təməl cizgiləri 16-cı yüz ildə yaşamış Bodinə qədər uzanır. Bu görüş daha sonra D. Yum, D. Rikardo, S. Mill, İ. Fişer tərəfindən yenidən təhlil edilmişdir. Daha əvvəldə qeyd etdiyimiz kmi miqdar nəzəriyyəsi pul miqdarı ilə qiymətlər səviyyəsi üzərində tədqiqatlar aparmışlar, pul təklifinin qiymətlərin ümumi səviyyəsinin müəyyənləşdirici amili kimi görmüşlər. Monetaristlər isə qısa dövəmdə pulun iqtisadi fəaliyyətə də təsir etdiyini qəbul etmişlər.

Monetaristlər Keyns nəzəriyyəsinin keçərsiz olduğunu və bu siyasətin gücü barəsində yalnız nəticələrə gəlindiyini qeyd edirlər.

Monetaristlərin miqdar nəzəriyyəsi pulun dövr sürətini ifadə edən V və ya k sabit saylar, digər dəyişənlərin sabit funksiyaları olduğunu qeyd edirlər. M. Fridmenə görə pulun dövr sürəti uzun dövr gəlirlərin stabil funksiyasıdır.

Burada bir məsələni qeyd etmək lazımdır. Zaman keçdikcə davamlı olaraq gəlir artdıqca əldə tutulan pul miqdarı da artacaqdır, nəticə olaraq pulun dövr sürəti düşəcəkdir. Qiymət sabilliyinin qounması üçün mərkəz bankı istehsalda olaran artımı və pulun dövr sürətindəki azalmanı tarazlaşdırmaq üçün pul kütləsini artırmalıdır.

Monetarizm sözünün mənası da inglis sözü olan money- puldan yaranmışdır. Monetarizm təkcə pul haqqında nəzəriyyə demək deyildir. Bu nəzəriyyənin baniləri diqqət mərkəzində pul kateqoriyalarını, pul kredit tənzimlənməsini, bank sistemi, valyuta münasibətlərini saxlamışlar. Monetaristlər bütün bu kateqoriyaları pul kütləsi ilə istehsalın həcmi arasında asılılığı müəyyənləşdirmək üçün istifadə etmişlər. Monetaristlərin fikirlərinə görə banklar iqtisadi tənzimləmədə əhəmiyyətli rol oynayırlar və onlar vasitəsilə pul bazarında olan dəyişikliklər əmtəə və xidmətlər bazarına keçir. Ümumi şəkildə desək monetarizm – pul haqqında və onun iqtisadiyyatda rolu barəsində olan bir elmdir.

Monetarizm əsasən 70-80 ci illərdə geniş yayılmağa və monetar orqanlar tərəfindən tətbiq edilməyə başlanmışdır. İqtisadiyyatda tarazlığın qorunması yolları araşdırılarkən həmin dövrdəki prosesləri daha düzgün əks etdirən monetarizm irəliyə çıxmışdır. Əgər Kenys nəzəriyyəsində işsiz təhlilin mərkəzində dururdu və əsas məsələ məşğulluğun və iqtisadi artımın təmin edilməsi idi. Lakin 70 ci illərdə əsas qarşıda duran məsələ inflyasiyanın dəf edilməsi idi. Qiymətləri sürətlə artması iqtisadi proseslərin zəifləməsinə və struktur diproporsiyanın yaranmasına səbəb olmuşdur.

Eyni zamanda enerji ehtiyatlarının qiymətlərinin qalxması bu prosesi daha da sürətləndirmişdir. Həmin illərdə OPEK neft qiymətlərini 4 dəfəyədək artırmış və nəticədə əvvəlki illərdə enerji ehtiyatlarının qiymətinin düşməsinin əksinə qiymətlərin sürətlə qalxması prosesi baş vermişdir. Həmin dövrlərdə iqtisadçılar arasında mübahisələr başlanmışdır. Əsas məsələ yenə də əvvəlki kimi ümumi tələbin tənzimlənməsi davam etdirilsin və ya yeni metodlar axtarılsın. Bu

dövrdə iki nəzəriyyə monetarizm və təklif nəzəriyyəsi daha çox nəzər diqqəti cəlb edirdi.

Monetarizmin əsas müddəaları:

1) Bazar iqtisadiyyatının dayanıqlılığı qəbul edilir. Monetaristlərin fikrinə görə bazar iqtisadiyyatının özünüözü tənzimləmə və sabillik funksiyası vardır. Bazar münasibətində olan rəqabət yüksək sabitliyi təmin edir. Tarazlığın pozulduğu zaman isə qiymətlər düzəlişləri təmin edən əsas alət rəqabət oynayır. Kənarlaşmaların yaranması və ya disproporsiyalar kənar təsirlərin nəticəsində yaranır. Bu isə Keynsin dövlət tənzimləməsinin zəruri olması ideyasına qarşı qoyulmuş ideyadır.

2) Pul amillərinin prioritetliyinin qəbul edilməsi. Monetaristlər qeyd edirlər ki, ancaq pul amilləri iqtisadi sabilliyin təminatçısı kimi çıxış edə bilər. Fridmen qeyd edir ki, pul xüsusi bir əmtəədir. Onun əsas mahiyyəti likvid olmağındadır. Pul instisiional strukturlar, bank sistemi vasitəsilə iqtisadiyyata təsir edir. Fridmen belə bir nəticəyə gəlir ki, pulun hərəkəti ilə (pul kütləsinin artım tempi) ümumi milli məhsul arasında korelyasiya əsliyi vardır. Pul kütləsinin artıb azalması ilə iqtisadi aktivliyin də artım azalması baş verir.

3) Monetaristlərə görə tənzimləmə uzunmüddətli məqsədlər görə həyata keçirilməlidir. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi hər hansı bir siyasətin həyata keçirilməsində müəyyən gecikmələr olur, bəzən siyasətin həyata keçirildiyi zaman belə bir siyasətə ehtiyac olmur. Buna görə də monetar orqanlar uzunmüddətli məqsədlər görə tənzimləməni həyata keçirmələrdirlər.

4) Digər bir müddəa ondan ibarətdir ki monetaristlərə iqtisadçılar insanların davranışlarının motivləri öyrənilməlidir. Şəxsi inisiativlər və onun aktivləşdirilməsinin öyrənilməsi vacibdir. İqtisadi prseslərin iştirakçılarının rəftarı və onların fəaliyyətləri təhlil olunmalıdır. Bunun nəticəsində iqtisadçılar proqnozlar hazırlayırlar.

Pul və ÜDM arasında əsliiliğ

Əgər pul kütləsi iqtisadiyyatın inkişaf dövründə artırılmışdırsa, artan xərclər real istehsalı artıracaqdır. Əgər iqtisadiyyat bir sabillik dövründə isə

ÜDM dəki artma yalnız qiymətlərin ümumi səviyyəsinin artması nəticəsində olan nominal bir artışı olacaqdır. Bu əlaqə nəticə olaraq $V = 1/k = \text{ÜDM} / M$ dən başqa bir şey deyildir.

Pul təklifindəki bir artışı Y nin yüksəlməsinə səbəb olacaqdır. Çünki insanlar əllərinə keçən artıq pul ilə xərclərini artıracaq və bu fəaliyyət pul tələbinin pul təklifinə bərabər olana qədər sürəcəkdir və nəticədə gəlirlər artacaqdır.

İndi isə bunun pulun dövr sürətinə təsirinə baxaq.

Pula olan tələb gəlirin sadə bir (k) nisbəti olduğundan, sadəcə gəlir pul təklifinin məlum bir qatı olduğu zaman, tələb edilən pul miqdarı, təklif edilən pula bərabər olacaqdır. Burada gəlir pul təklifinin bir qatı olması pulun dövr sürətini göstərir. Bunu bir misalla aydınlaşdıraraq: Deyək ki, pul təklifi 200 mlrd manatdır, pula olan tələb $\frac{1}{4}$ ə bərabərdir. Bu durumda gəlir 800 mlrd manat olduğu zaman pula tələb 200 mlrd manat pul təklifinə bərabər olacaqdır. Burada $4 = \frac{1}{\frac{1}{4}}$ ün tərsidir. Dövr sürəti $V = 1/k = Y/M$ olaraq ifadə edildiyindən $800 / 200 = 4$ k –nın sabit qaldığı zaman dəyişməyəcəkdir.

Beləliklə monetaristlərin adlarının haradan əmələ gəlməsinə bir aydınlıq gətirmiş olduq. Mərkəz bankları tərəfindən ideal durum stabil bir dövr sürətinin olmasıdır və yaxud heç olmazsa yavaş dəyişən dövr sürətinin olmasıdır. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi M Fridman davamlı gəliri göz önündə tutaraq, gələcəkdə də dövr sürətinin sabilliyinin qorunmasının təmin edə biləcək bir baza qurmuşdur. Bu halda pul siyasəti toplam xərclərin kontrolunda yetərlidir.

Pula olan tələbM. Fridmana görə miqdar nəzəriyyəsi istehsal, gəlir və ya qiymət nəzəriyyəsi deyil, pul sadəcə olaraq pula olan tələb nəzəriyyəsidir. Bütün təhlillərində miqdar nəzəriyyəsi 2 təmələ əsaslanır:

1) Nominal və real pul miqdarının ayrılması; pulun bir mal və xidmət səbətinə əldə edəbilməsi

2) İqtisadi vahidlərin əllərində olan nağd pul kütləsi ilə arzuladıqları real nağd pul arasındakı fərq, iqtisadi dalğalanmaların təməlində duran pulun miqdarındakı dəyişimlərin təsirini müəyyənləşdirir. Başqa cür desək hər bir

fərdin və ya ictimaiyyətin tam olaraq nominal pul miqdarının dəyişməsi nəticəsində

M Fridmenə görə pula olan tələb sabitdir və bir neçə dəyişkənə bağlıdır.

Fridmen pula olan tələb 3 qrup amilə bağlıdır:

- 1) İqtisadi vahidlərin əllərində mövcud olan sərvət miqdarına;
- 2) Sərvətin müxtəlif şəkillərinin gətirdiyi gəlirlərə;
- 3) Pulu saxlamanın zövqünə;

Monetaristlər pulu istehlak malından daha çox bir aktiv və ya sərmayə vasitəsi kimi görmüşlər. Bu cür yanaşılsa pul nəzəriyyəsi sərmayə nəzəriyyəsinin bir növüdür

Pula olan tələbin sabit olmasını Fridmen empirik və nəzəri olaraq sübut etməyə çalışmışdır. Eyni zamanda Fridmen pul tarazlığını təhlil edən nəzəriyyəsində pul tələbini pul təklifindən önə çıxarmışdır. Buna iki əsas səbəbin təsirini göstərmək olar:

1) Maliyyə vasitəçiləri, mərkəz bankı və banklar bazara nominal pul kütləsini təklif edirlər. Bunun qarşılığında maliyyə institutları ilə bağlı olmayan iqtisadi vahidlər, ev təsərrüfatı və sahibkarlar isə real pul miqdarını tələb edirlər. Real miqdar mövcud pul miqdarı ilə əldə edilə biləcək mal və xidmət miqdarını xarakterizə edir.

2) Pul təklifi sistemdən xaricdə nəzərdə tutulmuşdur. Bunun səbəbini monetaristlər pul təklifinin müstəqil olması ilə əlaqələndirirlər. Monetaristlərə görə real pul miqdarı nominal təklif və real tələb tərəfindən müəyyənləşir.

Bir iqtisadiyyatda pulu maliyyə vasitəçisi olmayan iki qrup ev təsərrüfatı və biznes vahidləri tələb edirlər. Ev təsərrüfatı istehlakçı davranışı göstərərək pulu bir gəlir və istehlak mənbəyi olaraq görür. Biznes vahidləri isə istehsalçı davranışı göstərərək pulu istehsal amili kimi görür. Bu halda bu iki qrup pulu sərvətlərinin istehlak və istehsal xidməti görən bir hissəsi kimi dəyərləndirirlər. Əlbətdə pul sərvətin yeganə təzahürü deyildir. Sərvətin istehlak və istehsal şəklində xidmət göstərə bilən digər formaları da mövcuddur.

1.2. Keyns nəzəriyyəsinin mahiyyəti

Keçən əsrin 20 ci illərindən sonra və 30 cu illərin əvvəllərində ABŞ, Qərbi Avropa və demək olar bütün inkişaf etmiş ölkələri böhran bürümüşdür. İstehsalın düşməsi kütləvi işsizliyin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu dünya iqtisadiyyatında ən böyük böhran və depresiyalardan biri olmuşdur və xüsusən ABŞ bundan daha böyük zərər görmüşdür. Rəsmi statistikaya görə İngiltərədə işsizlik səviyyəsi 25% aşağı olmamışdır, Eyni zamanda bu göstərici Almaniyada da eyni səviyyədə olmuşdur. ABŞ da hər əmək qabiliyyətli əhəlinin 10 nəfərindən 7 i işlə təmin olunmuşdur. Belə bir dövrdə klassik iqtisadi nəzəriyyənin postulatları özünü doğrultmadığından iqtisadçılar arasında yeni iqtisadi fikirlərin formalaşması prosesi gedirdi. 1936 –cı ildə ingilis iqtisadçısı C.M.Keyns iqtisadiyyatda məşğulluq səviyyəsinə aid yeni nəzəriyyə irəli sürmüşdür. C.M.Keynsin «məşğulluq, faiz və pulun ümumi nəzəriyyəsi» (1936) adı altında çap olunmuş kitabında o, klassik iqtisadi nəzəriyyəni tənqid edərək makroiqtisadi məsələlər üzrə iqtisadi tənqiddə inqilab etmişdir. Keynsin məşğulluq nəzəriyyəsi iqtisadi nəzəriyyədən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Böyük depresiya illərinə qədər bir çox iqtisadçılar belə hesab etmişlər ki, bazar iqtisadiyyat iqtisadiyyatdakı resurslardan tam şəkildə istifadə etmək imkanına malikdir. Klassik iqtisadçılar belə hesab edirdilər ki, müharibələr, hakimiyyətin dəyişməsi və s kimi hadisələr qeyri normal iqtisadi şərait yaratmaq imkanına malikdir. Nəticə olaraq qeyd edirdilər ki, bazar iqtisadiyyatı özü özünü tənzimləyən mexanizmdir və iqtisadi prosesləri nəzirləmək qabiliyyətinə malikdir. Klassik iqtisadi nəzəriyyənin əsasında 2 anlayış durur.1) Ola bilsin ki, tam məşğulluq zamanı xərclərin səviyyəsi istehsal olunmuş malların alınmasına imkan verməsin. 2) Hətta xərclərin səviyyəsi kifayət etmədikdə tənzimləmənin qiymət və əmək haqqı kimi alətləri işə düşəcəkdir. Nəticədə xərclərin səviyyəsinin dəyişməsi məhsul istehsalının azalmasına səbəb olmayacaqdır.

Keyns nəzəriyyəsi hər şeydən əvvəl səmərəli tələb nəzəriyyəsidir. Keyns nəzəriyyəsinin ideyası ondan ibarətdir ki, məcmu tələbi(alıcılıq qabiliyyətini)

aktivləşdirmək və ya stimullaşdırmaq vasitəsilə istehsala və əmtəə və xidmətlərin təklifinə təsir etmək. Bu nəzəriyyə yuxarıda da qeyd edildiyi kimi investisiyalara üstünlük verilən nəzəriyyədir. Keynə görə investisiya- itdir, əmanət isə bulanan quyruğudur. Başqa cür desək Keynə görə əsas rolu investisiya oynayır və əksər hallarda yığım passivdir. Nə qədər investisiyaların mənfətliliyi çox olacaq və səviyyəsi yüksək olacaq o qədər də istehsal artım tempi yüksək olacaqdır. Bunun üçün də dövlətin iqtisadi proseslərə aktiv təsirinin olmasını qeyd edir. Keyns bazarın və ya iqtisadiyyatın özü özünü tənzim etmə qabiliyyətinin olmasını qəbul etmir və belə bir mexanizmin olmamasını qeyd edir. Dövlətin iştirakı olmadan bazar iqtisadiyyatı özünü sağlamlaşdırma bilməz.

Keynsin nəzəriyyəsinin daha da populyar olmasının ikinci səbəbi onun daha çox praktik olmasıdır. Keyns klassiklərdən fərqli olaraq o bütün nəzəriyyəni praktik məsələlərlə əsaslandırır. Və digər tərəfdən Keyns həmin dövrdə dövlət idarə etmə aparatında çalışmış və bir çox qanunların hazırlanmasında yaxından iştirak etmişdir. Keynsin nəzəriyyəsinin digər üstün cəhəti onun nəzəriyyəsi makro səviyyədə prosesləri təhlil edir , ümumi təkrar istehsal prosesində tələb və təkulifi təhlil edir və s

Məşğulluğun səviyyəsi və məcmu tələb

Hər şeydən əvvəl məcmu tələb və məcmu təklif anlayışlarının nədən ibarət olduğunu aydınlaşdıraraq:

Məcmu tələb – istənilən mümkün qiymət səviyyəsində ev təsərrüfatı, müəsisələrin və dövlətin alabiləcəyi real milli istehsalın həcmi göstərir. Digər mümkün şərtlər daxilində əgər qiymətlər səviyyəsi nə qədər aşağı olarsa, o qədər çox istehlakçılar, müəsisələr , dövlət və eyni zamanda xarici alıcılar real milli istehsal həcmi almaq istəyəcəklər. Deməli real milli istehsal həcmi ilə qiymətlər səviyyəsi tərs mütənəsbirdirlər.

Göründüyü kimi məcmu tələb əyrisi aşağı doğru sağa əyilmişdir. Bu 3 əsas amil səbəbindən baş verir: 1) faiz səviyyəsinin dəyişməsi; Bunun əsas səbəbi qiymət dəyişməsinin faiz səviyyəsinə keçməsi və nəticədə istehlak xərcləri və investisiyalara təsir etməsidir. Misal Əgər qiymətlər səviyyəsi qalxırsa bu faiz

səviyyəsinin qalxmasına səbəb olur və nəticədə bu da investisiyaların və istehlak xərclərinin azalmasına səbəb olur. Nəticə olaraq qeyd etmək olar ki, yüksək qiymət səviyyəsi pula olan tələbi artırır və faiz səviyyəsi artır, faiz səviyyəsinin artması milli məhsula olan tələbi azaldır. 2) Sərvətin dəyişməsi; Qeyd etmək lazımdır ki, yüksək qiymət səviyyəsində maliyyə aktivlərinin(xüsusən istiqrazlar və təcili əmanətlər) dəyəri aşağı düşür. Bu zaman real olaraq insanlar əllərində olan aktivlərin dəyərini itirirlər və öz xərclərini azadırlar. Məsələn hər hansı bir insan əmlakı aldıqdan sonra onun dəyəri aşağı düşürsə, onda ev təsərrüfatı belə alışlardan imtina edəcəkdir. 3) İdxalın səmərəliliyi; Bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, idxal və ixracın həcmi həm öz ölkəmizin və həm də əlaqədə olduğumuz dövlətlərin qiymət səviyyəsindən asılıdır. Məsələn bizim ölkədə digər ölkələrə nisbətən qiymətlər qalxırsa, əcnəbi ölkələrin malları daha münasib qiymətə almaq imkanımız olacaqdır. Nəticədə qeyd etmək olar ki, ölkədə qiymətlər səviyyəsinin qalxması milli istehsala olan məcmu tələbin azalmasına səbəb olur.

Məcmu tələbin qiymətlərdən asılı olmayan amillərin də təsiri vardır:

1) İstehlak xərclərinin dəyişməsi: 1) istehlakçıların rifahı, 2) istehlakçıların gözləmələri və s

2) İnvestisiya xərclərin dəyişiklik: 1) faiz səviyyəsində dəyişmələr; 2) investisiyalardan gözlənilən mənfəət və s

3) Dövlət xərclərində dəyişmələr; 4) xalis ixrac əlaqədar xərclərin dəyişməsi

Məcmu təklif – istənilən mümkün səviyyəsində mövcud real milli istehsal həcmi xarakterizə edir.

Keynsin qarşısında duran əsas məsələ istehsal və məşğulluq səviyyəsinə hansı amillərdən asılı olmasını müəyyənləşdirmək olmuşdur. Keynisi görə bu təhlil əsasənənəvi yanaşma (yəni mikrosəviyyədə) problemin həll etmək imkanına qadir deyildir. Klassiklərə görə əmək haqqı səviyyəsinin artırıb azaltmaq vasitəsilə əməyə olan tələbi müəyyənləşdirmək və tənzim etmək mümkündür. İşsizliyin əmələ gəlməsi də eyni ilə əmək haqqının dəyişməsi ilə izah olunurdu.

Klassiklərə görə azad bazar və rəqabət şəraitində bazarda universal tənzimləyici olan qiymət mövcuddur. Qiymətin (faizlərdə, əmək haqqında) hərəkəti ehtiyatların yenidən bölgüsünə və eyni zamanda bazarda olan uyğunsuzluqların aradan qaldırılmasına imkan verir. Klassiklər qiymət və əmək haqqının elastik olmasını bu istiqamətdə izzah edirlər.

Keynsə görə bu yanaşma yalnızdır. Keynsə görə əmək haqqının azaldılması işsizliyə qarşı dərman deyildir. İnsanlar bəzən aşağı əmək haqqına razı olsalar belə özlərinə iş yerləri tapa bilmirlər. Eyni zamanda həmkarlar əmək haqqının aşağı salınmasının əleyhinə çıxış edirlər. Belə bir şəraitdə sahibkarlar istehsal səviyyəsini aşağı salır və bir çox işçilərini işdən azad edirlər. Makro səviyyədə yaranan vəziyyət klassiklərin rəqətinə görə ziddiyyət təşkil edir.

Keyns burada Sey qanununun tənqidini əsas götürür. Seyə görə istehsal özü öz gəlirini yaradır, əmtələrə uyğun tələbin yaranmasını təmin edir, əmtələrin müəyyən qruplarında kənarlaşmalar ola bilər və bu kənarlaşmalar xarici səbəblərdən ola bilər.

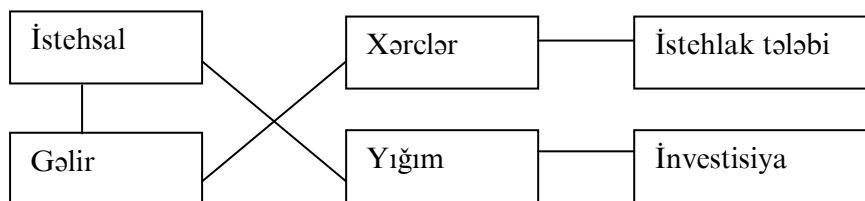
Bu qanunu izzah edərək Keyns qeyd edir ki, real iqtisadiyyatın Rominzon Kruzonun mübadilə iqtisadiyyatı ilə heç bir ümumi əlaqəsi yoxdur. Burada pulun rolunu unutmamağı, əmtələrin əmtəə – əmtəə dəyişdirilməsi deyil və onların alınıb satılmasını xüsusi təhlil etməyi göstərir. Əgər tələb istehsal edilən məhsullardan azdırsa, burada uyğunsuzluq yaranır və bir qism mal öz satışını tapmır. Bu zaman istehsal artıqlığı yaranır və qiymət tələb və təklifin bərabərləşməsinə təmin edə bilmir. Digər tərəfdən yığım Sey qanunun nəzərə almadığı amillərdəndir. Məlum olduğu kimi insanlar öz gəlirlərinin bir hissəsini xərcləməyərək saxlayırlar. Belə olduqda yığım gəlir axınında çatışmamazlığa gətirib çıxarır və Sey qanunun effektiv işləməsinə mənfi təsir edir. Nəticədə bütün istehsal olunan mallar satılmır və istehsalın azalması və işsizliyin yaranmasına səbəb olur. Lakin klassiklər belə hesab edirlər ki, yığım tələbdə çatışmamazlığa səbəb olmur və hər yığılan pul yenidən investisiya olunur.

Klassiklər sübut etməyə çalışırdılar ki, iqtisadiyyatda pul bazarı deyilən spesifik bazar fəaliyyət göstərir. Və bu bazar investisiya və yığımın bərabərliyini

təmin etmək imkanına malikdir. Klassiklərə görə insanlar daha çox istehlak etməyə meyillidirlər. Lakin onlar o zaman yığım edirlər ki, bunun müqabilində faiz gəlirləri kimi mükafat əldə etmiş olsunlar. Nəticə olaraq faiz səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa ev təsərrüfatı o qədər çox vəsait yığmağa meyilli olacaqlar. Klassiklərə görə pul bazarı yığım ilə investisiya arasında balans yarada biləcək faiz səviyyəsini müəyyən edir.

Keyns belə bir nəticəyə gəlir ki, ictimai istehsal və məşğulluğun səviyyəsi və onun dinamikası təklif amilləri ilə tədiyyə qabiliyyətli tələb amilləri ilə müəyyən olunur. Diqqət mərkəzində tələb və onu təşkil edən amillər olmalıdır.

İstehlak və yığma yönəlmə. Ümumi olaraq məcmu tələb istehlak tələbi(C) və investisiya tələbi(I) olaraq iki yerə bölünür. Məcmu tələb pul tələbidir. İstehlak mallarına tələb məcmu gəlirlərin həcmindən hansı səviyyədə olmasından və bu gəlirin necə istifadə olunmasından asılıdır. Burada bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, Keyns gəlir formasında əldə edilən bütün pulun hamısı xərclənmir və bir hissə yığım formasında saxlanılır. Keynsin konsepsiyasının konseptual təsviri:

Keynsə görə gəlir istehlakı müəyyənləşdirən əsas amildir. Ona görə yığımın həcmi gəlirlərlə istehlakın arasındakı fərqdən ibarətdir.

Pul kütləsi, klassiklərin əksinə olaraq təkcə qiymətlərin ümumi səviyyəsinə deyil eyni zamanda işgüzar aktivliyə də təsir edir. Buna görə də Keyns öz təhlilinə «likvidliyin üstünyü» kateqoriyasını gətirir və pula olan tələbi təkcə faiz dərəcəsinə görə deyil və müxtəlif amillərin təsirinə görə də təhlil edir. Şəxsi istehlak üçün lazım olan vasitələr gəlirlərin artması ilə birlikdə artır. Lakin onlar gəlirlərin artması nisbətində artmır. Bunun səbəbi kimi Keyns əsas psixoloji qanunu qoyur. Bununda mahiyyəti ondan ibarətdir ki, gəlirlər artan zaman sərvətin istehlaka yönümü zəifləyir. İstehlakın səviyyəsinin gəlirlərin

ölçüsünə nisbətini Keyns istehlaka yönəlmə adlandırır. İstehlakın artımının gəlirlərin artımına nisbətini Keyns son istehak yönümü adlandırır. Məcmu tələbin stimullaşdırmasının əsas amili Keyns investisiyaları qeyd edir. İnvestisiyanın artımı tələbin artmasını stimullaşdıracaq, tədiyyə qabiliyyətli tələbin artması məşğulluq və milli gəlirin artmasına gətirib çıxaracaq. Gəlirlərin artması yığımların artmasını şərtləndirir, lakin hansı nisbətdə investisiyaların artmasını bildirmir. Yığımların artmasının hamısı investisiyaların artmasına transformasiya olmur. Bərabərliyə görə isə $S = I$ olmalıdır. Nə üçün yığım investisiyalara bərabər olmur? Yığım və investisiyanın dinamika və səviyyəsi müxtəlif amillərdən asılıdır. Yığım gəlirlərin artması ilə müəyyən olunur. İnvestisiyanın həcmi isə faiz səviyyəsindən, bazarın konyukturasından, vergi siyasətindən və kapitalın rentabelliindən asılıdır. Keynsə görə bəzən istehlak azalır, yığım artır və son da isə investisiyalar artmır. Mənfəət normasının aşağı düşməsi investisiyanın artmasına maneçilik törədir. Bütün bu dəlilləri ümumiləşdirsək aşağıdakıların qeyd etmək olar:

- 1) Məcmu tələb ilə məcmu gəlir eynimənalı deyillər. Gəlir ümumi qaydada iki hissəyə istehlak və yığım olaraq bölünür.
- 2) Yığımın investisiyalara bərabər olması mütləq deyildir.
- 3) Makrosəviyyədə tarazlığın pozulması istehsal amillərindən deyil, tələb amillərindən asılıdır.

Keynsin tənzimləmə recepti əsasən aşağıdakılardan ibarətdir: Pul siyasəti. Faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi. Kapital qoyuluşunun mənfətliliyinin artırılması yəni onun son səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədi ilə kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin aşağı salınması təklif olunur. Bu zaman sahibkarlar öz vəsaitlərini qiymətli kağızlarda deyil, istehsala yatıracaqlar. Keynsə görə belə hal ola bilər ki, pul kütləsinin artması davam etdikdə, faiz dərəcəsinin aşağı düşməsi praktik olaraq dayanar. Bu zaman likvidlik tələsi (liquidity trap) yaranır.

Keyns özü belə hesab edirdi ki, “likvidlik tələsi” praktikada çətin ki xalis formada (nəzəriyyədə qeyd edilən kimi) təzahür etsin. Sonralar tədqiqatçılar göstərdilər ki, faiz üzrə tələbin elastikliyinin faktiki olaraq hətta Böyük Depressiya

illərində belə bəzi məhdudiyyətləri mövcuddur. İndi bir çox alimlər qeyd edirlər ki, faiz dərəcəsinin dəyişməsinə investisiya əvvəlki nəzəriyyələrdə hesab ediləndən daha tez və çevik reaksiya verir. Nəticə etibarı ilə birinci yanaşma – dövlət büdcə xərclərinin artırılması – böhrandan çıxmağa imkan verir.

Keyns təklif edilən radikal tədbirlərin nədən ibarət olduğunun fərqləndirilməsi idi.

İqtisadi nəzəriyyənin inkişafında Keynsin şəxsiz böyük xidmətləri vardır.

Bunlara aşağıdakıları aid etmək olar:

Real məhsulun qiymətinin ayrı istiqamətdə analizinin aparılması;

Faiz normasına yeni yanaşma, hansı ki faiz dərəcəsi yığım və investisiyadan daha çox istehsal və gəlirlərin səviyyəsinin dəyişməsinə təsir edir.

Müasir kapitalist iqtisadiyyatının və xüsusilə məşğulluq sahəsində özü özünü tənzimləmə funksiyasının qeyri mümkünlüyü;

İstehlaka yönəlmə və likvidliyin üstünlüyü anlayışının tətbiqi.

Bütün bunlarla bərabər qeyd etmək lazımdır ki, Keyns nəzəriyyəsi iqtisadi nəzəriyyədə inqilab etmişdir. Bununla yanaşı Keyns sisteminin də bir sıra çatışmamazlıqları mövcuddur.

Bunlara – aşırı dərəcədə psixologizmi, dəqiq obyektiv ölçümlərin olmamasını, inflyasiya və bəzi statistik hesablamaların zəifliyini qeyd etmək olar. Praktiki olaraq Keynsin “Məşğulluq, faiz və pulun ümumi nəzəriyyəsi” kitabı nəşr olunduqdan sonra bəzi iqtisadçılar burada olan fikirləri tamamilə qəbul etdilər və eyni zamanda bəzi iqtisadçılar tənqidlə qarşıladılar. P. Samuelson “Məşğulluq, faiz və pulun ümumi nəzəriyyəsi” kitabı haqqında aşağıdakıları qeyd edir: “Məşğulluq, faiz və pulun ümumi nəzəriyyəsi” kitabı pis təşkil olunmuş dəhşətli bir kitabdır. Bu kitab tam illuziyalarla dolu və qarışıqdır. Keyns sisteminin özü burada qeyri səlis ifadə edilmişdir. Tədqiqatın gedişində aparılan aydınlatmalar, açıqlamalar və intuisia tez-tez bezdirici cəbrlə əvəzlənir. Sonunda kitabı tam mənimsədikdə, sizə elə gəlir ki, burada qeyd edilən təhlillər aydındır və eyni zamanda yenidir. Qısaca desək bu əsər dahi bir əsərdir.”

1.3.Pul kütləsinin tənzimlənməsi

Pul təklifi iqtisadiyyatda dövr edən (iqtisadiyyatda əmtəələrin və xidmətlərin və s. alınıb satılması üçün lazım olan) pul kütləsinin həcmi kimi xarakterizə olunur. Pul kütləsi dedikdə isə dövriyyəyə buraxılmış kağız pul nişanları, metal sikkələr və banklarda cari hesablarda olan vəsaitlər nəzərdə tutulur. Məlum olduğu kimi dövriyyədə olan pulun həcmi davamlı olaraq eyni səviyyədə qalmır. Bir başqa formada ifadə etsək pul təklifi öz-özünə həcm və strukturunu dəyişə bilən yaranma və yoxetmə mexanizminə malikdir. Bunu misal ilə avtomobil parkına da bənzətmək olar. Pul kütləsi və onun strukturunu izzah etmək üçün iqtisadiyyatda dövr edən pul vəsaitlərinin müəyyənləşdirilməsi vacibdir.

Pulun iki əsas xüsusiyyəti- yüksək likvidlik və dəyər funksiyası ödəmə vasitələrinin hər bir konkret formalarında eyni səviyyədə saxlanılmır. Nağd pul və tələb olunanadək vəsaitlər əmanət depozitlərinə nisbətə daha likviddir. Lakin birinciyə nisbətə ikinci daha çox gəlir gətirməklə mənfəətlidir. Likvidlik anlayışı iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində müxtəlif cür izzah edilir. Məsələn maliyyə ədəbiyyatlarında likvidlik aktivlərin daha tez müddətdə pula çevrilmə qabiliyyəti kimi nəzərdə tutulur. Eyni zamanda likvidlik əmsalları aktivlərin öhdəlikləri ödəmək qabiliyyəti kimi hesablanır. BVF nun təklif etdiyi qruplaşmaya uyğun olaraq bir çox ölkələrdə pul aqreqatları hesablanır. Bu məlumatlar həm Mərkəzi Bankın hər ay nəşr etdirdiyi bank statistik bülletenində və eyni zamanda BVF nun International Finansial statistics bülletenində verilir.

Adətən aqreqatlar 4 qrupa bölünür.

M0 – nağd pullar bank sistemindən kənarda əhalinin və müəsisələrin əlində olan pullar.

M1 – nağd pul və kommersiya banklarında olan tələb olunanadək depozitlər

M2- M1+ kommersiya banklarında olan orta müddətli depozitlər

M3- M2 + kommersiya banklarında olan uzunmüddətli əmanətlər

Müxtəlif ölkələrdə pul aqreqatları iqtisadi təhlil və ölkənin Mərkəzi bankının pul təklifini tənzimlənməsindəki yanaşmasına görə fərqlənir. Məsələn: ABŞ-da 4 pul

aqreqatndan Yaponiya və Almaniyada 3 aqreqatdan İngiltərə və Fransada 2 aqreqatdan istifadə edilir.

ABŞ və Rusiya dövlətlərində pul aqreqatlarının müqayisəsi

ABŞ	Rusiya Federasiyası
$M1 = M0 +$ tələbolunanadək və saitlər + sair çekəmanətləri	$M1 = M0 +$ Hüquqi şəxslərin hesablaşma hesabında və cari hesablarında olan vəsaitlər + kommersiya banklarında əhalinin tələbolunan adəkəmanətləri
$M2 = M1 +$ qısamüddətli əmanətlər (100 mindən çox) + çeksiz əmanətlərin hesabları + bir günlük gerialın maqla bağlanmış sazişlər	$M2 = M1 +$ kommersiya banklarında olan hüquqi və fiziki şəxslərin müddətli əmanətləri
$M3 = M2 +$ uzunmüddətli əmanətlər + müddətli gerialın maqla bağlanmış sazişlər.	$M3 = M2 +$ kommersiya banklarının sertifikatları və istiqrazları və sair
$L = M3 +$ xəzinə vekseləri istiqrazlar və s	

Mərkəz Banklar tərəfindən monetar siyasətin həyata keçirilməsində pul kütləsinin dinamikası və strukturunun təhlili mühüm əhəmiyyətə malikdir. Hal-hazırda Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı statistik hesablamalarında M2 aqreqatı nağd pul və milli valyutada olan hesablaşma hesabı cari və depozit hesablarının qalığı göstəricisindən istifadə olunur. Daha qısa desək $M0 +$ milli valyutada olan bütün depozitlər (dövlət idarəetmə orqanlarının depozitləri istisna olmaqla) kimi hesablanır. Bundan başqa həm də M3 geniş pul kütləsi də

hesablanır. $M3 - M2$ +xarici valyutada olan depozitlər də əlavə olunur. Bu məlumatlar hər ay Milli bank tərəfindən bank statistik bülletennində verilir.

2000 ci illərin əvvəllərində Avropa birliyində və ABŞ da pul kütləsinin strukturu aşağıdakı kimi olmuşdur:

Eyni təhlili hazırkı dövrdə apardıqda məlum olur ki əhəmiyyətli bir dəyişiklik olmamış pul aqreqləri arasında nisbət demək olar ki qorunmuşdur. Aşağıdakı qrafikdə ABŞ-da M1 və M2 aqreqlərinin dinamikası əks olunmuşdur.

Bütün yuxarıda qeyd edilənlərdən göründüyü kimi pul kütləsinin tərkibində nağd pulun həcmi azlıq təşkil edir. Eyni göstəriciləri Avropa Birliyi üçün hesablamaq olar.

Avropa Birliyinin də pul aqreqləri göstəricilərinə diqqət yetirdikdə görmək olar ki, nağd pul kütləsinin payı geniş pul kütləsində az paya malikdir. Bu göstərici 2011 ci ildə 9,6%, 2012 ci ildə isə 9,5% -ə bərabər olmuşdur. Bunun səbəbi elektron bank sisteminin inkişafı əhalinin banklara inamının yüksək olması və əmanətlərin banklarda saxlanılma dinamikasının artması müəssisə və təşkilatların cari hesabları ilə əməliyyatların aparılmasının təşviqi yeni ödəniş vasitələrinin uğurla tətbiqi(kredit kartları səyahət vauçerlərinin və s.) göstərmək olar.

2010-2012 Pul aqreqlərinin artım tempi*

	01.01.11	01.01.12	01.01.13
M0 (Nağd pul)	5455.8	7158.2	9256.6
M1 (Nağd pul tələb olunanadək əmanət və depozitlər)	6718.9	8824.8	11107.9
M2 (Nağd pul tələb olunanadək müddətli əmanət və depozitlər manatla)	8297.5	10997.2	13806.4
M3 (Nağd pul tələb olunanadək müddətli əmanət və depozitlər manat və SDV)	10527.5	13903.2	16775.3

* Məlumat AMB –nin bank billetindən götürülmüşdür.

İnkişaf etmiş ölkələrdən fərqi olaraq Azərbaycanda nağd pulun çəkisi pul kütləsində böyük paya malikdir. Bu pul bazarına təklif olunan aktivlərin dar çərçivədə olması ilə əlaqədardır. Digər tərəfdən nağd pul kütləsi daha likvid

olması ilə bərabər anonimlik baxımından da sahibinə təminat yaradır. Nağd pul kütləsinin çox olması ölkədə gizli iqtisadiyyatın səviyyəsi ilə də bağlıdır.

Cədvəldən göründüyü kimi nağd pulun həcmi pul kütləsində əhəmiyyətli çəkiyə malikdir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi inşaf etmiş ölkələrdə nağd pulun həcmi pul kütləsində çox az çəki tutur. 01.01.2013 cü il tarixinə nağd pulun həcmi pul kütləsinin 67% nə bərabərdir. Cədvəldən də göründüyü kimi ölkənin pul kütləsinin əsas hissəsini banknotlar və monetlər təşkil edir. Bu nağd pul həcmi eyni zamanda pul bazası adlanır.

Banknotlar iki vasitə ilə tədaviyə daxil olurlar:

Birinci variantda Mərkəz bankı əhalidən və dövlətdən qiymətli kağızların xarici valyutanın qızılın alınmasında hesablaşır.

İkinci variantda isə Mərkəz bankı dövlətə və ya kommersiya banklarına kredit verərkən banknotlardan istifadə edir. Pul bazasının ümumi həcmi istənilən ana Mərkəz bankın balansından görmək mümkündür.

Mərkəz bankın balansı 12.2012 (min manatla)

Aktiv	Məbləğ	Passiv	Məbləğ
Valyuta ehtiyatları(VH)	5 816 626	Dövriyyədə olan nağd pul(DNP)	9 777 522
Qiymətli kağızlar(QK)	3 422 816	Kommersiya banklarının depozitləri(KBD)	869 310
Kommersiya banklarına verilmiş kreditlər (KBK)	3 382 847	Dövlətin depozitləri (DD)	2 348 298
Dövlət kreditləri (DK)		Sair passivlər (SP)	313 390
Sair aktivlər(SA)	686 231		
Cəmi aktivlər	13 308 520	Cəmi passivlər	13 308 520

Bankın balansını aktiv və passivə görə bərabərlik kimi yazaq:

$$VH+QK+KBK+DK+SA = DNP+KBD+DD+SP$$

Əgər dövlətə verilmiş kreditlərdən onun depozitlərini çıxsaq xalis dövlətin öhdəliyi alınacaqdır

$$XDÖ = DK - DD$$

Bundan başqa sair aktivlərlə sair passivlərin fərqi ΔP ilə işarə etsək Onda bərabərlik aşağıdakı kimi olacaqdır:

$$VH+QK+KBK+XDÖ+\Delta P = DNP+KBD$$

Bərabərliyin sol tərəfi pul bazasının necə yaranmasını göstərir. Öz aktivlərini artıraraq Mərkəz bankı pul yaradır və onu məhv edir.

Mərkəz bankı pul miqdarını tənzim etmək üçün imkanları onun aktivlərinin xarici (tədiyyə balansının vəziyyətini müəyyən edən-valyuta ehtiyatları) aktivlərdən və daxili (dövlətin həyata keçirdiyi pul siyasətindən asılı olaraq- dövlətə və kommersiya banklarına kreditlər) aktivlərdən asılıdır. Əgər siyasətin məqsədləri uyğun gəlmirsə onda Mərkəz bankı sterilizasiya həyata keçirir. Əlavə pul vəsaitlərini dövriyədən çıxarır.

Tənliyin sağ tərəfi göstərir ki hər bir an etibarilə pul bazası dövriyədə olan nağd pul və Mərkəz bankda kommersiya banklarının ehtiyatları olaraq iki yerə bölünür.

Pul bazasının pul kütləsinə artırıcı təsirini müəyyənləşdirmək üçün pul multiplikatorunu müəyyənləşdirmək lazımdır.

Pul multiplikatoru $= M2/$ Pul bazası kimi hesablanır. Bunun mahiyyəti ondan ibarətdir ki 1 vahid pul bazasının artması nə qədər pul kütləsi artımına səbəb olur.

Azərbaycan respublikası Mili bankının məlumatları əsasında aşağıdakı tələb olunun göstəriciləri tapaq:

- 1) M2 aqreqatının həcmi
- 2) Geniş mənada pul kütləsi M2X (M3)
- 3) M2 aqreqatında nağd pulun çəkisi illərlə müqayisə
- 4) Pul multiplikatu

Pul aqreqatlarının hesablanması üçün lazım olan pul göstəriciləri*

N	Pul göstəriciləri	12/2011	12/2012
1	Ehtiyat pullar	8489.4	10660.3
2	Bankdan kənar pul kütləsi nağd	7158.2	9256.6
3	Tələbolunanadək depozitlər	1666.6	1851.3
4	Əmanətlər və depozitlər manatda	2172.4	2698.4
5	Əmanətlər və depozitlər xarici valyutada SVD	2906	2968.9

* Mənbə: AMB –nın statistik bülleteni 2013 cü il I buraxılış

Pul aqreqatlarının 2011 və 2012 ci ilin göstəricilərinə uyğun olaraq hesablanması metotodikasına baxaq:

1) $M1 = \text{banklardan kənar nağd pul kütləsi} + \text{tələb olunanadək depozitlər}$

2011 cü il (12/2011) - $M1 = 7158.2 + 1666.6 = 8824.8 \text{ mlrd man}$

2012 ci il (12/2012) - $M1 = 9256.6 + 1851.3 = 11107.9 \text{ mlrd man}$

M1də artım faizi - 25.8 %

2) $M2 = M1 + \text{Əmanətlər və depozitlər manatla}$

2011 cü il (12/2011) - $M2 = 8824.8 + 2172.4 = 10997.2 \text{ mlrd man}$

2012 ci il (12/2012) - $M2 = 11107.9 + 2698.4 = 13806.3 \text{ mlrd man}$

M2də artım faizi - 25.5 %

2) Geniş mənada pul kütləsi $M3 = M2 + \text{əmanətlər və depozitlər xarici valyutada}$

2011 cü il (12/2011) - $M3 = 10997.2 + 2906 = 13903.2 \text{ mlrd man}$

2012 ci il (12/2011) - $M3 = 13806.3 + 2968.9 = 16775.2 \text{ mlrd man}$

M3 də artım faizi – 20.7%

3) $M2$ aqreqatında nağd pulun xüsusi çəkisi

2011 cü il (12/2011) - xüsusi çəki = $7158.2 / 10997.2 = 65.1 \%$

2012 ci il (12/2012) - xüsusi çəki = $9256.6 / 13806.3 = 67.1\%$

4) Pul multiplikatoru

$\text{Pul multiplikatoru} = M2 / \text{ehtiyat pullar (pulbazası)}$

2011 cü il (12/2011) - $PM = 10997.2 / 8489.4 = 129.5 \%$

2012 ci il (12/2012) - $PM = 13806.3 / 10660.3 = 129.5 \%$

Məlum olduğu kimi Mərkəz bankın emmisiya etdiyi banknotlar sonradan iki istiqamətdə istifadə edilir. : 1) bir hissə ev təsərrüfatının kassasına daxil olur. 2) digər hissə kommersiya bankına depozit kimi daxil olur. Müddətsiz

əmanətlərin olması əmanətçiyə imkan verir ki, öz məsrəflərini çek vasiətilə ödəsin. Nəticədə banknotların oynayacağı rolü çeklər oynayır.

Kommersiya banklarına depozit kimi daxil olmuş vəsaitləri banklar kredit yerləşdirə bilirlər və bu zaman dövriyədə olan vəsaitlərin miqdarı artır. Kreditlər qaytarıldığı zaman isə bu miqdar azalır. Beləliklə kommersiya bankları da pul yaradıb ləğv edə bilirlər.

Bank qanunverciliyinə görə hər bir bank cəlb etdiyi depozitlərə münasib olaraq – müəyyən faiz məqdarında Mərkəz bankda məcburi ehtiyat norması kimi saxlamalıdır. Əgər bankda faktiki ehtiyatlar məcburi ehtiyat normasından çoxdursa banklar həmin vəsaiti kredit verə bilər. Buna görə də hər bir bank artıq vəsaitlərinə uyğun olaraq kredit verə bilər və nəticədə pul təklifini artırır. Ümumi olaraq iqtisadiyyatda pul təklifi (D) əlavə ehtiyatların (E) pul multiplikatoruna(m) hasili qədər artacaqdır.

$$D = E \cdot m$$

Bank multiplikatoru bir əmsaldır və bu əmsal hər əlavə ehtiyat manatların pul kütləsini nə qədər artacağını göstərir. Bank multiplikatorunun formulası aşağıdakı kimidir:

$$M = 1/r$$

Burada r – məcburi ehtiyat normasıdır.

İndi isə bunu izah edək:

Fərz edək ki ehtiyat norması $r = 20\%$ bərabərdir. Hər hansı bir şəxs Birinci banka $d=100$ manat depozit qoymuşdur. Məcburi ehtiyat normasını nəzərə alaraq birinci bank $100 \cdot 20\%$ həcmində ehtiyat yaratmalıdır.

Burada qalan fərq əlavə ehtiyatı əmələ gətirir.(E1)

$$E1 = d \cdot (1-r)$$

$$E1 = 100(1-0.2) = 80 \text{ manat}$$

Birinci bank qərara gəlir ki yerdə qalan əlavə ehtiyatı ikinci banka kredit kimi təqdim edir. İkinci bank qanunverciliyə müvafiq olaraq məcburi ehtiyat normasını hesablayaraq yerdə qalan əlavə ehtiyat vəsaitini digər bank və ya müştəriyə kreditə verəcəkdir.

$$E_2 = E_1(1-r)$$

$$E_2 = 80 \cdot (1 \cdot 0.2) = 64 \text{ manat}$$

Bu qayda ilə digər banklar da iqtisadiyyata bu pulları yönəldir.

$$D = E_1(1 + (1-r) + (1-r)^2 + (1-r)^3 + (1-r)^4 + \dots + (1-r)^n + \dots)$$

Burada riyazi olaraq D –ni (1-r) vursaq və D dən çıxsaq

$$D - D \cdot (1-r) = E_1 \cdot (1 + (1-r) + (1-r)^2 + (1-r)^3 + (1-r)^4 + \dots + (1-r)^n + \dots) - E_1((1-r) + (1-r)^2 + (1-r)^3 + (1-r)^4 + \dots + (1-r)^n + \dots) = E_1$$

$$D \cdot r = E_1$$

$$D = E_1 / r$$

Əvvəlcə də qeyd etdiyimiz kimi

$$D = E_1 \cdot m$$

Buradan $m = 1/r$

Bizim misalda $m = 1/0.2 = 5$

$$D = 80 \cdot 5 = 400 \text{ manat}$$

Deməli vətəndaşın banka depozit kimi qoyduğu 100 manat pul 400 manat makroiqtisadi effekt yaratmışdır.

Deməli dövlət bankının emisiyafəaliyyətindən başqa da pul kütləsinin həcmi kommersiya banklarının kreditləri artırmaq vasitəsi ilə də artır.

Lakin Mərkəz bankından fərqli olaraq kommersiya banklarının pul yaratmaq qabiliyyətləri məhduddur. Kommersiya banklarında tələb olunanadək vəsaitləri yerləşdirən vətəndaş istənilən vaxt öz vəsaitini bankdan tələb edə bilər. Buna görə müflis olmamağa görə banklar müəyyən miqdar nağd vəsait saxlamalıdır.

Pul yaranma modeli.

Növbəti təhlilə baxaq:

Mərkəz bankı balansı		Kom.bankı balansı		İct. balans	
Aktiv	Passiv	Aktiv	Passiv	Aktiv	Passiv
H	CM	RR	D	CM	K

	RR	ER		D	H
	ER	K			
Cəmi	Cəmi	Cəmi	Cəmi	Cəmi	Cəmi

H – pul bazası RR- minimum ehtiyatlar ER – əlavə ehtiyatlar K – kommersiya banklarının krediti D- müddətsiz depozitlər CM – dövriyyədə olan nağd pul

Mərkəz bankı əhalidən və dövlətdən aktivləri almaqla onlarla banknotlarla hesablaşır. Bunlardan biri əhalinin aktivini CM formalaşdırır digəri isə kommersiya banklarına depozit kimi daxil olur və onların aktivini təşkil edir (RR+ER) Depozitlər əhali üçün aktiv olduğu kimi kommersiya banklarının passivini təşkil edir. Kredit isə banklar üçün aktiv əhali üçün isə passivdir.

Bank sistemində pulun yaranma prosesi aşağıdakı tənlikdə əks olunmuşdur.

$$H = CM + RR + ER; K = D - RR - ER$$

Burada $RR/D = \alpha$ - minimum ehtiyatların normativi

$ER/D = \beta$ - kommersiya banklarının kasa qalığı əmsali

$CM/K = \gamma$ (gamma) nağd pulun ümumi kommersiya banklarının kreditlərində xüsusi çəkisi.

H – in qarşısındakı vurğu depozit multiplikatoru adlanır. Bu göstərici pul bazasının artması nəticəsində kommersiya banklarında depozitlərin nə qədər artacağını göstərir.

Bu sistemdən həmçinin kredit multiplikatorunu da tapmaq mümkündür. Bunun vasitəsi ilə isə biz pul bazasının artması nəticəsində kommersiya banklarının təqdim etdikləri kreditlərin həcmi nə qədər artması nı müəyyənləşdirmək mümkündür.

Pul kimi biz M1 aqreqatını nəzərdə tutsaq onda pul multiplikatorunu da buradan tapa bilərik.

$$M = CM + D \text{ Burada } CM = \gamma K + D$$

H –in qarşısındakı vurğu pul multiplikatoru adlanır. Bu bizə pul bazasının artması nəticəsində dövriyyədə olan pul kütləsinin nə qədər artmasını göstərəcəkdir.

Nəticə olaraq verilmiş pul bazası(buraxılmış banknotların miqdarı) əsasında ölkədəki pul kütləsinin həcmi $\alpha \beta \gamma$ parametrlərindən asılıdır.

Aşağıdakı sxemdə bu parametrlərin pul kütləsinə təsiri göstərilmişdir (μ – pul multiplikatorudur)

Ümumi olaraq qeyd etsək pul kütləsinin tənzimlənməsinin aşağıdakı alətlərdən istifadə edilir:

1.Dünya praktikasında ən əsas alət kimi açıq bazarda əməliyyatları qeyd etmək olar.

2. Deviz əməliyyatları. Mərkəzi Bank tərəfindən xarici valyutaların alınib satılması və bununlada dövriyyədə olan pul kütləsinin tənzimlənməsi

3. Depozit əməliyyatları. Mərkəz Bankı sərbəst pul vasaitlərini depozit əməliyyatları vasitəsilə cəlb edir və milli valyutanı dəyərdən düşməsinin və eyni zamanda inflyasiya prosesinə nəzarət etmiş olur.

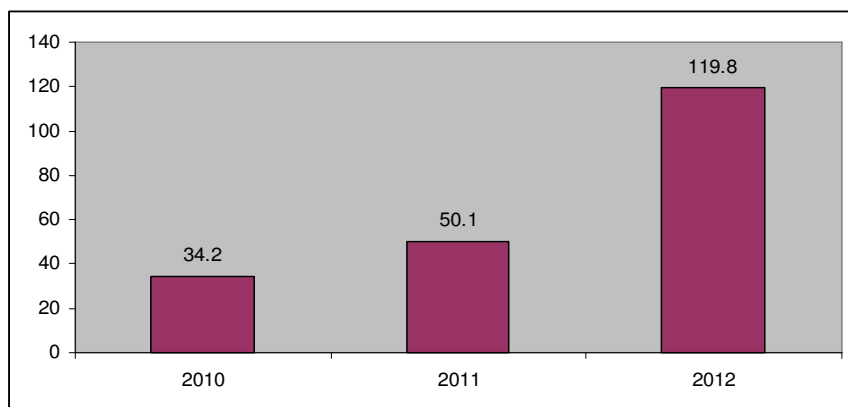
4. Uçot dərəcəsi vasitəsilə bankların kredit üzrə faizlərinə təsir edir.

5. Məcburi ehtiyat normalarının dəyişdirilməsi vasitəsilə pul vasaitlərinin dondurulmasına və ya əksinə dövriyyəyə buraxılmasına imkan yaradır.

Pul kütləsinin həcminə təsir edən amillərdən ən mühümi rəsmi uçot dərəcəsinin həcmidir. Müasir dövrdə Mərkəz bankı digər özəl banklara kredit verilməsi sahəsində restriktiv siyasət həyata keçirdiyindən bu alətin təsir gücü o qədər də güclü deyildir. Amma bunu Mərkəz bankının istiqrazlarının uçot dərəcəsi kimi tənzimləmə aləti hesab etmək olar. Bu baxımdan yanaşsaq Mərkəz Bankının rəsmi uçot dərəcəsi dedikdə mərkəzi bankın istiqrazlarının vaxtı çatdıqda özəl banklardan alışına sərf etdiyi vəsait başa düşülür. Bu eyni zamanda digər istiqrazların alış və satışı üçün də orientir rolunu oynayır. Deməli bu yolla Mərkəz Bankı pul bazarının keyfiyyət parametrlərinə təsir edir yəni Mərkəz Bankı rəsmi uçot dərəcəsinə dəyişməklə istiqrazlar vasitəsilə investisiyaların dəyərinin aşağı və yuxarı olmasını tənzimləyir. Bu da öz növbəsində həm istiqrazların və həm də eyni zamanda digər

qiymətli kağızlara olan tələb və təklifə təsir edir. Beləliklə qeyd etmək olar ki Mərkəzi Bank uçot siyasəti həyata keçirməklə bilavasitə kredit institutlarının likvidliyinə və bununlada dolayısıyla ölkənin iqtisadiyyatına təsir edir.

Azərbaycan Mərkəzi Bankının notları mln.man*

* 2013 cü il Pul siyasətinin icmalı I kvartal.

Açıq bazarda əməliyyatların aparılması da pul kütləsinə təsir edən amillərdən biridir. Məlum olduğu kimi Mərkəzi Bank notlar və istiqrazları bazara təqdim etməklə bankların resurslarına təsir edir. Yəni əgər banklar Mərkəzi Bankın təklif etdiyi qiymətli kağızları alırlarsa deməli müştərilərə kredit vermək imkanlarını məhdudlaşdırırlar. Bu təmzidləmə metodu inkişaf etmiş ölkələrdə daha çox istifadə olunur. Qeyd etmək lazımdır ki bu vasitə ilə pul kütləsinin dövriyyədə həcmi azalır və eyni zamanda borc kapitalının fazını eyni münasibətdə artır.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz metodlardan fərqli olaraq ehtiyat normasının tətbiqinin üstün və çatışmayan tərəfləri vardır. Bu metod daha çox inzibati tənzimləmə vasitəsi hesab olunur və birbaşa təsir imkanlarına malikdir. Belə olduğu halda bankların kredit vermək imkanları azalır və eyni zamanda banklar daha çox kredit tarixi olan ənənəvi müştərilərə üstünlük verirlər. Kiçik və orta sahibkarlar banklar tərəfindən daha çox imtinalar almış olurlar.

Pul kütləsinin tənzimlənməsinin ən geniş yayılmış metodlarından biri də Mərkəz Bankı tərəfindən deviz əməliyyatlarının aparılmasıdır. Xarici ticarət dövriyyəsindən və ölkə daxilində devizə olan tələbatın səviyyəsindən asılı olaraq xarici valyutaların sterilizasiyası və ya tam əksinə dövriyyəyə SDV-buraxılması

prosesi həyata keçirilir. Bu proses həm də dollarlaşmanın qarşısının alınmasında da mühüm əhəmiyyətə malikdir. Məsələn Azərbaycan Mərkəzi Bankı milli valyutanın kursunun stabil saxlanması və dövriyədə olan pul kütləsinin həcmnin tənzimlənməsi məqsədilə 2010 cu ildə 476,5 mln USD, 2011 ci ildə 155,8 mln USD, 2012 ci ildə isə 233 mln USD (Mənbə AMB Pul siyasəti icmalı www.nba.az) həcmində valyuta sterilizasiyası həyata keçirmişdir.

Əhalininpula olan tələbi sonsuzdur deyə fikirlər mövcuddur. Belə fikirləşən insanlar adətən əllərində olan pula avtomobil, ev və s maddi nemətlər almalarını düşünürlər. Beləliklə daha çox maddi nemətlər əldə etmək və bunun üçün daha çox gəlir qazanmaq pula olan tələbi sərhədsiz edir.

Makroekonomikada pula olan tələb dedikdə, iqtisadi subyektlərin sərəncamında müəyyən miqdar ödəmə vasitəsinin(kassada) olması arzusu başa düşülür. Dəqiq pula olan tələbatın müəyyənləşdirilməsi Mərkəz bankları üçün çox vacibdir. Bu hər hansı bir tikinti təşkilatının yeni evlərə olan tələbatı öyrənməsi kimi müqayisə edilə bilər. Pulun əldə saxlanması onun sahibini gəlir qazanmaqdan azad edir. Yəni pulun sahibi əgər pulu başqa gəlir gətirən əmlaka yatırırsaydı buradan faiz kimi və s kimi müəyyən gəlir əldə edə bilərdi . Başqa cür desək pulun kassada nağd olaraq saxlanması alternativ xərclərə başa gəlir.

Əgər iqtisadiyyatda pul təklifi xaricdən müəyyənləşirsə onda pul bazarında tarazlıq ya yüksək faiz səviyyəsi ilə aşağı səviyyəli milli gəlir üçün ya da aşağı faiz səviyyəsi ilə yüksək milli gəlir səviyyəsi üçün əldə edilə bilər. Çünki iqtisadiyyatda milli gəlir səviyyəsi artdıqca əməliyyat və ehtiyat məqsədi ilə pula olan tələb artacaqdır. Bu zaman pul təklifi sabit olduğundan əməliyyat üçün lazım olan nağd pullar şəxslərin möhtəkirlik məqsədi ilə əllərində saxladığı nağd pullar vasitəsi ilə qarşılanacaqdır. Şəxslərin də möhtəkirlik məqsədi ilə əllərində tutduqları puldan əl çəkmələri üçün faiz səviyyəsinin yüksəlməsi məcburidir.

Fəsil 2. İnflyasiya hədəfləməsi və Pul tədavülünün tənzimlənməsi problemləri

2.1.Pul siyasətin məqsədləri

Mə'lum olduğu kimi dövlətin həyata keçirdiyi funksiyalardan biri də iqtisadi funksiyadır. Hər bir dövlət bu funksiyanı həyata keçirmək üçün iqtisadi siyasət formalaşdırır. İqtisadi siyasətin də tərkib hissələrindən biri də pul-kredit siyasətidir. Düzgün pul –kredit siyasəti olmadan məqsədyönlü iqtisadi siyasət həyata keçirmək mümkün deyil.

Pul-kredit siyasətinin formalaşması aşağıdakı məsələlərin eyni zamanda həll edilməsi ilə reallaşa bilər. Birincisi, tədavüldə olan pul kütləsinə maksimal möhkəmlik və maneəverlik vermək, təsərrüfat konyukturasında baş verən istənilən hadisələrə alternativ cavab vermək qabiliyyəti, işgüzar fəallığın artmasını müdafiə etmək, ikinci, müəyyən edilmiş sahələrdə pul kütləsinin genişləndirilməsini məhdudlaşdırmaq, dövriyyədə artıq tədiyyə vəsaitlərinin olmasına yol verməmək. Pul kredit siyasətini həyata keçirən monetar orqanlar qarşısına müəyyən məqsədlər qoyur. Pul kredit tənzimlənməsinin məqsədləri əsasən 4 iqtisadi nəticəni əldə etməyə imkan verməlidir.

- 1) tam məşğulluq;
- 2) qiymətlərin sabitliyi;
- 3) iqtisadi artım;
- 4) tədiyyə balansının tarazlığı;

Bütün bu sayılan məqsədlərə nail olmaq çox çətin prosesdir. Digər tərəfdən bunların hamısını birdən həyata keçirmək də qeyri mümkündür. Çünki bu məqsədlərin bəziləri bir birlərinə ziddiyyət təşkil edir. Məsələn qısa dönmə üçün iqtisadi artıma nail olmaq bəzən inflyasiya ilə nəticələnə bilər. Bunun üçün bütün bu sayılan məqsədlərin optimumunu saxlamaq üçün pul kredit siyasətinin alətlərini formalaşdırmaq lazımdır ki, bu ziddiyyətləri nisbətən həll etmiş olsun.

Eyni zamanda bəzi məqsədlər birbirlərini tamalayır. Məsələn qiymət sabitliyi və iqtisadi artım.

Əgər bu ilin gəliri inflyasiya nəticəsində əldə edilmişdirsə, gələcəyin artımı sual altığında olacaqdır. Lakin gəlirlər investisiyalara əsaslanırsa, onda gələcəkdə daha yüksək artıma səbəb ola bilər. Digər tərəfdən hər hansı bir məqsəd digər bir məqsədin həyata keçirilməsinə yardımçı ola bilər. Məsələn qiymətlərin sabitliyi və tədiyyə balansının tarazlığı və s kimi. Bütün bu deyilənləri ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, pul kredit tənzimlənməsinin məqsədlər və fəaliyyət üzrə strukturu aşağıdakı kimidir:

Pul siyasəti bilindi ki pul təklifinin dəyişdirilməsi nəticəsində həyata keçirilir. Lakin hansı zamanda və hansı pul siyasəti həyata keçirilməsi sual altındadır. İqtisadi proseslərin inkişafı zamanı əldə olunan nəticələrə görə pul siyasətinin həyata keçirilməsi bəzən yanlışlıqlara səbəb olur. Məsələn əgər iqtisadiyyat geriləyirsə işsizlik artırsa pul siyasətinin genişləndirici olması deyiləcəkdir. Bu zaman pul təklifinin nə qədər sürətlə yayılması və ya inflyasiyanın pul təklifini daraltması monetar hakimiyyətin qərarlarını işsizlik faizi kimi bir göstəriciyə uyğun həyata keçirməsi yanlışdır. Bir başqa cür desək işsizlik səviyyəsini əsas götürərək iqtisadiyyata pul yeritməyin axırı fəlakətə səbəb ola bilər. İşsizlik problemini həll etməmiş yeni bir problem inflyasiya meydana çıxa bilər. Bu proseslər sonra tənzimləmə sərhədlərindən çıxaraq idarə edilməz nəticələrə gətirib çıxara bilər.

Digər tərəfdən pul kredit siyasəti müəyyən gecikmələrlə həyata keçirilir. Buda pul siyasətindən kənar güclərin son məqsədlərə nail olmağa mane ola bilər.

Monetaristlərə görə pul təklifi son məqsədlərə çatmaq üçün göstərici ola bilər. Lakin Keyns siyasətinin tərəfdarları pul təklifinin dəyişdirilməsinin iqtisadi proseslərə gec təsir etdiyini bildirirlər. Çünki qısa dönmədə pul təklifində olan dəyişikliklər sadəcə mərkəz bankı tərəfindən həyata keçirilmir. Buna əhəlinin əldində olan nağd miqdarı və qarşılıqlı ehtiyatlar norması və s təsir edir. Bunları ümumiləşdirərək pul siyasətinin göstəricilərini bankların ehtiyatları, pul multiplikatoru, pul təklifi və toplam bank kreditləri kimi qeyd etmək olar.

Aşağıdakı cədvəldə müxtəlif ölkələrdə pul kredit siyasətinin son məqsədləri göstərilmişdir.

Monetar oqranlar və Mərkəz banklar	Pul kredit siyasətinin son məqsədi
FRS ABŞ	Maksimal davamlı uzunmüddətli iqtisadi artım və qiymətlərin stabilliyi
Avropa Mərkəz bankı	Qiymətlərin stabilliyi
Alman Bundesbankı	Valyutanın müdafiə olunması və dövlətin ümumi iqtisadi siyasətinin dəstəklənməsi
İngiltərə bankı	Qiymətlərin stabilliyi
Bank İtaliya	Milli valyutanın stabilliyi
Bank Portuqaliya	Daxili pul sabitliyi və valyutanın xarici tədiyyəqabiliyyətliliyi
Yunanıstan bankı	Pul tədaviülünün və kreditlərin idarə edilməsi
Estoniya bankı	Eston kronasının müdafiə olunması, bank sisteminin stabilliyi, eston maliyyə sisteminin inkişafı və səmərəliliyi
Litva bankı	Milli valyutanın stabilliyi
Rusiya Mərkəz bankı	Rublun dayanıqlılığı və müdafiəsinin təmini, xarici valyutalara nisbətən alıcılıq qabiliyyəti və kursunun müdafiəsi
Azərbaycan Mərkəzi bankı	Qiymətlərin sabitliyi

Pul siyasətinin ara məqsədləri:

Pul siyasətinin həyata keçirilməsində ara məqsədlərdən istifadə edilmənin 2 səbəbi vardır:

- 1) Mərkəz bankı qısa və uzun dövəmdə pul siyasətinin real istehsalə, məşğulluğa və inflyasiyaya təsiri haqqında və hansı son məqsədin qarşıya qoyulmasında çətinlik çəkirlər.
- 2) Digər tərəfdən Mərkəz bank iqtisadiyyat haqqında nisbətən az məlumata malik olurlar. Mərkəz bankı limitli məlumata malik olmaları bəzi makro iqtisadi göstəricilərin ölçülməsi zamanı apardığından yaranır. Faiz

səviyyəsi, pul və kredit miqdarı haqqın informasiyalar günlük və ya həftəlik olduğu halda, real milli gəlir, məşğulluq rəqəmləri və s aylıq müddətlərlə müəyyənləşdirilir. Buna görə də Mərkəz bankı real istehsal, məşğulluq və s son məqsədləri hər an bilmək imkanına malik deyildir.

Bir ara məqsədin seçilməsi:

Hər hansı bir ara məqsədin seçilməklə aşağıdakılar həll edilir:

- 1) Müşahidə edilməsi asan olmalıdır.
- 2) Son məqsədə uyğun olmalıdır.
- 3) Ölçüləbilir olmalıdır.
- 4) Nəzarət edilə bilən olmalıdır.

Bu sayılan xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirən ara məqsədlər aşağıdakılardır:

Pul aqreqatları M1, M2 və s.

Faiz səviyyəsi;

Nominal gəlir;

Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi pul və maliyyə strukturları inflyasiya, istehsal, məşğulluq və tədiyyə balansının tarazlığı kimi son məqsədlərə çatmaq üçün həyata keçirdikləri siyasət zamanı ən əhəmiyyətli məsələ bu orqanlara limitli informasiya axınının olmasıdır. Burada bəzi məlumatların ayda bir dəfə verilməsindən də əlavə hesablanılan bəzi rəqəmlərin sonradan əhəmiyyətli dərəcə dəyişdirilməsidir. Bu dəyişdirmələr bəzən 50% lərə qədər gəlib çatır.

Hər hansı bir siyasətin həyata keçirilməsinə ehtiyac yarandığı vaxtla bu siyasətin həyata keçirilməsinə razılıq verilməsi arasındakı gecikmə diaqnostik gecikmə adlanır. Bu gecikmə bəzən bir neçə həftə ola bilər.

Fəaliyyət gecikməsi(və yaxud cavab vermə)

Siyasəti həyata keçirənlər yeni siyasətə qərar verdikdən sonra vəziyyətin dəyişdirilməsi ilə əlaqədar son qərarlar verilir. Bu müddətə əməliyyat gecikməsi deyilir. Bu gecikmə 6 və ya 8 həftə sürə bilər.

Xarici gecikmə isə pul və maliyyə siyasəti ilə əlaqədar olan fəaliyyətin bütün iqtisadi fəaliyyətlərə təsir etməsi bir zaman alır. Bu zaman isə xarici gecikmə adlanır.

Bütünlüklə pul tədavül sistemində məqsədyönlü dəyişikliklər edilməsinin əsasında pul sferasını balanslaşdırmaq və bundan stimullaşdırıcı funksiya kimi milli iqtisadiyyatda istifadə etmək durur. Əgər pul tədavülü lazımi tə'diyyə vasaitləri ilə təchiz etməli olan bank sistemi müəssisələr və əhali üçün tələb olunan tempdə pul kütləsinin genişlənməsini tə'min edə bilmirsə, o, xalq təsərrüfatını «pul aclığı» vəziyyətində saxlayır. Bu isə tə'diyyə qabiliyyətli tələbin ixtisar olunmasına və nəticədə məşğulluq səviyyəsinin azalmasına səbəb olur. Bank sisteminin real tələbatdan artıq pul kütləsini sistemə olaraq dövriyyəyə çıxarması isə inflyasiya tə'sirinin güclənməsinə, milli valyuta vahidinin dəyərinin azalmasına və onun alıcılıq qabiliyyətinin itməsinə səbəb olur.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, pul kütləsinin həcmində dəyişikliklər təkcə pul kredit siyasəti orqanlarından asılı deyildir. Bu həmçinin fiskal və xarici iqtisadi sektorlardakı vəziyyətdən, əhali və təsərrüfat subyektlərindən də asılıdır. Ona görə də pul kredit siyasətinin səmərəli olması üçün digər iqtisadi siyasətlərə koordinasiyanın təşkili, maliyyə və istehsal institutların stabil inkişaf mexanizmlərinin olması xüsusi ilə vacibdir.

Bank əməliyyatlarının tənzimlənməsi ölkədə bank fəaliyyətinin təşkilindən, Mərkəzi Bankın yeri, rolu və funksiyalarından, onun hökumətdən asılılıq dərəcəsindən asılıdır. Bu mexanizm bank əməliyyatlarını tənzimləyən alət və metodları, pul kütləsinə konkret nəzarət formalarının olmasını, bankların faiz dərəcələrini, makro və mikro səviyyədə bank likvidliyini özündə birləşdirir.

Monetar siyasətin tənzimlənmə metodlarını bir neçə formada qruplaşdırmaq olar:

- Birbaşa inzibati və ya iqtisadi (dolayı);
- Ənənəvi və qeyri ənənəvi;
- ümumi və selektiv ;
- qısamüddətli ,orta müddətli və uzunmüddətli;

İnzibati metodlar kommersiya banklarının fəaliyyətinin kəmiyyət və keyfiyyət parametrlərinin (Milli Bank tərəfindən təsdiqlənmiş) birbaşa məhdudlaşdırılmasını və yaxud müəyyən qadağaları özündə əks etdirir. İnzibati metodun tətbiqi əsasən aşağıdakı alətlər vasitəsi ilə təmin edilir:

- 1) Müxtəlif növ kreditlərin verilməsi və yaxud kredit resursların cəlb edilməsində müəyyən sərhədlərin qurulması.
- 2) Kommersiya banklarının filial və şöbələrinin açılmasının qanunla məhdudlaşdırılması.
- 3) Kommersiya haqqının limitləşdirilməsi və s.

Ümumi olaraq birbaşa dövlət tənzimlənməsi metodlarını lisenziyalaşdırma, Yoxlama- nəzarət, maliyyə aktivlərinə məhdudiyyətlər, sığorta, üfüqi genişləndirmə məhdudiyyətləri və faizlərə nəzarət kimi qruplaşdırmaq olar.

Mə'lum olduğu kimi, banklar və ya kredit təşkilatları fəaliyyət göstərmələri üçün lisenziyalar almalıdırlar. Bu lisenziyaları hal – hazırda Milli Bank verir. Bu lisenziyalar sadəcə icazə vermək deyildir. 3 İyul 1999 –cu ildə Milli Bank tərəfindən «Kredit təşkilatlarının və onların filiallarının lisenziyalaşdırılması və fəaliyyətinin təşkili qaydaları» təsdiq edilmişdir. Bu qanuna əsasən kredit təşkilatlarına müəyyən tələblər qoyulmuşdur. Bundan başqa 2004 cü ilin yanvar ayının 16 da «Banklar haqqında» Azərbaycan respublikası qanunu qüvvəyə minmişdir. Burada qarşıya qoyulan tələblər həm hüquqi nöqteyi –nəzərdən , həm də bank likvidliyinin tə'min edilməsi üçün vacibdir.

Digər metod yoxlama və nəzarətdir. Bankların və kredit təşkilatlarının fəaliyyəti mütəmadi olaraq yoxlanılmalıdır. Banklar və xarici bankların yerli filialları yerlərdə yalnız Milli Bankın inspektorları və ya Milli Bank tərəfindən təyini edilən kənar auditorlar tərəfindən ildə birdəfə yoxlanılır. Bank aktivlərinin itirilməsi təhkükəsi yarandıqda, habelə qanunvericiliyin pozulması faktlarının aşdırılması məqsədilə Milli Bank banklarda və xarici bankların yerli filiallarında əlavə yoxlamalar keçirir.

bilər. Yoxlayıcıların tərkibinə qarşılıqlıq prinsipi əsasında Milli Bankın yoxlamaları sahəsində əməkdaşlıq haqqında saziş bağladığı digər ölkənin bank tənzimləməsi və nəzarəti orqanının əməkdaşları da daxil edilə bilər. Yoxlamaların həyata keçirilməsinin proseduraları Milli Bankın qərarları ilə müəyyən edilir. Bankların fəaliyyətinə nəzarət mexanizminin qurulması bir tərəfdən ehtiyat normaları üzrə baş verə biləcək çatışmamazlıqlar, bank likvidliyinin qorunmasına xidmət etmiş olacaqdır.

Milli Bank bankların və xarici bankların yerli filiallarının maliyyə sabitliyini təmin etmək məqsədilə aşağıdakı prudensial normativləri və tələbləri müəyyən edir:

1. Nizamnamə kapitalının (xarici bankların yerli filialları üçün nizamnamə kapitalına bərabər tutulmuş vəsaitin) minimum miqdarını;
2. Məcmu kapitalın minimum miqdarını (xarici bankların yerli filialları üçün məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitin minimum miqdarını);
3. Əsas və məcmu kapitalın risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərə (xarici bankların yerli filialları üçün əsas və məcmu kapitalla bərabər tutulmuş vəsaitin risk dərəcəsi üzrə ölçülmüş aktivlərə) nisbətini (kapitalın adekvatlıq əmsallarını);
4. Likvidlik göstəricilərini;
5. Bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üçün kredit risklərinin maksimum miqdarını;
6. məcmu iri kredit risklərinin maksimum miqdarını;
7. Aidiyyatı şəxslərə və aidiyyatı şəxs adından hərəkət edən şəxslərə verilmiş kreditlərin maksimum miqdarını;
8. Aidiyyatı şəxslərə və aidiyyatı şəxs adından hərəkət edən şəxslərə verilmiş məcmu kreditlərin maksimum miqdarını;
9. Digər hüquqi şəxslərin kapitalında bankların iştirakının maksimum miqdarını;
10. Digər hüquqi şəxslərin kapitalında bankların məcmu iştirakının maksimum miqdarını;
11. açıq valyuta mövqeyinin limitlərini;

12. aktivlərin, balansarxası öhdəliklərin təsnifatından və qiymətləndirilməsindən asılı olaraq, mümkün zərərin ödənilməsi üçün xərclər hesabına yaradılan xüsusi ehtiyatlara aid tələbləri;
13. faizlərin hesablanması dayandırılmış aktivlərə aid tələbləri;
14. aidiyyatı şəxslər və aidiyyatı şəxs adından hərəkət edən şəxslər ilə aparılan əməliyyatlara aid tələbləri;
15. aktivlərin və passivlərin ödəniş müddətlərinin və faiz dərəcələrinin uyğunluğuna dair tələbləri.

Digər mühüm metodlardan biri maliyyə aktivlərinə məhdudiyyət sisteminin olmasıdır. Bir çox kredit təşkilatları risk və likvidlik problemləri ilə üzləşməmələri üçün dövlət aktivlər üçün müəyyən məhdudiyyətlər qoyur. Bunların əksəriyyəti banklar haqqında qanunda öz əksini tapmışdır. Burada banklar və kredit təşkilatları hansı fəaliyyətlə məşğul ola bilmələri, qiymətli kağızlardan istifadə edilməsi və s. göstərilmişdir.

2.2.Monetar siyasətin alətləri

Pul kredit tənzimlənməsinin metodlarında ən əsası demək olar ki, faizlərə nəzarətdir. Bura əmanətlər, kreditlər, qiymətli kağızlar və s üzrə formalaşan faizlər aiddir. Dövlət daimi olaraq bu faizlərə nəzarət etməlidir.

Keçid dövrünün ilk illərində bir çox ölkələrdə o, cümlədən respublikamızda bu sahədə xaotik vəziyyət yaranmışdı. Müxtəlif təşkilatlar əmanətlərə yüksək faiz və'd edərək külli miqdarda vəsait toplamışlar. Son nəticədə isə əhali bu proseslərdən xeyli miqdarda zərər çəkmişdir. Bu proseslərin baş verməməsi üçün dövlət həm əmanətlər üzrə faizləri, həm qiymətli kağızlar üzrə faizləri və həm də kreditlər üzrə faizləri daima nəzarət altında saxlamalıdır.

Birbaşa tənzimləmə müəyyən olmuş qaydaların yerinə yetirilməsi vasitəsi ilə Mərkəz bankı yüksək nəticə əldə etməsi mümkün deyildir.

İqtisadi metodlar vasitəsi ilə pul kredit tənzimlənməsi, əsasən, dolayı yollarla təsir göstərir. Dolayı yolla tənzimlənmədə banklar və qeyri bank institutlarına bazar vasitəsilə təsir edilir. Bu məqsədlə Mərkəzi Bank tədaviyə ehtiyac olan pul kütləsinin həcmi müəyyənləşdirmək və iqtisadiyyata özünü tənzim etmək və faiz dərəcələrinin dəyişməsinə reaksiya vermək imkanı verir. Respublikamız keçid ərafında olduğuna görə tənzimləmə alətlərində əsas güc birbaşa metodlara verilir. Bu isə maliyyə sektorunun kifayət qədər inkişaf etməməsi və rəqabət mühitinin olmaması ilə şərtlənir. Bir çox iqtisadçılar yekdilliklə qeyd edir ki, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə pul kredit siyasətinin tənzimlənməsinin uğuru dolayı yollardan istifadə edilməsindədir.

Respublika iqtisadiyyatının inkişafının ilkin mərhələlərində sosial- iqtisadi və təşkilati- texniki institutlarda (istehsal, maliyyə və s) vəziyyət istehsal potensialı və maliyyə sektorunun imkanlarının inkişaf etdirilməsi məqsədləri arasında dərin disproporsiyaların yaranmasını şərtləndirirdi. Bu və buna bənzər instisiional məhdudiyyətlər pul- kredit sistemini obyekt və alətlərlə, kadrlarla tənzim etməkdə gərginlik yaratdı. Bu isə pul- kredit siyasətini mövcud vəziyyətə uyğunlaşdırmağa və onun həyata keçirilməsinə məhdudiyyətlər qoymağa şərait yaratdı. Bütün bu xüsusiyyətlər pul- kredit siyasətinin dolayı yollarla tənzim edilməsini arxa plana keçirmişdir. Obyektiv zərurət birbaşa alət və metodların tətbiqini diktə etdi. Bu iki istiqamətə xidmət etməli idi:

- 1) İqtisadiyyatda sabilliyin qorunması;
- 2) Ölkənin maliyyə sisteminin təkmilləşməsinin sürətləndirilməsi:

Deməli, birbaşa metodların ilk əvvəllər tətbiqinin əsas məqsədi maliyyə strukturlarının, bank sisteminin modernləşdirilməsi olmuşdur. Bütün bu proseslər keçid prosesində olan ölkələr üçün xas olan xüsusiyyətlərdir. Lakin müəyyən müddətdən sonra bu proses dolayı yollarla tənzimləmə vasitələrinə keçməlidir. Yə'ni dəqiq yaradılmış sağlam maliyyə institutları bütün bu vəziyyətə nəzarəti və tənzimləməni həyata keçirə bilər. Artıq dolayı yollarla pul kredit sistemini və ümumiyyətlə, iqtisadiyyatı tənzim etmək məsələsi ön planda durur.

Yə'ni yaradılmış auksionlardan, qiymətli kağızlar bazarından, pul bazarı iqtisadi sistemdə aparıcı rola malik olmalıdır.

Pul - kredit sistemində islahatlar struktur yenidənqurması, idxalı əvəz edə biləcək sahələrin və ixrac potensialının artırılması, müsisələrin rəqabət qabiliyyətinin artması və s kimi tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin etməli idi. Düzdür, bu illər ərzində (1990-1995) bir çox birbaşa və yaxud direktiv tənzimləmə tədbirləri həyata keçirilmişdir. Bu, əsasən, bank sistemi strukturunun yeniləşməsi, manatın stabilliyinin və daxili bazarın qorunması və s olmuşdur.

İndi isə pul –kredit siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayan iqtisadi metodların təhlilinə keçək.

Bu iqtisadi metodları da iki səviyyəyə bölmək mümkündür.

Birincilərə əsasən aşağıdakılar aiddir:

- Məcburi ehtiyat normativləri;
- Faiz siyasəti;
- Depozit əməliyyatları;
- Bankların yenidən maliyyələşdirilməsi;
- Açıq bazarda əməliyyatlar;

İkinci səviyyəli iqtisadi metodlara isə kapital normativlərinin lazımi səviyyədə olması və bank likvidliyinin qorunması aiddir.

Bütün bu sadalanan alət və metodlar əsas həll edici istiqamətlərin: məcmu tələbin aktivləşdirilməsi, pul axınının normallaşdırılması, yığım alətlərinin tətbiqi və nəhayət, iqtisadi artımın sağlam maliyyələşdirmə mənbələrinin müəyyənləşdirilməsini şərtləndirir.

İqtisadi aktivliyin stimullaşdırılması həyata keçirilən iqtisadi siyasətin ən əsas vəzifələrindən biri olmalıdır. Bunun həll edilməsi yollarından əsasən ixracın stimullaşdırılması və idxalı əvəz edə biləcək məhsulların istehsalının genişləndirilməsi və eyni zamanda xarici investisiyaların (bütün sahələr üzrə) cəlb edilməsi olmalıdır. Dövlət iqtisadi aktivliyi həyati vacib sahələrə investisiya qoyuluşunu stimullaşdırmaqla şərait yaratmış olar.

Bundan əlavə iqtisadçı alimlər pul-kredit alətlərini ümumi və selektiv olaraq iki yerə bölürlər. Ümumi metoda, əsasən, uçot (diskont) siyasəti, açıq bazarda əməliyyatlar və məcburi ehtiyat normalarının dəyişdirilməsi aid edilir. Selektiv metodlar isə konkret bir sahənin inkişafını nəzərdə tutan alətlərin həyata keçirilməsidir. Məsələn ipoteka kreditlərinin verilməsinin inkişaf etdirilməsi və s. kimi.

Ümumiyyətlə, birinci səviyyəli pul-kredit siyasəti alətləri tənzimləmənin əsasını təşkil edir. Bunlardan ən əsası məcburi ehtiyat normativlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Bu metod ilk dəfə Amerikada tətbiq olunmuşdur. Bundan sonra demək olar ki, dünyanın əksər ölkələrində pul-kredit tənzimləməsində əsas yeri tutmuşdur. Kredit idarələrinin öz müştəriləri qarşısında öhdəliklərinin vaxtlı-vaxtında yerinə yetirməsi üçün Milli Bank müəyyən edilmiş faiz çərçivəsində məcburi ehtiyat norması deponent edir.

Bank likvidliyini qorumadan əlavə, Milli Bank bu vasitə ilə həmçinin pul kütləsinə nəzarət edir. Beynəlxalq praktikaya uyğun olaraq məcburi ehtiyat normasının səviyyəsi kredit təşkilatının sərəncamında olan dövlət qiymətli kağızlarına görə fərqləndirilir. Dövlət qiymətli kağızlarının səviyyəsi çox olduqca ehtiyat norması yüksək, az olduqda isə ehtiyat norması aşağı müəyyənləşdirilir. Burada əsas məsələ ehtiyat normasının cəlb edilmiş vəsaitlərə uyğun olmasıdır. Ehtiyat normasının dəyişdirilməsi hansı iqtisadi nəticələrə gətirib çıxara bilər?

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, ehtiyat normaları cəlb olunmuş vəsaitlərə görə fərqləndirilir. Bura, əsasən, xarici valyutalarla cəlb olunmuş vəsaitlər, hüquqi şəxslərdən cəlb olunmuş əmanətlər, fiziki şəxslərdən cəlb olunmuş vəsaitlər, fiziki və hüquqi şəxslərdən xarici valyuta ilə cəlb olunmuş vəsaitlər və s. fərqləndirilir. Bu əsasən dövriyyədə olan pul kütləsinin strukturuna təsir etmək üçün qruplaşdırılır. Yəni Mərkəzi banklar bu vəsaitlər üzrə müxtəlif normalar müəyyənləşdirir və bu vasitə ilə pul kütləsinin strukturunun formalaşmasına təsir edir. Keçid ölkələrində ehtiyat normaları cəlb edilən vəsaitlərdən asılı olaraq 8% –dən 20 % arasında tərəddüd edir.

Mərkəzi Banklar ehtiyat normaları müəyyənləşdirərkən bir tərəfdən bank likvidliyinin təmin edilməsini, digər tərəfdən dövriyyədə olan pul kütləsinin həcminə təsir etmək funksiyalarını yerinə yetirir. Bu əsasla görə də cəlb edilmiş ehtiyat normaları Mərkəzi Banklarda saxlanılır və onların istifadə edilməsi yol verilməzdir.

Ehtiyat hödəlikləri kommersiya banklarının depozitlərinin özünəməxsus şəkildə təminatı üçün yaranmışdır. İlk dəfə ehtiyat öhtəliyi 1863 cü ildə Federal Rezerv sisteminin yaranmasına qədər istifadə olunmuşdur. Bank qanunvericiliyinə görə Nyu-York bankları üçün ehtiyat norması əmanətlərin 25%-ni təşkil edirdi.

Ehtiyat öhtəliyi qəbul olunmuş qaydalara uyğun olaraq kredit təşkilatlarının cəlb etdikləri vəsaitlərə görə hesabladıqları məbləğdir. Ehtiyatlar həm mərkəz bankındakı hesabda və yaxud bankın özündəki hesabda saxlanıla bilər.

Ehtiyat bazası- ehtiyat öhdəliyinin hesablanması üçün kredit təşkilatlarının cəlb etdikləri öhdəliklərinin həcminə bərabərdir. Müəyyən tip öhdəliklərə ehtiyat öhdəliyi yaranmır. Məsələn uzun müddətli depozitlərə ehtiyat öhtəliyi yaranmır.

Ehtiyat öhdəliyi əmsalı və ya ehtiyat norması - Mərkəz bankı tərəfindən və yaxud müvafiq qanunvericiliklə təyin olunmuş ehtiyat öhdəliyinin ehtiyat bazasına olan nisbətidir. Ehtiyat öhtəliyi əmsalı kredit təşkilatının böyüklüyünə görə, öhtəliklərin tipinə görə, kreditor bankın rezident olub olmamasına görə diferensasiya oluna bilər.

Ehtiyatların sayılma müddəti-müddət günlə, ehtiyat bazasının hesablandığı müddət.

Adətən hesablanma müddəti bir aydır. Bu sxemlə Yaponiyada, Fransada və digər ölkələrdə istifadə olunur. Kanadada iki yarım aylıq müddət əsas götürülür.

Ehtiyatların saxlanma müddəti – bu müddət ərzində müəyyən edilmiş ehtiyatlar banklar tərəfindən saxlanılmalıdır. Avropa Mərkəz bankının standartlarına görə ehtiyatların saxlanma müddəti cari ayın 24-dən növbəti ayın

24 ə qədər olan müddəti əhatə edir. ABŞ da bu müddət ayın son həftəsinin 3 cü və 4 cü günlərinə təsadüf edir.

Ehtiyatların saxlanması və ehtiyatların hesablanması müddətləri üst üstə düşməyə bilər. Bunun üçün ehtiyat öhdəlikləri 3 əsas qrupda təsnifləşdirilir:

- 1) Gecikmiş ehtiyatlar - ehtiyatların hesablanması müddəti onun saxlanma müddətindən əvvələ düşür.
- 2) Yarı gecikmiş ehtiyatlar – ehtiyatların hesablanması müddəti onun saxlanması müddəti ilə müəyyən qədər üst üstə düşür.
- 3) Vaxtında olan ehtiyatlar – hesablama ilə saxlanma müddətləri üst üstə düşən ehtiyatlardır.

Praktikada vaxtında olan ehtiyatlara çox nadir hallarda rast gəlmək mümkündür. Ehtiyatın yaranma müddəti ilə onun ehtiyat bazasında uçota alınması arasında ən az 2 iş günü fərq olur. Bu əsasən ödəmə sistemindən yaranan məsələdir. Bu zaman ən yaxşı halda ehtiyat öhdəliyi yarı gecikmiş olur. Bu da bəzi problemlər yaratdığına görə banklar əsasən gecikmiş ehtiyatlara üstünlük verirlər.

Ehtiyatlardan çıxılmalar- kredit təşkilatlarının güzəştlərə uyğun olaraq ehtiyat hesablamalarını azaltdığı məbləğdir. Tez tez bu çıxımlara adətən kiçik banklara, çox az cəlb edilmiş vəsaiti olan banklara icazə verilir. Kiçik banklara adətən regionlarda hesablama mərkəzi funksiyasını yerinə yetirən banklara icazə verilir ki, belə inzibati xərclərdən azad olsun. Məsələn avrozonada birdəfəlik azalma kredit təşkilatları üçün 100 000 avro təşkil edir ki, bu da kiçik bankları məcburi ehtiyat saxlamaqdan azad edir.

Ehtiyatlara görə ödəmə – bankların saxladığı məcmuri ehtiyat məbləğinə hesablanmış məbləğdir.

Bildiyimiz kimi, ehtiyat öhdəliyi hərəkətsiz aktivdir və kredit təşkilatına heç bir fayda gətirmir. Kompensasiya olaraq bəzi Mərkəz banklar ehtiyat faizi hesablayırlar və bu faizlər ortalama olaraq pul bazarında olan qısa müddətli faizlərə bərabər olur. Lakin əksər Mərkəz banklar bu praktikadan istifadə etmir. Məcburi ehtiyat norması tətbiqi bir neçə funksiyanı yerinə yetirir.

- 1) Pul buferi. Banklar arasы qəfil çatışmamazlıq olduqda, qısamüddətli faiz stavkası sürətlə yüksəlir. Bu dalğalanmanı stabilləşdirmək və ya yumşaltmaq üçün Mərkəz bankı ehtiyat normasını aşağı çəkir və əlavə pul ehtiyatlarının dövrüyəyə girməsinə şərait yaradır. Ehtiyat normasının manipulyasiyası pul bazarında konyukturanın tənzimlənməsi üçün istifadə olunun özünəməxsus buferi təmin etməyə şərait yaradır. Bu funksiyadan əsasən inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində rast gəlmək olar.
- 2) Likvidliyin idarə edilməsi funksiyası. Ehtiyat öhdəliyi kommersiya banklarının pul vəziyyətinin müəyyənləşdirməyin əsas alətlərindən biridir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr və eyni zamanda bir çox inkişaf etmiş ölkələr bank likvidliyinin idarə olunmasında ehtiyat öhtəliyindən istifadə edirlər.
- 3) Pul təklifinin tənzimlənməsi funksiyası. Ehtiyat öhdəliyi bankların kredit emisiyasının məhdudlaşdırılmasında mühüm rol oynayır. Ehtiyat normasının azaldılması, bankların kredit aktivliyini yüksəldir, əksinə olduqda isə kredit emisiyasını azaldır. Elə bu metodla da Mərkəz bankı pul təklifinin tənzimlənməsində ehtiyat öhtəliklərinin dəyişdirilməsindən istifadə edir.
- 4) Vergi tutma funksiyası. Ehtiyat öhdəliklərinin Mərkəz bankında cəmlənməsi imkan verir ki, çox ucuz qiymətə cəlb edilən vəsaitlərdən gəlir əldə etsin. Başqa sözlə desək ehtiyat öhdəliyi dövlət senorajının mənbəyidir.

Hal hazırkı dövrdə Mərkəz bankı əsasən maliyyə sektorunun likvidliyinin qorunması üçün ehtiyat öhdəliyindən istifadə edir. Bununla belə maliyyə sektorunun tənzimlənməsində kənarlaşmalara yol verməmək üçün bəzi qaydalar tətbiq olunur.

Məsələn banklar arasы depozitlərə ehtiyat öhdəliyi tətbiq olunmur. Bu əsasən əsasən ikitəfərli hesablamaların aparılmaması üçün tətbiq olunur. Ehtiyat öhdəliyi bütün banklara bərabər əsasda tətbiq olunmalıdır. Dövlət qiymətli kağızları ehtiyatların tərkib hissəsi kimi nəzərə alınmır. Açıq bazarda

əməliyyatların səmərəliliyini aşağı salmamağa görə Mərkəz banklar bu qaydanı tətbiq edir.

Bəzi iqtisadçılar ehtiyat öhdəliklərinin tam ləğv edilməsini irəli sürülər. Onlar qeyd edirlər ki, ehtiyat normasının tətbiq edilməsi bank sisteminin fəaliyyətini ləngidir. Banklar öz cəlb etdikləri vəsaitləri heç bir gəlir gətirmədən dondururlar və nəticədə potensial gəlirdən məhrum olurlar. Bu da banklara başqa vasitələrə əl atmaqla bu prosesi öz istəklərinə uyğun şəkildə salırlar. Rəqabətə tab gətirməyən banklar belə cəlb olunmuş depozitləri bankda kənar vasitəçilərin hesabların yatırmaqla bu öhdəlikləri yerinə yetirməkdən azad olurlar və s.

Bundan başqa 100% li ehtiyat yaradılması fikrində olan iqtisadçılarda mövcuddur.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr maliyyə liberallaşdırılması prosesində kreditlərin həcmi və faizlərin inzibati metodla tənzimlənməsindən pul kredit siyasətinin dolayı vasitələrindən istifadə etməyə üstünlük verirlər. Dolayı vasitələrin birbaşa vasitələrdən fərqi ondan ibarətdir ki, dolayı vasitələr bazar konyukturasının dəyişməsi vasitəsi ilə maliyyə sisteminə təsir edir. Bütün inkişaf etməkdə olan ölkələrin pul kredit orqanları demək olar ki, pul kredit siyasətinin bütün dolayı vasitələrindən istifadə edirlər. Bunlardan ən çox istifadə olunanı ehtiyat öhdəliyi və açıq bazarda əməliyyatlardır. Yenidən maliyyələşdirmə faizi vasitəsi ilə tənzimləmə adətən o ölkələr istifadə edir ki, onlar artıq islahatları artıq arxada qoymuşlar. 1990 cı illər ərzində inkişaf etməkdə olan ölkələr maliyyə sisteminin idarə olunmasında çox mühüm işlər görmüşlər. Lakin bu ölkələr arasında da disparitet vardır. Bunlardan Polşa, Cənubi Koreya .CAR da demək olar ki, işlək maliyyə sistemi mövcuddur. Lakin Afrikanın bir çox ölkələrin bu proses demək olar ki, başlamamışdır.

Milli bank qərar verərək məcburi ehtiyat normasını artırıqda, bu vasitə ilə bankların Milli bankda saxladıkları vəsaitlərinin həcmi artır. Bankların faktiki ehtiyatlarından məcburi ehtiyatı çıxdıqdan sonra əlavə ehtiyat müəyyənləşir. Bankların pul yaratmaq qabiliyyəti əlavə ehtiyat normasından

asılıdır. Əgər bu əlavə ehtiyat norması çox olarsa, banklar daha çox kredit verə bilər və multiplikatorun vasitəsi ilə daha çox pul yarada bilər. Eyni zamanda bu tədbirlər tədaviyə olan pul kütləsinin həcminə təsir edir. Məcburi ehtiyat norması nə qədər yüksək müəyyənləşdirilərsə, deməli banklar daha çox Milli Bankda ehtiyat saxlamalıdır və eyni zamanda bankların pul yaratmaq qabiliyyəti də aşağı olur. Bütün bunlar da son nəticədə pul kütləsinin artmasına və ya azalmasına gətirib çıxardır. Milli Bank kommersiya bankları üçün ehtiyat normasını 10% müəyyənləşdirmişdir.

Mərkəzi banklar tərəfindən həyata keçirilən ən əsas tənzimləmə metodu, uçot(diskont) siyasəti hesab edilir. Bu metod pul kredit tənzimləməsinin ən qədim metodlarından biridir. XIX əsrin ortalarından etibarən uçot siyasəti İngiltərə Bankı tərəfindən tətbiq edilməyə başlamışdır. Həmin dövrlərdən başlayaraq Mərkəzi Banklar digər banklara kredit verdiyinə görə bu siyasətin zəruriliyi meydana çıxmışdır. Kommersiya bankları Mərkəzi Bankdan kredit aldığına görə öz üzərinə borc öhdəliyi götürür və eyni zamanda bu borca görə təminat olaraq dövlət qiymətli kağızlarından istifadə edirlər. Kommersiya bankları hüquqi və fiziki şəxslərə verdiyi kreditlərə görə müəyyən faiz aldığı kimi, Mərkəzi Banklarda kommersiya banklarına verdikləri kreditə görə müəyyən faiz hesablayırlar. Bu faizə görə müəyyənləşən dərəcə uçot dərəcəsi adlanır. Uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi vasitəsi ilə Mərkəzi Banklar kommersiya banklarının kredit vermək imkanlarına təsir edir və bu vasitə ilə kredit bazarını tənzim edir. Uçot dərəcəsi aşağı olduqda kommersiya banklarının daha çox kredit vermək imkanları olur. Bu da iqtisadi aktivliyin artmasına gətirib çıxarır. Son nəticədə pul multiplikatoru yeni pul yaradılmasını şərtləndirir. Uçot siyasəti kreditləri ucuz və baha edir. Buradan isə restriktiv və ekspansiv pul siyasətləri yaranır. 1938-ci ildən başlayaraq İngiltərədə ekspansiv pul siyasəti həyata keçirilməyə başladı. Bu vasitə ilə dövlət kreditləri əl çatan edir və iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olmaq istəyənlərə münbit şərait yaratmış olur. Məsələn, 1948-ci ildə İngiltərədə faiz dərəcəsi 1% müəyyənləşdirilmişdir. Bu proses 50 –ci illərə qədər davam etmiş və restriktiv siyasətə üstünlük verilməyə başlamışdır.

Mərkəzi bankın uçot dərəcəsi vasitəsi ilə tənzimləmə siyasəti həmişə tənqid mərkəzində olur. Uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi rəsmi olaraq Mərkəzi Bankın rəhbərliyi tərəfindən müzakirə olunur və konkret qərar qəbul edilir. Bu məsələnin müəyyən qədər siyasi nəticələri müzakirə obyektinə olur. Deməli, faiz dərəcəsi ilə uçot dərəcəsi arasında müəyyən gecikmələr olur. Həmişə faiz dərəcəsi uçot dərəcəsindən çevik dəyişir. İqtisadi artım dövründə faiz dərəcəsi bazara uyğun olaraq artır və bunun nəticəsində Mərkəzi Bank uçot dərəcəsini artırır. İqtisadi böhranlar zamanı Mərkəzi Bank uçot dərəcəsini aşağı salır və çox vaxt faiz dərəcəsinin düşməsi ilə kompensasiya oluna bilmir. Həyata keçirilən pul – kredit siyasəti uçot dərəcəsinin iqtisadiyyatın inkişafına stimula verə biləcək səviyyədə müəyyənləşdirilməsini təmin etməlidir. Uçot dərəcəsi nə qədər iqtisadiyyatın real vəziyyətinə uyğun olarsa, bu kredit qoyuluşlarının artmasına son nəticədə iqtisadiyyatın inkişafına səbəb olar. 1997 – ci ildən başlayaraq Milli Bank uçot dərəcəsini 3 dəfə aşağı salaraq 20 – dən 12.5%- ə endirmişdir. 1999 – cu ilin noyabrından etibarən isə 10% - ə, 2005 ci ilin oktyabrından etibarən isə 9% səviyyəsinə qaldırmışdır. Bu faiz dərəcəsi MDB dövlətləri içərisində ən aşağı faiz dərəcəsidir.

Uçot dərəcəsinin səviyyəsi aşağı salınsa da bu proses iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafına lazımı şərait yaratma bilmir. Burada ən əsas məsələ əməliyyatlara nəzarət və bank likvidliyidir.

İlk əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, əgər xüsusi sektorda bu vəsaiti tapmaq mümkündürsə Federal Rezerv sistemi kommersiya bankına bu krediti vermir. Ən əvvəl banklar isbat etməlidirlər ki, bu vəsaiti onlar xüsusi sektordan əldə edə bilməmişlər.

İkinci əsas məsələ bankların əvvəllər diskont pencərəsindən necə istifadə etmələri nəzərə alınır. Əgər əvvəllər kredit götürülmüşdürsə və bu kredit vaxtında qaytarılmamışdırsa və ya faizi vaxtında ödənilməmişdirsə bu banklarda kreditlər verilmir. Göründüyü kimi kommersiya bankı Mərkəz bankındakı ehtiyatlarını tamamlamaq üçün mərkəz bankından diskont norması daxilində kredit götürür.

Əsasən bu kreditlər girov təminatı ilə verilir. Adətən girovlar da diskont stavkası üzrə qiymətləndirilir və ya diskon edilir.

Bu adətən sadə faiz hesabları kimi və bazis 365 gün olmaqla hesablanacaqdır. Tutaq ki, X kommersiya bankı 1 mlrd man krediti 7 günlüyünə Mərkəz bankından götürmək istəyir. Qiymətli kağızla qoyduğu girovun məbləği aşağıdakı kimi olacaqdır:

Digər mühüm alətlərdən biri də açıq bazarda əməliyyatların aparılmasıdır. Açıq bazarda əməliyyatlar dedikdə, Milli bank tərəfindən dövlət qiymətli kağızlarının, bank akseptlərinin və kredit öhdəliklərinin alınıb-satılması nəzərdə tutulur. Bu metod da XIX əsrin 30-cu illərində İngiltərədə tətbiq edilmişdir.

Bu metod vasitəsi ilə də Mərkəzi banklar kommersiya banklarının ehtiyatlarının səviyyəsinə təsir edir və pul tədaviyünün formalaşmasında rolunu tənzim edir. Milli Bank bu qiymətli kağızları ya əvvəlcə müəyyən edilmiş kursla və ya bazar kursu ilə alıb satır. Əgər Mərkəzi bank qiymətli kağızların alışını həyata keçirirsə bu vaxt kommersiya bankları malik olduqları dövlət qiymətli kağızları sataraq əlavə ehtiyatlara sahib olur. Bu isə həmin bankların kredit vermək imkanlarını artırır. Respublikamızda qiymətli kağızlar bazarı demək olar ki, formalaşmamışdır. Qiymətli kağızların birinci səviyyəli bazarı mövcud olduğu halda ikinci səviyyəli bazar, demək olar ki, fəaliyyət göstərmir. Hökumətin qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etməsində maraqlı tərəf olmasına baxmayaraq, bu sahədə aparılan işlər qənaətbəxş deyildir. Burada iki istiqamət müəyyənləşdirilməlidir. 1) Özəlləşdirmə prosesi getdiyinə görə yüzlərlə səhmdar cəmiyyətlər yaranmağa başlamışdır. Bu müəssisələrə aid səhmlərin , qiymətli kağızların alqı satqısının həyata keçirilməsi 2) Dövlət əlavə maliyyələşmə mənbəyi olmaq cəhəti ilə qiymətli kağızlar emisiyasını həyata keçirməklə onların müəssisə və firmalara alqı- satqısını təşkil etmək;

Dövlət qiymətli kağızları buraxmaqla həm əlavə maliyyələşmə mənbəyi əldə edir və həm də bu vasitə ilə bankların pul yaratmaq qabiliyyətinə təsir edir.

Qiymətli kağızlar bazarının bərqərar olması üçün aşağıdakı şərtlərin olması vacibdir.

Makrosəviyyədə iqtisadiyyatda sabilliyin olması;

Manatın alıcılıq qabiliyyəti ilə digər valyutaların alıcılıq qabiliyyətləri arasında fərqin azalması;

Daxili qiymətlər strukturunun dünya qiymətlərinə uyğunlaşması;

İnflyasiya səviyyəsinin aşağı olması;

İqtisadi aktivliyi sür'ətləndirəcək kredit dərəcələrinin tətbiqi ;

Dövlət qiymətli kağızların iqtisadi alətlər içərisində möhkəm mövqə tutması;

İri müəsisələrin özəlləşdirilməsi prosesinin başa çatması;

İri investisiya institutlarının yaranması (bura aparıcı rolü kommersiya bankları oynayır.)

DQİ- ilə əməliyyatları əsasən MB-ın dilerləri və həmçinin qiymətli kağızlar bazarında broker əməliyyatları aparan hüquqi şəxslər apara bilərlər. Dilerlərin üstünlüyü ondan ibarətdir ki, dilerlər üçün MB tərəfindən hesablar açılır. Bu isə MB tərəfindən investor üçün qarant rolunu oynayır və həmçinin bu investorun DQİ –ya sahib olmasını bildirir.

Ümumiyyətlə, qiymətli kağızlar bazarını aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: quruluşuna görə maliyyə bazarını borc və səhm bazarı olaraq iki yerə, müddətinə görə pul və kapital bazarına, satışın xarakterinə görə isə ilkin və ikinci səviyyəli bazarlara bölmək olar.

İlkin maliyyə bazarında emitent (Dövlət və ya digər hüquqi şəxs) iştirak edir. İkinci səviyyəli maliyyə bazarında artıq vasitəçilər vasitəsi ilə bu qiymətli kağızların alqı – satqısı həyata keçirilir.

Maliyyə bazarının ən likvidli aləti Dövlət qiymətli kağızlarıdır. Bura Dövlət uzunmüddətli qiymətli kağızlarını, istiqrazları, yerli orqanların və bələdiyyələrin buraxdığı qiymətli kağızlar aid edilir. Bu qiymətli kağızların böyük maliyyələşmə mənbəyi olması reallıqdır. Ona görə də qiymətli kağızların tədavülü mexanzminin təkmilləşdirilməsi vacib məsələlərdən biridir.

Pul – kredit siyasətinin metodlarından biri də depozit əməliyyatlarıdır. Artıq bank likvidlərinin cəlb edilməsi məqsədi ilə Mərkəzi Banklar kommersiya banklarının vəsaitlərindən depozit əməliyyatlarında istifadə edir. Depozitlər dedikdə, banklarda olan əmanətlər, hüquqi şəxslərin banklarda olan əmanətləri başa düşülür. Milli Bank hal – hazırda depozit əməliyyatları aparmır. Lakin bunun əlavə vəsaitlərin cəlb edilməsində böyük rolu vardır. Burada kommersiya banklarının da marağı vardır. Çünki cəlb edilmiş vəsaitlərə görə depozit dərəcələri hesablanır. Dünya praktikasında aşağıdakı depozit əməliyyatlarından istifadə edilir:

Overnayt - bir iş günü müddətində həyata keçirilən depozit əməliyyatlarıdır. Bu depozit əməliyyatında müqavilə imzalandığı gün vəsait Mərkəzi Bankın depozit hesabına keçirilir.

Tomnekt –də bir iş günü müddətində həyata keçirilən depozit əməliyyatıdır. Burada isə müqavilə imzalandığı gündən bir gün sonra vəsait mərkəzi Bankın depozit hesabına keçir.

Bunlardan başqa -vanviik bir həftəlik sxem üzrə, Tuviik– iki həftəlik sxem üzrə və keçid ölkələrindən Rusiya Federasiyasında artıq bir aylıq və üç aylıq depozit əməliyyatları həyata keçirilir.(19 N 2, səh 31) Depozit əməliyyatlarını təşkil etmək üçün bank rezidentlərlə aparılan əməliyyatların normativ bazasını və baş razılığın tipik formasını hazırlamaq lazımdır. Burada bir məsələni xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. Qeyd edildiyi kimi depozit əməliyyatları banklar üzrə olan əlavə likvid vəsaitlərin Mərkəzi Banklar tərəfindən cəlb edilməsidir. Digər tərəfdən bu vəsaitlər bir günlük, bir həftəlik sxem üzrə cəlb edilir. Burada bank əməliyyatlarının sür'ətlə yerinə yetirilməsi vacibdir. Hesablaşma – tə'diyyə əməliyyatları o qədər dəqiq və sürətli həyata keçirilməlidir ki, Mərkəzi Banklar bu vəsaitlərdən vaxtında istifadə etmiş olsun. Məsələn, Rusiya Federasiyasında depozit əməliyyatları Moskva şəhəri və Moskva regionu banklarını əhatə edir. Digər regionlarda olan banklarda bu əməliyyatlarda iştirak edə bilər , lakin bu bankların Moskva şəhəri və ya Moskva regionunda filialı olmalıdır.

Depozit əməliyyatlarının növlərinin artması və əməliyyatların sürətləndirilməsi bank sisteminin likvidliyinin daha dəqiq proqnozlaşdırılması məqsədini daşıyır.

İqtisadi inkişafın müxtəlif dövrlərində ölkələr müxtəlif miqyaslı böhranlarla üzləşmişlər. Bu dövrlərdə dövlət tənzimlənməsinin zəif olması bu proseslərin dərinləşməsinə səbəb olmuşdur. İqtisadi münasibətlər inkişaf etdikcə pul – kredit sferasında da müxtəlif tənzimləmə orqanları yaranmış və yaranmaqda davam edir.

Bundan başqa qiymətli kağızların dövryyəsinin tənzim edilməsi ilə əlaqədar bir çox ölkələrdə müxtəlif orqanlar təsis edilmişdir.

Respublikamızda dövryyənin tənzim edilməsi ilə Dövlət qiymətli kağızlar komitəsi məşğul olur. Bu komitə 1998 –cu il 30 dekabr prezidentin fərmanı əsasında yaradılmışdır. Dövlət qiymətli kağızlar komitəsi respublika ərazisində qiymətli kağızların emisiya prospektlərini qeydə alır, onların dövryyəsinə nəzarət edir, bu sahədə dövlət siyasəti həyata keçirir. Komitənin əsas vəzifələrindən biri investorların, səhmdarların, qiymətli kağızların sahiblərinin hüquqlarını müdafiə etməkdir. Belə bir komitənin yaradılması təqdirəlayiq haldır. Bu komitə həm maliyyə bazarının inkişafına və həm də investisiya mühitinin yaradılmasına çox müsbət təsir etmək imkanına malikdir. Lakin bir məsələni qeyd etmək lazımdır ki, demək olar ki, əksər ölkələrdə bu tip təşkilatlar ya müstəqildir və ya da Maliyyə Nazir-liyinə, Mərkəzi Banka tabedirlər. Lakin respublikamızda komitə-nin əsasnaməsinin ümumi müddəalar bölməsində qeyd edildiyi kimi respublika prezidentinə tabedir. Bu komitə daha çox dövlət siyasəti həyata keçirən orqan olduğuna görə müstəqil kurs tutmaq imkanına malik deyildir.

Ehtiyat öhtəlikləri ilə müqayisədə açıq bazarda əməliyyatlar daha elastik vasitədir. ABƏ(açıq bazarda əməliyyatlar) aparılması ehtiyat öhdəliyindəki kimi məcburi əsaslarla deyil , sərbəst qaydada aparılır. ABƏ müxtəlif həcmli və müxtəlif ardıcılıqla həyata keçirmək mümkündür, buna görə də pul təklifinin tənzimlənməsinin və bank sektorunun likvidliyinin idarə olunmasının ən səmərəli

vasitədir. Açıq bazarda qiymətli kağızlarla əməliyyatların aparılması – maliyyə institutlarının əlində olan vəsaitlərin həcmnin azaldılması və ya artırılması məqsədi ilə Mərkəz bankı tərəfindən qiymətli kağızların alınib satılmasıdır. Birinci olaraq, ABƏ bank ehtiyatlarına təsir edir, multiplikator səmərəliliyi vasitəsilə kredit təklifinə və eyni zamanda tam olaraq iqtisadi fəaliyyətə təsir edir. ABƏ aparılması həm birinci səviyyəli bazarda (qiymətli kağızların buraxılışı) həm də ikinci səviyyəli bazarda mümkündür.

İlkin bazarda əməliyyatların aparılması adətən maliyyə bazarı kifayət qədər inkişaf etməmiş olduqda aparılır. Maliyyə sisteminin liberallaşması və inkişaf etdikcə Mərkəz bankının əməliyyatlarına çeviklik verən ikinci səviyyəli bazara əsas ağırlıq verilir.

ABƏ –in obyektini kimi qiymətli kağızlar çıxış edir. Bura dövlət xəzinədarlığının borc öhdəlikləri(Maliyyə nazirliyinin,dövlət kooperasiyalarının qiymətli kağızları, iri milli korporasiyalarının və banklarının qiymətli kağızları və aiddir.

ABƏ-in aparılması inkişaf etmiş ölkələrdə və indiki zamanda inkişaf etməkdə olan və keçid şəraitində olan ölkələrdə pul kredit siyasətinin əsas alətidir. ABƏ aparılması Mərkəz banka imkan verir ki, öz təşəbbüsü vasitəsi ilə çevik olaraq zaman itirmədən qiymətli kağızlarla əməliyyat aparsın və tənzimlədə elastikliyi qorusun. Bunun vasitəsilə Mərkəz bankı maliyyə bazarının iştirakçılarına təsir edir və qeyri səmərəli birbaşa tənzimləmə vasitələrində daha səmərəli olan metodlarla tənzimləməni həyata keçirir. Ümumiyyətlə, dolayı yollarla iqtisadi inkişaf prosesinin əsas həlqəsidir Aydın olduğu kimi inkişaf etməkdə olan və keçid ölkələrində birbaşa metodlar öz mahiyyətini getdikcə itirir və öz yerini dolayı metodlara verir. Burada əsas istiqamət kimi qlobaşmanı göstərmək olar. Beynəlxalq bazarlarda əməliyyatların aparılması Mərkəz bankları buna məcbur edir. ABƏ aparılması pul təklifinə və kreditə bank sisteminin ehtiyat bazasını dəyişməklə təsir edir. Bank ehtiyatlarının idarə olunmasında pul kredit siyasətinin taktikası ki ABƏ aparılması iki metodla aparıla bilər:

- 1) aktiv: Ehtiyatların həcmi təsbit etməklə, faiz dərəcələrinin azad müəyyən edilməsi yolu ilə
- 2) passiv: faiz dərəcəsinin təsbit edilməsilə, ehtiyatları həcmi dəyişməsi yolu ilə

Açıq bazarda əməliyyatların aparılmasının obyektı olaraq Mərkəz bankı yüksək likvid və çox aşağı riski olan qiymətli kağızlara üstünlük verir. Pul siyasətinin səmərəli həyata keçirilməsi, aktiv və passivlərin idarə olunması və sonuncu kreditör olmaq funksiyasının tam həyata keçirilməsi üçün Mərkəz bankları həyata keçirdiyi açıq bazarda əməliyyatlarda daha az riskli qiymətli kağızlara üstünlük verirlər. Mərkəzi Banklar o qiymətli kağızlarla əməliyyatlar aparır ki, onların kursu bazar əməliyyatlarında çox təbəddüd etməsin. Bütün bunlara görə də əksər Mərkəz bankları dövlət qiymətli kağızlarına üstünlük verirlər.

İnkişaf etmiş ölkələrdə dövlət borcunun azaldılması siyasətinə uyğun olaraq dövlət qiymət kağızlarının ÜDM-də xüsusi çəkisinin azaldılması fəaliyyəti həyata keçirilir.

Bundan əlavə olaraq Mərkəzi banklar da qısa müddətli borc öhdəlikləri bazara təqdim edirlər. Bu əsasən bazarda qiymətli kağızlar üzrə faiz dərəcəsinə tənzimləmək üçün istifadə edilir.

Bunlara borc istiqrazları (Danimarka bankı, İspaniya və s.), Maliyyə vekselləri (İngiltərə bankı, Bundesbank və s.), İstiqrazlar (Çili və s.)

2.3. İnflyasiya hədəfləməsi problemləri

İnflyasiya müasir iqtisadiyyatın əsas problemlərindən biri olmaqla cəmiyyətin inkişafına mənfi təsir edən güclü amillərdən biridir. İnflyasiya XX əsrdə dünya iqtisadiyyatının və dünya ölkələrinin ən aktual problemi olmuşdur. İnflyasiya əməyin nəticəsinə, insanların yığımlarına, investisiyalara və iqtisadi artıma təsir göstərir. İnflyasiyanın sosial-iqtisadi nəticələri bəzən illərlə sağlamlaşdırma tədbirləri tələb edir. Hamımız bilir ki, 10 il bundan əvvəlki qiymətlərlə indiki qiymətlər eyni səviyyədə deyildir. Bunu bütün əhali qismi özünün gündəlik həyatında hiss edir. Biz bazarda, dükanlarda və digər alış-veriş yerlərinə gedərkən bu durumla qarşılaşırıq. İnflyasiya bəzi qism insanlara gəlir gətirsə də böyük bir qism insanlar inflyasiya səviyyəsinin qalxmasında əziyyət çəkirlər. Bir şeydə məlumdur ki, inflyasiyanın səviyyə qalxımı ilə gəlirlərin artım səviyyəsi və zamanı eyni deyildir. Məsələn belə bir fərziyyə irli sürə bilərik ki, bir gecədə həm inflyasiya və həm də gəlirlər eyni olaraq iki dəfə artmışdır. Bu zaman inflyasiyanın insanların gəlirlərinə təsiri olmayacaqdır. Amma onu da qeyd etməliyik ki, bu zaman pulun alıcıq qabiliyyəti iki dəfə aşağı düşəcəkdir. Belə olduqda isə insanların pula olan etibarının azalması və eyni zamanda pulun əsas funksiyalarında biri olan pulun dəyər ölçümü funksiyası dövrə kənarında qalmış olacaqdır. Onda bəzi suallar sadə insanları narahat edir. Əgər inflyasiya bütün iqtisadiyyat üçün zərərlidirsə onda bu inflyasiyanın səbəbi nədir və cavabdehi kimdir? İnflyasiyanın günahkarı puldurmu? Əgər dövriyyədə olan pul miqdarının qarşısı kəsilərsə inflyasiya aradan qalxarmı? İnflyasiyanın bizim əmək haqlarına təsirini necə azaltmaq olar? və s.

İnflyasiyanın mahiyyətini müxtəlif formalarda izah etmək olar. Ümumiyyətlə inflyasiya pul fenomenidir və dövriyyənin artıq pul kütləsi ilə dolması nəticəsində

ümumi qiymətlər səviyyəsinin qalxmasıdır. Görkəmli iqtisadçı alim M. Fridmenin fikirlərinə görə pula olan tələblə dövriyyədə olan pul kütləsi arasında asılılıq vardır. Bu iki kateqoriya arasında nisbətə pozulması qiymətlər səviyyəsinin qalxmasına səbəb olur. Bəzi inflyasiyanın səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilərə nəzər salaq:

- 1) İnflyasiya səviyyəsi dedikdə, qeyd edilən dövrdə qiymətlərin neçə faiz qalxması nəzərdə tutulur. Məsələn,

$$R = \Delta S / S * 100\%$$

Burada R – inflyasiya səviyyəsini,

S – məbləği,

ΔS – S məbləğinin alıcılıq qabiliyyətini saxlamaq üçün artırılacaq məbləğdir.

- 2) İnflyasiya indeksi

$$I = 1 + r,$$

Əgər Müəyyən müddət üçün İnflyasiya indeksi aşağıdakı kimi hesablanılır:

$$I_n = (1 + r_n)^n$$

- 3) Alıcılıq qabiliyyətini hesablamaq üçün

$$S_r = S * (I + r)$$

Yuxarıda qeyd etdiyimiz formulalara əsasən bəzi göstəriciləri hesablayaq:

Misal: İnflyasiyanın aylıq səviyyəsi 9% dir İllik inflyasiya indeksini və illik inflyasiya səviyyəsini hesablayaq:

1) İllik inflyasiya indeksi $I_n = (1 + 0.09)^{12} = 1.09^{12} = 2.81$

2) İllik inflyasiya səviyyəsi isə $2.81 - 1 = 1.81 = 181\%$

İnflyasiyanın illik səviyyəsinə görə əsasən 3 qrupa bölmək olar. 1) Hiperinflyasiya, 2) Xroniki yüksək səviyyəli inflyasiya, 3) Sürünən inflyasiya

Hiperinflyasiya əsasən illik inflyasiya səviyyəsinin bəzi iqtisadçılara görə 200%, bəzi iqtisadçılara görə isə 1000% dən yüksək olan inflyasiya hiperinflyasiya adlandırılır. Bu zaman bazarda olan tələb və təklif arasında tarazlığın tamam pozulması müşahidə edilir. Adətən pul təklifinin bazarda olan mal qarşılığında daha çox olması və bu prosesin davam etməsi hiperinflyasiyanı yaradır. Buna misal olaraq

bir neçə Avropa ölkəsini misal gətirmək olar. I Dünya Müharibəsi illərində Almaniya iqtisadiyyatında belə bir böhran şəraiti yaranmışdır. Buna səbəb Müharibədən məğlub ayrılmış Almaniyanın üzərində müəyyən təminatlar və ödəmələrin olması o zamankı mərkəz bankı funksiyasını yerinə yetirən Reichsbank tərəfindən pul emissiyaya edilməsi vasitəsilə qarşılınması məsələsini ortaya qoymuşdur. Bunun da nəticəsində dövrün ən yüksək inflyasiyasının yaranması və şiddətlənməsi prosesi baş vermişdir.

Almaniyada pul təklifi və qiymət indeksinin dinamikası*

İllər	Banknot tədavülü (mlrd mark)	Qiymət indeksi	Dollar/mark
1914	2.4	125	4.2
1918	22.2	245	4.0
1921	113.6	3490	184
1922	1280	147480	7350
1923	400268 trln	126160000000000	4.2 trln

Mənbə: T.J.Sargent “The end of four big inflations, R.H.Hall Inflation: Causes and Effects, Chicago 1982. Beckerman P. “The Economics of high inflation, Macmillan, Houndsmills.1992

Cədvəldən göründüyü kimi pul təklifinin sürətlə artmış və eyni nisbətdə də qiymət indeksi artmağa davam etmişdir. Pul kütləsinin artması demək olar ki qiymət artımına transfer olmuşdur. Həmin dövrdə məlum olduğu kimi Almaniya istehsal da kəskin aşağı düşməyə davam etmiş və bu da inflyasiyanı tətikləyən amilə çevrilmişdir. Məsələn əgər 1913 cü il istehsal indeksini 100 götürsək, 1921 ci ildə bu 77, 1923 cü ildə isə 54 ə düşmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin dövrlərdə həm Rusiyada, Polşada və Macarıstanda da yüksək inflyasiya mövcud olmuşdur. Bunu əsasən I Dünya Müharibəsi nəticəsində ölkə iqtisadiyyatlarına dəymiş zərbənin nəticəsinin təzahürü kimi də qeyd etmək olar.

1991-ci ildən başlayaraq Respublikamızda da inflyasiya səviyyəsinin sürətlə artması və eyni zamanda pul təklifinin artırılması prosesi baş vermişdir. Sovet ittifaqı dağıldıqdan sonra bütün təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyəti iflic olmuş, istehsal

müəsisələri qarşılıqlı əlaqədə olduqları keçmiş Sovet respublikalarından tələb olunan mal-material və yarımfabrikatları ala bilməmələri səbəbindən fəaliyyətsiz dayanmış və bunun nəticəsində istehsal kəskin şəkildə aşağı düşmüş, işsizlik özünün yüksək həddinə çatmışdır.

1990 -1994 cü illər üzrə Azərbaycan Respublikasının bəzi iqtisadi göstəricilərinin dinamikası

	1990	1991	1992	1993	1994
Real ÜDM 1990 =100	100	99.3	76.8	59.1	47.4
Adambaşına düşən ÜDM ABŞ dolları	346	98	180	180	218
İnflyasiya(İQİ) %-lə	100	106.6	912.3	1129.1	1663.5
Bütün maliyyə mənbələri üzrə investisiyalar 1990 = 100	100	79	47.4	29	54.8
Dövlət büdcəsinin kəsirinin ÜDM-a nisbəti %lə	0	3	1.5	14.4	9.4

Mənbə: 2003-2005-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı

*Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları.

Yuxarıdakı cədvəl məlumatlarında da göründüyü kimi inflyasiya həmin illərdə hiperinflyasiya səviyyəsinə çatmış və eyni zamanda istehsal həcmi demək olar ki iki dəfə aşağı düşmüşdür. Yuxarıda qeyd etdiyimiz misallarda onu deməyə əsas verir ki pul sistemlərinin çökməsi yəni hiperinflyasiyalar pul təklifi sürətli şəkildə artmadıqca mümkün deyildir. Buradan bele nəticəyə gəlmək olar ki, bele vəziyyətlərdə pul inflyasiya yaratmaqda günahkardır və bunun durdurmağın yeganə yolu pul təklifi artırılmasının “əyləci”nin basılmasıdır.

Xroniki yüksək səviyyəli inflyasiya dedikdə əsasən xroniki iki rəqəmli və ya üç rəqəmli inflyasiyanın olması nəzərdə tutulur. İqtisadiyyatda xroniki inflyasiya davamlı olaraq iqtisadiyyatı tarzlıqdan uzaqlaşdıran qüvvələrin üstünlüyü nəticəsində yaranan inflyasiya kimi də xarakterizə edirlər. Bu cür inflyasiyalar ənənəvi

antiinflasiya tədbirləri nəticəsində aradan qaldırıla bilinməyəcəyi irəli sürülür. Xroniki yüksək inflasiyanın ən əsas xüsusiyyəti özü-özünü bəsləməsidir.

Qeyri müəyyən və ya sürünən inflasiya adətən illik inflyasiya səviyyəsinin 4%-8% arasında və ya nisbətən yuxarıya doğru qalxmasını xarakterizə edir. Illik 10% -ə qədər olan inflasiya səviyyəsinə sürünən inflasiya deyilir. Belə bir inflasiya zamanı pul təklifinin təsiri nə qədərdir? Hiperinflasiyadan fərqli olaraq bu tip inflasiyada təkcə pul fenomeni əsas deyildir. Bu o demək deyildir ki pul təklifinin burada rolu yoxdur. Lakin burada başaqa iqtisadi amillər də inflasiya prosesinə təsir edir və onun aşağı salınmasına mane olur. Məsələn bu zaman pulun dövr sürətinin dəyişməsi də bu prosesdə artırıcı və ya yavaşladıcı təsirə malik ola bilər. Məsələn qısa dönmə üçün pulun dövr sürətinin artması pul təklifində heç bir dəyişiklik olmasa da belə inflasiyanı artırma bilər.

İqtisadi nəzəriyyədə inflasiyanı 2 tip olaraq ayırırlar. Biz buna Ekonomiks kitabında da görə bilərik. Birinci tip inflasiya – Tələb inflasiyası adını almışdır. Qrafik şəkildə bunu aşağıdakı kimi qeyd etmək olar.

Bu tip inflasiyanın səbəbi iqtisadiyyatın istehsal etdiyindən daha çox xərcləməyə cəhd etməsidir. Bunu daha klassik anlamda çox pulların daha az mal qarşılığında mübadilə edilməsi kimi də qeyd edilir. Büdcə kəsiri, mal qıtlığı, istehlakçıların və işlətmələrin sürətlənən satınalma planları tələb inflasiyasının səbəblərindəndir. Tələb inflasiyasının yaranma səbəbləri aşağıdakılardır:

Büdcə kəsirinin artması

İdxal olunan inflasiya.

Bankların kredit ekspansiyası

Hərbi xərclərin artması

İkinci tip inflasiya istehsal məsrəflərinin artması və məcmu təklifin aşağı düşməsi kimi xarakterizə olunur. Xərclər inflasiyasının yaranma səbəbləri isə aşağıdakılardır:

Qiymətlərdə liderlik

əmək məhsuldarlığının aşağı düşməsi və istehsal səviyyəsinin azalması

məhsul vahidinə düşən əmək haqqının artması

İdxal inflyasiyası (idxal olunan xammal və ya materialların, enerji daşıyıcılarının qiymətlərinin qalxması)

İnfyasiyanın növləri və xarakterinə müvafiq olaraq onun aradan qaldırılması metodları da fərqlidir. İdarə olunan infyasiya həmişə pul –kredit və eyni zamanda ümumi iqtisadi siyasətin nail olmaq istədiyi əsas məqsədlərdən biri olmuşdur. Bunun üçün isə infyasiyanın sadəcə monetar deyil, həm də çoxamilli xarakterini nəzərə almaq lazımdır.

Ümumi olaraq antiinflyasiya tədbirlərini həyata keçirdikdə infyasiyaya təsir edən amillərin qruplaşdırması əhəmiyyətlidir. Bunları: 1) Ümumi iqtisadi amillər; 2) infyasiyanın maliyyə amilləri və aspektləri; 3) pul və monetar amillər olaraq üç qrupa bölmək olar.

Hər şeydən əvvəl iqtisadi artım və ÜDM-in artım səviyəsini təmin edəcək real iqtisadi sistem qurulmasıdır. Bunun təmin edilməsi üçün isə iqtisadiyyatın normativ hüquqi bazası mühkəmləndirilməsi, dövlətin cəlbədicə investisiya siyasətinin olması, milli istehsalın stimullaşdırılması vasitəsilə ixrac potensialının artırılması və s. mühüm problemlərin həlli vacibdir. Xüsusən keçid iqtisadiyyatında bütün infrastrukturanın və iqtisadi elementlər arasında əlaqələrin dağıldığı bir dönmədə böhran şəraitindən çıxmağın yeganə yolu məqsədyönlü iqtisadi islahatların aparılmasıdır.

Antiinfyasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsində əsas yeri büdcə, vergi və kömrük siyasəti vasitəsilə inflyasiya proseslərinə təsir etməkdir. Bazar iqtisadiyyatı ciddi şəkildə büdcə proseslərinin reqlamentləşdirilməsini tələb edir. Büdənin sosial və ya investisiya yönümlü olması inflyasiya proseslərinə təsir edir. Aparılan vergi və kömrük siyasəti təkcə fiskal istiqamətli deyil, eyni zamanda ölkə iqtisadiyyatının inkişafını tənzimləməlidir. Vergilərin səviyyəsi elə müəyyənləşdirilməlidir ki, iqtisadi subyektlər bu vergiləri ödəməkdə problem yaşamınsınlar.

Ən əsas metodlardan biri də monetar alətlər vasitəsilə inflyasiyanın tənzimlənməsidir. Burada əsas pul kütləsi ilə ÜDM arasında nisbətin

qorunmasıdır. Sərt monetar siyasətin aparılması rəsmi pul kütləsi həcmnin azaldılmasını şərtləndirir və bu isə öz növbəsində iqtisadi inşafı ləngidir. İnşaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 60 -70% bəzi ölkələrdə isə hətta 100% ə qədərdir.

Digər əsas tənzimlənməsi tələb olunan amillərdən biri pul kütləsinin strukturunun təkmilləşdirilməsidir. Pul kütləsində nağd pulun həcmnin böyük olması iqtisadi proseslərə mənfi təsir göstərir. İnşaf etmiş ölkələrdə bu göstərici 5-10 % ə bərabərdir. Bu isə öz növbəsində bank sektounun inşafına, digər nağdsız ödəniş vasitələrinin bankotların, kredit kartlarının, veksellrin və s tədaviülünün sürətlənməsinə kömək edir.

Xarici amillərin inflyasiya prosesinə təsirini minimuma endirmək üçün məqsədyönlü valyuta siyasətinin aparılması vacibdir. Ölkə iqtisadiyyatının xaricdən asılılığı inflyasiya idxalına gətirib çıxarır. Bu da nəticədə ölkə iqtisadiyyatının «dollarlaşmasını» şərtləndirir.

Antiinflyasiya siyasətinin ən əsas tərkib hissələrindən biri milli valyutaya inamın artırılması istiqamətində əsaslı tədbirlərin görülməsidir. İqtisadiyyatda sabillik olmadıqda və eyni zamanda monetar siyasəti həyata keçirən orqanların fəaliyyətində qeyri müənlilik olduqda bu daha da mənfi tendensiyalara gətirib çıxarır. Bir neçə il ərzində həm inflyasiyasının və eyni zamanda deflyasiyanın olması ölkə iqtisadiyyatının inşafına öz mənfi təsiri göstərir. Bu isə strateji olaraq tənzimləmədə yalnışlıqların olmasından doğan prosesdir. Məlum olduğu kimi bir çox ölkələrdə pul təklifinin hədəflənməsi siyasəti və bir çox ölkələrdə isə inflyasiya hədəflənməsi siyasəti əsas götürülür. Hal-hazırda bir çox ölkələrdə milli monetar siyasətin aralıq məqsədi kimi pul aqreqatları və ya valyuta kursu istifadə olunur. Eyni zamanda 90-cı illərdən başlayaraq sənaye cəhətdən inşaf etmiş ölkələr bu ənənəni dəyişərək inflyasiya göstəricisinin hədəflənməsi siyasətinə keçmişlər. Inflyasiya üzərində nəzarətə yeni yanaşma “inflyasiya hədəfləməsi” adını almışdır. Bir çox iqtisadçıların fikirlərinə görə bir çox ölkələrin monetar siyasətləri bu və ya digər dərəcədə inflyasiya hədəfləməsi kimi xarakterizə oluna bilər. Məsələn məşhur amerikan alimi C. Teylor hesab edir ki, müasir Amerika Birləşmiş Ştatlarının monetar siyasəti inflyasiya hədəfləməsinin empirik qaydalarına əsaslanır. Bu

qaydalara uyğun olaraq Federal Rezerv Sistemi mütamadi olaraq faiz dərəcəsini korrektə edir və bunun vasitəsilə istehsal səviyyəsinə və eyni zamanda proqnoz inflyasiya səviyyəsinə nəzarət edir.

İnflyasiya hədəfləməsi dedikdə, inflyasiyanın miqdar orientirlərinə çatmaq məqsədi üçün Mərkəzi bankın əməliyyat alətlərindən istifadə etməsi başa düşülür. İnflyasiya hədəfləməsinin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, Mərkəzi Bank inflyasiya dinamikasını proqnozlaşdırır və proqnoz inflyasiya rəqəmi hədəf inflyasiya rəqəmi ilə müqayisə edilir.

İnflyasiya hədəfləməsi rejiminin aşağıdakı beş elementi mövcuddur:

- 1) Qiymət stabilliyi monetar siyasətin əsas məqsədi müəyyənləşdirilir.
- 2) İnflyasiyanın miqdar hədəfləri ictimaiyyətə rəsmi olaraq elan olunur.
- 3) Monetar siyasət geniş spektrli informasiyaya və eyni zamanda inflyasiya proqnozuna əsaslanır.
- 4) Şəffaflıq
- 5) Hesabatlılıq mexanizmi.

İnflyasiya hədəfləməsinin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, onun monetar siyasətlə “qaydalar” və “hərəkət azadlığı” birləşdirir, buna görə də tez-tez inflyasiya hədəfləməsini “məhdud azad fəaliyyət” adlandırırlar. Bir çox Mərkəzi banklar inflyasiya hədəfləməsini monetar siyasətin qeyri səmərəli metodlarına qarşı pragmatik cavab kimi istifadə etməyə başlamışlar. 2012-ci ilin statistikasına əsasən 27 mərkəzi bank inflyasiya hədəfləməsini özünün monetar siyasətinin rejimi kimi müəyyənləşdirmiş və bir çox mərkəzi banklar da artıq bu prosesə başlamışlar.

Hədəf inflyasiya Mərkəzi Bank tərəfindən çatılması arzulanan səviyyədir. Əgər proqnozla hədəfin arasında hər hansı bir kənarlaşma olarsa Mərkəzi Bank həyata keçirdiyi monetar siyasətdə dəyişiklik etməklə bu kənarlaşmanı korrektə edir. Başqa formada desək Mərkəzi Bank inflyasiya səviyyəsini planlaşdırır və ona nail olmaq üçün bütün vasitələrdən istifadə edir. Bütün vasitələr dedikdə, Mərkəz Bankın monetar siyasəti həyata keçirmək üçün istifadə etdiyi alətlər çərçivəsi nəzərdə tutulur.

İnfyasiya hədəfləməsini həyata keçirmək üçün 2 əsas ilkin şərt irəli sürülür. Bunlardan birinin Mərkəzi Bankların kifayət qədər müstəqil siyasət yeritmək imkanlarının olmasıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, dünyanın heç bir ölkəsində tam müstəqil Mərkəz Bankı yoxdur və biz fəaliyyətində monetar alətlərin seçimində azad olma və ya müstəqil qərar vermək imkanlarını nəzərdə tuturuq. Burada mahiyyət ondan ibarətdir ki, iqtidasi siyasətdə fiskal dominantlıq olmamalı, yəni büdcə və vergi siyasətləri Mərkəzi Bankın infyasiya hədəfləməsi prosesində təsir edici gücə malik olmamalıdır.

İkinci və əhəmiyyətli ilkin şərt infyasiya hədəfləməsinin səmərəliliyini müəyyənləşdirmək üçün hökumət digər iqtisadi göstəriciləri hədəfləməsindən imtina etməlidir (əmək haqqı, məşğulluq səviyyəsi, fisk edilmiş valyuta məzənnəsi və s.) Məsələn, həm valyuta məzənnəsinin hədəflənməsi və həm də infyasiya hədəfləməsi siyasəti Mərkəzi Bank tərəfindən əsas kimi götürülməsi iqtisadi subyektlər tərəfindən çaşqınlıqla qəbul ediləcəkdir. Vəziyyətin dəyişəcəyi təqdirdə hansı dəyişənə üstünlük veriləcəyi iqtidasi subyektlərdə sual yaradacaq və ona görə də gözləntilərin hansı istiqamətdə olacağı qeyri müəyyən olacaqdır. Yuxarıda qeyd etdiyimiz iki əsas ilkin şərtə əlavə Mərkəzi Banklar infyasiya hədəfləməsinə nail olmaq üçün bir neçə əlavə tədbirlər də həyata keçirməlidirlər.

- 1) İnfyasiya proqnozlaşdırılmasının modeli və metodologiyası hazırlanmalıdır.
- 2) Növbəti dövrlər üçün inflyasiya hədəfləməsinin miqdar göstəriciləri təyin edilməlidir.
- 3) Bazar subyektlərini əmin etmək lazımdır ki, infyasiya hədəfləməsi digər iqtisadi göstəricilərə nisbətə üstünlük veriləcək.
- 4) İnfyasiya hədəfinə çatmaq üçün düzgün monetar alətin seçilməsi
- 5) İnfyasiyanın modelləşdirilməsi və proqnozlaşdırılması üçün texniki və institusional tələblər yaratmaq
- 6) Digər monetar alətlərin səmərəliliyinin öyrənilməsi və s.

Mərkəzi Bankların inflyasiya proqnozlaşdırmasında müxtəlif növ metod və modellərdən istifadə edirlər. İnflyasiya gözləntiləri ölçülməsi pul siyasətinin həyata keçirilməsi və transmissiya mexanizminin formalaşmasında əsas

ünsürlərdən hesab olunur. Bu məqsədlə müxtəlif iqtisadi subyektlər arasında (istehlakçılar, istehsalçılar, maliyyə qurumları və s.) sorğular həyata keçirilir və əldə edilmiş nəticələrin həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət qiymətləndirilməsi yolu ilə inflyasiya gözləntisi müəyyən olunur. Mərkəzi banklar tərəfindən inflyasiya gözləntilərinin qiymətləndirilməsi məqsədilə əsasən üç növ yanaşmadan istifadə olunur:

Balans metodu – bu metod inflyasiya gözləntilərinin keyfiyyət qiymətləndirməsinə imkan verir. Sorğu sualları üzrə əldə olunmuş cavablara (*artacaq*(A_r), *sabit qalacaq*(S), *azalacaq*(A_z)) uyğun olaraq müəyyən dövr ərzində inflyasiyanın hansı istiqamətdə dəyişəcəyi qiymətləndirilir.

$$BS = A_r + S - A_z$$

Burada A_r , S , A_z , müvafiq olaraq artacaq, sabit qalacaq, azalacaq deyən respondentlərin faizlə payını BS –isə inflyasiya gözləntisinin dəyişmə istiqamətini müəyyən edir.

Bu metod əksər mərkəzi banklar tərəfindən istifadə olunur. Bu metodun çatışmazlığı inflyasiya gözləntilərinin kəmiyyət qiymətləndirməsində istifadəyə məhdud yararlı olmasıdır.

Regressiya metodu – bu metod vasitəsilə cari inflyasiyanın determinantları kimi sorğu nəticələri götürülür və regressiya vasitəsilə inflyasiya gözləntisi müəyyən olunur.

$$\hat{\pi}_t^e = \hat{\alpha} \sum (A_{\pi}^e + S_t) - \hat{\beta} \cdot A_{zt}^e$$

Burada, $\hat{\pi}_t^e$ -inflyasiya gözləntisi, A_{π}^e , S_t , A_{zt}^e - uyğun olaraq artan, sabit qalan, azalan dəyənlərin faizlə payının zamana görə dəyişməsi; $\hat{\alpha}$, $\hat{\beta}$ - re -dən əldə olunmuş əmsallar.

Ehtimal metodu – bu metod inflyasiya gözləntilərinin kəmiyyət qiymətləndirməsi məqsədilə istifadə olunur. İlkin mərhələdə sorğu nəticələrinin cavablarına uyğun olaraq ehtimallar müəyyən olunur. Sonra isə əldə olunmuş ehtimallar əsasında

inflyasiya gözləntisi kəmiyyət olaraq qiymətləndirilir. Bu metodun çatışmayan cəhəti ehtimal paylanmasının (informasiyanın hansı formada orta qiymət ətrafında paylandığını əks etdirir) dəqiq məlum olmamasıdır ki, bu da əldə olunmuş nəticənin faktiki inflyasiyadan yayınması ilə nəticələne bilər.

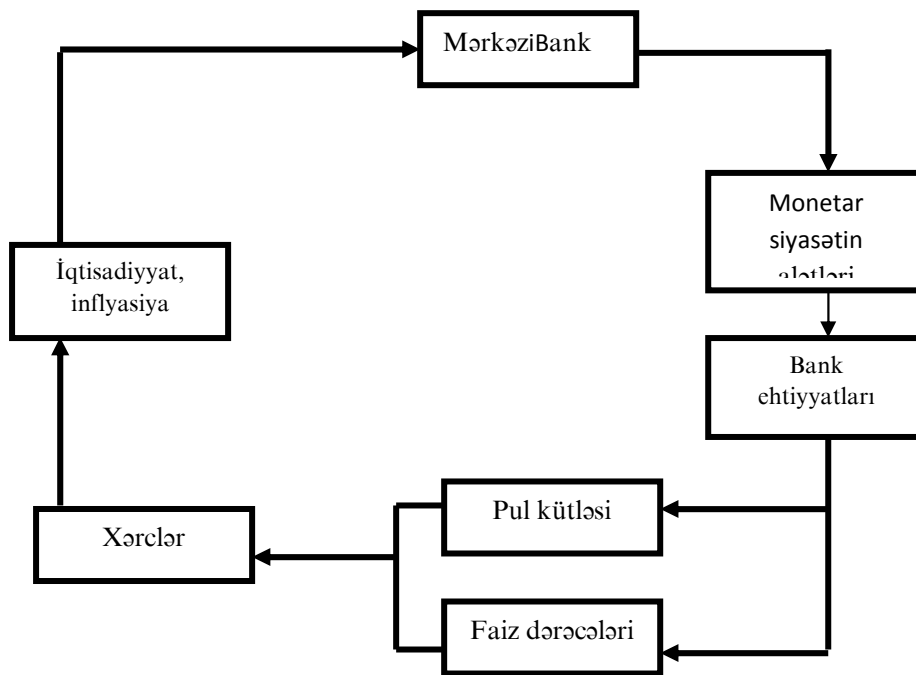
Ümumiyyətlə pul kredit tənzimlənməsində pul təklifinin hədəflənməsi və ya inflyasiya hədəflənməsi istiqaməti əsas kimi götürülür. XX əsrin ortalarından başlayaraq pul təklifinin hədəflənməsi istiqaməti əsas götürülərkən birinci olaraq bank kreditləri kanalı üstünlüklə istifadə olunurdu. Bu kanalın mahiyyəti ondan ibarət idi ki, kommersiya banklarının sərəncamında olan ehtiyatların həcmi azaldıqca bankların kredit təklifi də azalacaqdır. Bank krediti ilə fəaliyyət göstərən müəsisələr və ev təsərrüfatı uyğun olaraq öz xərclərini azaltmağa məcbur olacaqlar. Eyni prosesin əksi də xərclərin artırılmasına stimül verəcəkdir. Bunun vasitəsi ilə iqtisadi proseslərə təsir edərək pul kredit tənzimlənməsinin qarşısında qoyulmuş hədəflərin yerinə yetirilməsinə nail olmaq olacaqdır. İkinci kanal isə pul aqreqlərinin tənzimlənməsi vasitəsi kanalıdır. Bu əsas monetarist yanaşmanı özündə ehtiva edir. Yəni pul bazasının vasitəsilə iqtisadi proseslərə təsir etmək və qarşıya qoyulmuş hədəflərə nail olmaq. Üçüncü kanal isə valyuta kursu kanalı demək olar ki daha çox istifadə olunan kanallardan biridir. Valyuta kursuna təsir etməklə Mərkəzi Banklar xalis ixraca və eyni zamanda məcmu tələbə təsir göstərmiş olur. Qeyd etdiyimiz kanallar pul təklifi hədəflənməsi zamanı istifadə olunan kanallardır və 1990 cı illərdən başlayaraq Mərkəzi Banklar öz siyasətlərində bu kanallardan imtina edərək yeni inflyasiya hədəflənməsi kanallarına üstünlük verirlər.

İnflyasiya hədəflənməsi zamanı monetar siyasətin aşağıdakı ötürücü kanallarından istifadə olunur: 1) Birbaşa faiz dərəcəsi kanalı, 2) maliyyə aktivləri kanalı, 3) maliyyə gücləndiricisi kanalı 4) valyuta kursu və inflyasiya gözləntiləri kanalı

Faiz dərəcəsi kanalı ilə təsiri çox sadə şəkildə izah etmək olar. Nominal faiz dərəcəsinin artırılması maliyyə aktivlərinin əldə edilməsi xərclərini artıracaqdır və bu da öz növbəsində istehlak və investisiya həcmi azaldacaqdır. Eyni zamanda bu uzun müddətli maliyyə aktivlərinin (səhmlər, istiqrazlar, əmlak, qiymətli metallar) də

istehlakı və alınmasında həcmsəl olaraq dəyişikliklər olacaqdır. Son olaraq inflyasiya gözləntiləri kanalı Mərkəzi Banka imkan verir ki, inflyasiya orientirlərinin dəyişməsi vasitəsilə iqtisadi agentləri qiymət gözləntilərinə təsir etsin.

Mərkəzi Bankın iqtisadiyyata və inflyasiya proseslərinə təsir mexanizmi

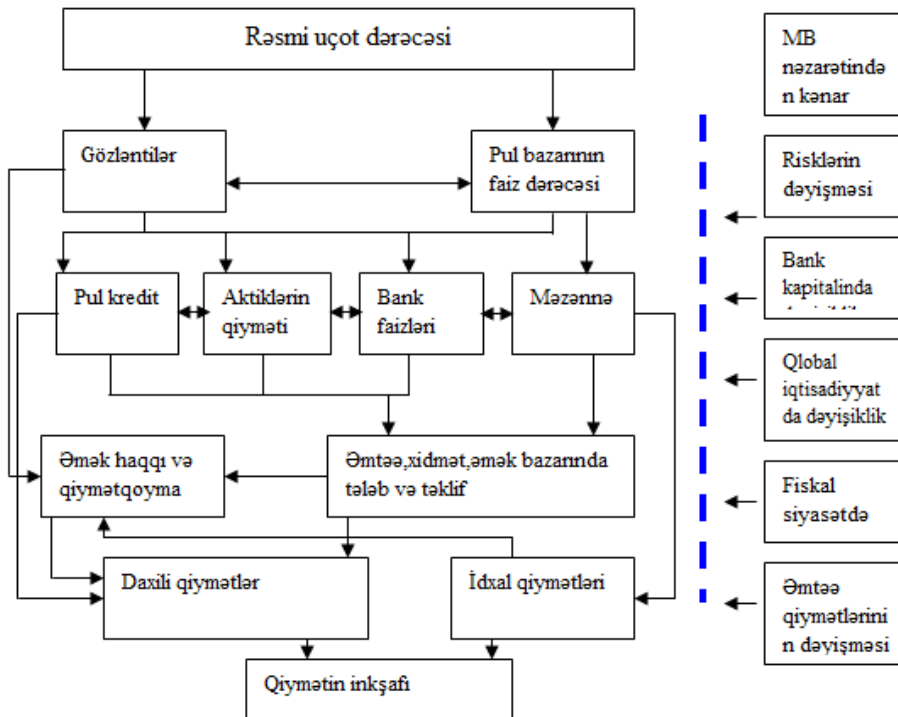

Pul təklifinin hədəf kimi müəyyənləşdirilən ölkələrində bu cür ötürücü kanallar olmur. Yəni hər hansı bir pul aqreqatının hədəflənməsi iqtisadi agentlərə qiymət proqnozlaşdırmaları üçün faydalı olmur. Bir məsələni də qeyd etmək lazımdır ki, monetar siyasətdə əməliyyat məqsədləri üçün faiz dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi aşağıdakı hallarda səmərəli olur:

- 1) Yüksək rəqabətli açıq inkişaf etmiş maliyyə sistemi olan ölkələrdə;
- 2) Maliyyə öhdəliklərinin ÜDM-də xüsusi çəkisinin əhəmiyyətli olan ölkələrdə;
- 3) Kənar investisiyaların üstünlük təşkil etdiyi müəsislərin fəaliyyətinin genişləndirilməsi və s.

Transmissiyya mexanizmi.

Rəsmi uçot dərəcəsi qiyətlərə

Mənbə: Avropa Mərkəz Bankı(AMB)

90-cı illərin əvvəllərində 7 sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkə inflyasiya hədəfləməsinə keçmişdir. İlk olaraq Yeni Zelandiya və Kanada və daha sonra Böyük Britaniya, Finlandiya, İsveç, Avstraliya və İspaniya da həmin ölkələrə qoşulmuşdur. Məsələn buna misal olaraq 2000-ci illərin əvvəllərinə olan inflyasiya hədəfləməsinin xarakteristikasına baxaq:

2002-ci il üçün ölkələr üzrə inflyasiya hədəfləməsi*

Ölkələr	2002-ci üçün inflyasiya orientri	İnflyasiyanın qiymətləndirmə aləti	İnflyasiya hədəfini təyin edən orqan

Yeni Zelandiya	0-3%	İQİ	Mərkəzi Bank
Finladiya	2%	İQİ	Mərkəzi Bank
Avstraliya	2-3%	İQİ	Mərkəzi Bank və hökumət
Kanada	1-3%	İQİ	Mərkəzi Bank və hökumət
İspaniya	2%	İQİ	Mərkəzi Bank
İsveç	1-3%	İQİ	Mərkəzi Bank
B.Britaniya	2.5%	İQİ	Hökumət
İsveçrə	2 %-dən az	İQİ	Mərkəzi Bank
Avrozona	2 %dən az	İQİ	Mərkəzi Bank

* С.Р.Моисеев «Денежно-кредитная политика: теория и практика. Москва 2005

Daha sonra bir çox inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr pzlərinin monetar siyasətlərində inflyasiya hədəfləməsinə keçmişdir. Məsələn artıq bir neçə ildir ki, Pusiya Federasiyası inflyasiya hədəfləməsinə keçid üçün zəmin işlər görür. Rusiya Mərkəz bankının hazırladığı “2013, 2014 və 2015-ci illərdə Pul kredit siyasətinin əsas istiqamətləri”ndə son hədəf tarix olaraq 2015-ci il göstərilmişdir. Həmin sənəddə qeyd edilir ki, Rusiya Mərkəz bankı inflyasiya hədəfləməsi sahəsində işləri 2015 ci ilə qədər yekunlaşdırmalıdır. Eyni zamanda qeyd edilir ki, inflyasiya üzərində nəzarətə istiqamətlənmiş pul-kredit siyasəti daha ümumi iqtisadi məqsədlərə dayanıqlı və balanslı iqtisadi artıma və maliyyə sabilliyinin qorunmasına imkan verəcəkdir.

Müxtəlif ölkələrin inflyasiya hədəfləməsi

Ölkələr	Hədəfi təyin edən orqan	Seçilmiş hədəf	2012-ci il hədəfi	Hədəfin tipi	Hədəf müddəti
Avstraliya	H və MB	ÜİQİ	2-3%	İnterval	Ortamüddətli
Braziliya	H və MB	ÜİQİ	4.5 ±2%	N İKS-lə	İllik hədəf
Kanada	H və MB	ÜİQİ	2%(1-3% intervalda)	N İKS-lə	6-8 kvartal (2016 dekabr ayına qədər qüvvədədir.
Çili	MB	ÜİQİ	3%±1 %	N İKS-lə	İki il
Kolumbiya	MB	ÜİQİ	2%-4%	İnterval	Ortamüddətli
Çex Resp.	MB	ÜİQİ	2%±1	N İKS-lə	Ortamüddətli 12-

					18 ay
Qana	H və MB	ÜİQİ	8.7%±2	N İKS-lə	18-24 ay
Macarıstan	MB	ÜİQİ	3%	N	Ortamüddətli
Yeni Zelandiya	H və MB	ÜİQİ	1-3%	Interval	Ortamüddətli
Norveç	H	ÜİQİ	2.5%	N	Ortamüddətli
İsrail	H və MB	ÜİQİ	1-3%	Interval	İki il
Polşa	MB	ÜİQİ	2.5±1	N İKS-lə	Ortamüddətli
Rumuniya	H və MB	ÜİQİ	3%±1	N İKS-lə	Ortamüddətli
Serbiya	H və MB	ÜİQİ	4%±1.5	N İKS-lə	Ortamüddətli
İsveçrə	MB	ÜİQİ	2%	N	İki illik
Meksika	MB	ÜİQİ	3%±1	N İKS-lə	Ortamüddətli
Tailand	H və MB	ÜİQİ	3%±1.5	N İKS-lə	8 kvartal
Türkiyə	H və MB	ÜİQİ	5%±2	N İKS-lə	3 illik
B.Britaniya	H	ÜİQİ	2%	N	Daimi

Mənbə: Qeyd edilmiş ölkələrin MB rəsmi saytları və ABMB məlumatları əsasında

H –Hökumət

MB – Mərkəzi Bank

H və MB - Hökumət və Mərkəzi Bank

ÜİQİ - Ümumi istehlak qiymətləri indeksi

N- nöqtəvi

N İKS-lə nöqtəvi icazə verilən kənarlaşma sərhəddində

Qeyd etmək lazımdır ki, 1999-cu ildən etibarən Avropa Biliyində də inflyasiya hədəfləməsindən istifadə olunur. Inflyasiya hədəfləməsini həyata keçirərkən harmonizasiya olunmuş qiymət indeksindən istifadə edilir. Bu əsasən Avropa Birliyinə daxil olan ölkələrin milli statistikalarının xüsusiyyətlərini nəzərə alınmaqla hesablandığına görə harmonizasiya edilmiş qiymət indeksi kimi qeyd edilir. Inflyasiya hədəfləməsi zamanı ölkələr hədəf horizontundan istifadə edirlər ki, bu həmin hədəfə çatmaq və saxlamaq üçün nəzərdə tutulan müddət kimi başa düşülür.

İnfyasiya proseslərini tam nəzarətə götürmək üçün çoxplanlı pul axınının proqnozlaşdırılması və təhlil üçün iqtisadi –riyazi modellərdən istifadə olunması və eyni zamanda real statitikanın aparılması zəruridir.

Antiifysiya tədbirlərinin digər mühüm istiqamətlərindən biri ölkədə sağlam və əhalinin etibar etdiyi bank sistemi qurulmasıdır. Banklar arasında sağlam rəqabət mühitinin formalaşdırılması və eyni zamanda bankların iqtisadi göstəricilərinin yüksəldilməsi sahəsində tədbirlərin görülməsi vacibdir.

Fəsil 3. Azərbaycan Respublikasında pul –kredit tənzimlənməsinin prioritet istiqamətləri

3.1.Müasir Azərbaycanbank sisteminin xüsusiyyətləri və inkişaf meyilləri

16 yanvar 2004-cü ildə qəbul olunmuş «Banklar haqqında» Azərbaycan respublikası qanunda banka aşağıdakı kimi tərif verilmişdir: “ Bank - fiziki və hüquqi şəxslərdən depozitlərin və ya digər qaytarılan vəsaitlərin cəlb edilməsi, öz adından və öz hesabına kreditlərin verilməsini, habelə müştərilərin tapşırığı ilə köçürmə və hesablaşma-kassa əməliyyatlarını məcmu halda həyata keçirən hüquqi şəxsdir.”

Bank sistemi dedikdə, ümumi pul kredit mexanizmi çərçivəsində depozit, ssuda və hesablaşma əməliyyatları həyata keçirən bankların, qeyri bank kredit institutlarının məcmusi nəzərdə tutulur. İnşafatmış ölkələrin bank sisteminin iqtisadiyyatın inkişafı ilə əlaqədar ümumi oxşar xüsusiyyətləri olduğu kimi eyni zamanda ölkənin milli iqtisadiyyatının vəziyyəti və pul bazarının inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq fərqli tərəfləri vardır.

Müasir Bank sisteminin qurulmasının ümumi xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar:

- 1) **Bank sisteminin ikipilləli xarakterli olması;** Birinci səviyyəyə Mərkəz banklar və pul kredit sisteminə nəzarəti həyata keçirən müstəqil orqanlar aid edilir. İkinci səviyyə kredit və maliyyə institutları aiddir ki, bunlarda bank xidmətlərinə iqtisadi subyektlərin tələbatının

ödənilməsinə həyata keçirirlər. Ölkədə fəaliyyət göstərən banklar birpilləli və ya ikipilləli təşkilatlar ola bilər. Bank sisteminin birpilləli variantı aşağıdakı üç halda ola bilər:

- 1) Ölkədə hələ Mərkəz bankı yoxdur;
- 2) Ölkədə təkə Mərkəz bankı vardır;
- 3) Mərkəz bankı başqa banklarla paralel bütün bank əməliyyatlarını həyata keçirir;

Birinci hal bank sisteminin inşafının ilkin dövrlərinə təsadüf edir. Lüksemburq və Qonkonqdan başqa demək olar ki, əksər ölkələrdə Mərkəz bankı fəaliyyət göstərir. Son illərdə Lüksemburq bankının qurulması işləri aparılır. Qonkonqun da Mərkəz bank funksiyasını İngiltərə Bankı həyata keçirir. İkinci və üçüncü hallar əsasən Sovet rejiminə aid olan hallar hesab edilə bilər. Sovet dövründə banklar bütünlükdə dövlət bankarı idi və bütün bank əməliyyatlarına dövlət nəzarət edirdi. Ölkədə dövlət tərəfindən nəzarət olunan vahid bank sistemi mövcud idi.

- 2) **Banklar üzərində nəzarətin olması.** Bu nəzarətin təşkili nöqtəyi nəzərdən ölkələri üç qrupa bölmək olar 1) Mərkəz banklar bir başa nəzarət funksiyasını özü yerinə yetirir; 2) Nəzarət funksiyasını Mərkəz bankın bu səlahiyyətləri verdiyi digər orqan həyata keçirir; 3) Mərkəz bank və müştərək olaraq dövlət idarəetmə orqanları ilə birlikdə bu nəzarəti həyata keçirir.
- 3) **Monetar sistemin və eyni zamanda bank fəaliyyətinin tənzimlənməsinin forma və metodları:** Bura əsasən lisenziyalasdırma, purdensial nəzarətin normaları, hesablaşmaların formaları və s aiddir.

Bir çox ölkələrdə Mərkəz bankı dövlətə məxsusdur. Lakin buna baxmayaraq bəzi ölkələrdə Mərkəz Bankın kapitalına sahib olmayan (ABŞ, İsveçrə) və bir hissəyə malik olan ölkələrdə (Belçika, Yaponiya) da Mərkəz banklar dövlətin funksiyasını həyata keçirir.

Bir çox ölkələrin qanunvericiliyində qeyd edildiyi kimi bank o təşkilatlar adlanır ki, onlar eyni zamanda depozitlərin cəlb edilməsi, geri qaytarılmaq, müddətlilik şərti ilə öz adından və öz hesabına qaytarılmaq şərti ilə vəsaitlərin yerləşdirilməsi, müştərilərinə hesab açmaq və onların hesablarını aparmaqla məşğul olur.

Banklar bank sisteminin bir həlqəsidir. Bu isə banklara aşağıdakı xüsusiyyətləri şamil etməyə əsas verir:

- 1) banklar elə xüsusiyyətə malik olmalıdır ki, ümumi sistemin ayrılmaz tərkib hissəsi olsunlar. Bank əməliyyatlarının həyata keçirilməsinə icazələrinin olması və bank statusu olmaqla
- 2) Özünü tənzimləmə, inkişaf və təkmilləşmə imkanlarına malik olmalıdırlar.
- 3) Bank sisteminin digər elementləri ilə qarşılıqlı əlaqədə olmalıdırlar.

Banklardan başqa bank sisteminə bir neçə xüsuləşmiş maliyyə institutları aiddir. Bunlar mahiyyət etibarı ilə bank əməliyyatlarının bəzilərini həyata keçirmək səlahiyyətlərinə malik olurlar. Lakin bank statusuna malik deyillər. Xüsusiləşmiş maliyyə institutları açıq tipli investisiya kompaniyalarıdır. Bura əsasən sığorta təşkilatları, pensiya fondları, investisiya fondları, ipoteka maliyyə kompaniyaları aid edilir.

Bank sisteminin inkişafı əsasən aşağıdakı amillərdən asılıdır:

- 1) Əmtəə- pul münasibətlərinin inkişaf səviyyəsi;
- 2) Qanunvericilik bazası və qanunların mütərəqqi olması
- 3) Rəqabət mühitünün sağlam olması;
- 4) Mövcud vergi sistemi və s.

Dünya ticarətinin inkişafı və beynəlxalq maliyyə vəsaitlərinin ölkələrə axını XX əsrin axırlarından bir çox banklar öz inkişaflarını beynəlxalq səviyyədə fəaliyyətlərinin genişləndirilməsini prioritet kimi qarşılarında qoymuşlar. Dünya iqtisadiyyatında qlobal inteqrasiya prosesləri maliyyə bazarının da qlobal səviyyədə inkişafını şərtləndirmişdir.

Fəaliyyətlərinin mahiyyətinə görə banklar müxtəlif istiqamətli olurlar.

- 1) Banklar emissiya edə bilən və ya komersiya təynatlı banklar olaraq qruplaşdırılır.
- 2) Fəaliyyətlərinin xarakterinə görə isə bankları universal və xüsusiləşmiş banklar olaraq ayırmaq olar. Universal banklar əsasən öz fəaliyyətlərində iqtisadi subyektlər və fəaliyyət şəhələri üzrə heç bir fərqlənmə tətbiq etmədən öz funksiyalarını həyata keçirirlər. Məsələn Respublikamızda fəaliyyət göstərən banklar demək olar ki, universal tipli banklar formasında fəaliyyət göstərirlər. Amma xüsusiləşmiş banklara isə ipoteka, tikinti, aqrar və s. xüsusiləşmiş bankları aid etmək olar.
- 3) Mülkiyyət formasına görə bankları dövlət, səhmdar, kooperativ, qarışıq və s kimi qruplaşdırmaq olar. Banklar haqqında son qəbul olunmuş qanunda bankların hüquqi təşkilati formasına görə yalnız açıq tipli səhmdar cəmiyyət formasında olması təsbit edilmişdir.
- 4) Fəaliyyətlərinin ölçüsünə görə bankları bank konsorsiumları, bank holdinqləri, iri, orta və xırda banklara ayırmaq olar.
- 5) Xidmət sferasına görə bankları yerli, regionlararası, milli və beynəlxalq olaraq qruplaşdırmaq olar.

10 Dekabr 2004 cü ildə qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında” qanunda Mərkəzi bankın funksiyaları maddələr üzrə aşağıdakı kimi göstərilmişdir:

Öz məqsədlərinə nail olmaq üçün Mərkəzi Bank:

1. dövlətin pul və valyuta siyasətini müəyyən edir və həyata keçirir;
2. nağd pul dövriyyəsinə təşkil edir, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin II hissəsinə və bu Qanuna müvafiq olaraq, pul nişanlarının tədavi ilə buraxılmasını və tədaviyə çıxarılmasını həyata keçirir;
3. manatın xarici valyutalara nisbətə rəsmi məzənnəsini mütəmadi müəyyən edir və elan edir;

4. qanunvericiliyə uyğun olaraq valyuta tənzimini və nəzarətini həyata keçirir;
5. sərəncamında olan beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarını saxlayır və idarə edir;
6. qanunvericiliyə uyğun olaraq hesabat tədiyə balansını tərtib edir və ölkənin proqnoz tədiyə balansının hazırlanmasında iştirak edir;
7. «Banklar haqqında» və «Poçt haqqında» Azərbaycan Respublikası qanunlarına, bu Qanuna və onlara müvafiq qəbul etdiyi normativ xarakterli aktlara uyğun olaraq bank fəaliyyətini lisenziyalaşdırır və tənzimləyir, qanunla müəyyən edilmiş qaydada bank fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir;
8. ödəniş sistemlərinin fəaliyyətini təşkil edir, əlaqələndirir, tənzimləyir və onların üzərində nəzarəti qanuna uyğun olaraq həyata keçirir;
9. bu Qanunla və digər qanunlarla nəzərdə tutulmuş başqa funksiyaları həyata keçirir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank böhranları qanunauyğun haldır və ona xas olan immanent disproporsiyalar və ziddiyyətlərlə şərtləndirilir. Bu çərçivədə bank sektorundakı böhranların səbəblərini araşdıran elmi-tədqiqat işləri son illər artmaqdadır. Beləliklə, böhranın hərəkət istiqaməti dünya iqtisadiyyatının mərkəzindən periferiya doğru yayıldı. Qlobal bohran dünya iqtisadiyyatına sıx inteqrasiya olunmuş Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də əhəmiyyətli risklər yaratmışdır. Lakin, Azərbaycanda son illər uğurla həyata keçirilən inkişaf və modernizasiya strategiyası nəticəsində iqtisadiyyatı qlobal böhrana yüksək dayanıqlılıq nümayiş etdirərək öz müvazinətini itirməmiş, artım dinamikasını və əldə olunmuş sosial inkişaf səviyyəsini qoruya bilmişdir. Ölkədə güclü sabitlik potensialının yaradılması şəraitində Azərbaycan Mərkəzi Bankının həyata keçirdiyi antiböhran siyasəti makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasına imkan vermişdir.

Banklar həm xarici, həm də daxili öhdəliklərini ödəmək üçün kifayət qədər likvid aktivlərə malikdir. Hətta bəzi bankların borclarının vaxtından əvvəl geri tələb olunmasına baxmayaraq, banklar öz öhdəliklərini tam və vaxtında icra etmişlər.

Bank sisteminin kapitallaşması davam etmişdir. Kapitalin adekvatlığı də qənaətbəxş səviyyədədir, məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı 19% (prudensial tələb 12%) təşkil etmişdir.

Bank sisteminə inam sabit olaraq qalır, əmanət bazası, xüsusilə xırda əmanətçilərin depozitləri dayanıqlıdır. Bütövlükdə, cari ilin on bir ayında uzunmüddətli əmanətlərin xüsusi çəkisi 33%-dən 37%-dək artmışdır.

Qlobal likvidlik böhranına baxmayaraq, həyata keçirilmiş preventiv tədbirlər sayəsində bank sistemində maliyyə sabitliyi qorunmuşdur və banklar maliyyə dayanıqlığı nümayiş etdirmişdir.¹

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 08 may 2009-cu il tarixdə “Əmanətlərin sığortalanması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununu qəbul etmişdir. Qanuna edilmiş dəyişikliklə qorunan əmanətlər üzrə illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddinin müəyyən edilməsinin Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının uçot faiz dərəcəsiindən asılılığı aradan qaldırıldı. Qəbul olunmuş Qanuna əsasən illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddini Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası müəyyən edir. 10 iyun 2009-cu il tarixdə keçirilmiş növbədənənar iclasda Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası qorunan əmanətlər üzrə illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddini Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla 15 faiz müəyyən etdi.

Qeyd edək ki, 2009-cu il 01 yanvar tarixindən etibarən Fonda üzv olan banklarda 15 faiz dərəcəsi ilə və bu faiz dərəcəsi həddində əmanətlər yerləşdirmiş əmanətçilərin əmanətləri qorunan əmanətlər hesab olunur və Fond tərəfindən sığortalənır.

Xatırladaq ki, Qanuna edilmiş dəyişikliyə əsasən kompensasiya məbləğinin maksimum həddi 30 min manatdır. Əmanətçilər əmanətlərin sığortalanması üçün heç bir ödəniş etmirlər. Sığorta haqları yalnız banklar tərəfindən ödənilir. Bundan başqa

¹Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2009-cu il üçün Pul Siyasətinin Əsas İstiqamətləri barədə Bəyanatı

Qanuna dəyişikliyə uyğun olaraq hər hansı iştirakçı bankda sığorta hadisəsi baş verərsə, əmanətçilər sığortalanmış əmanətlər üzrə əmanətin 100 % həcmində və maksimum 30 000 min manat məbləğində kompensasiya ala biləcəklər. Qeyd etmək lazımdır ki, kompensasiya məbləğinin 30 min manata çatdırılması MDB məkanında ən yüksək kompensasiya məbləğidir. Müqayisə üçün Qazaxıstanda kompensasiya məbləği 33 min, Rusiyada isə 25 min ABŞ dolları təşkil edir.

Beləliklə, əmanət sığorta sisteminin məqsədi – makro baxımdan əmanət sahiblərinin bank sistemlərinə olan güvəni gücləndirir və əmanətlərin bankcılıq sistemi kənarında qalmasını və ya sistem kənarına çıxarılmasının qarşısını almaq üçün fəaliyyət göstərir. Eyni zamanda, ƏSS yığım sahiblərinin əmanətlərini topluca və ani olaraq banklardan çəkmələri durumunda bu sektorda yaşanabiləcək böhranların da qarşısını alır və ya ola biləcək mənfi təsirləri minimuma endirilməsində böyük xidməti vardır.

Bank nəzarəti üzrə formalaşan Bazel-III standartlarını nəzərə alaraq Mərkəzi Bank özünün makroprudensial çərçivəsini təkmilləşdirmişdir. Prudensial tədbirlər sistem risklərinin minimallaşdırılması, bankların sabit fəaliyyətinin təmin edilməsi və etimadın saxlanılmasına yönəldilmişdir. Kapital, likvidlik və makroprudensial nəzarət alətləri üzrə yeni Bazel-III konsepsiyasına əsasən maliyyə sektoruna yeni dayanıqlıq normativlərinin tətbiqi tövsiyə olunmuşdur. Bu normativlər bütövlükdə, bank sektorunun protsiklik davranışlarını məhdudlaşdıraraq onları iqtisadi şokların mənfi təsirlərindən daha etibarlı şəkildə qoruyub saxlayır.

Bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan Mərkəzi Bankı aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmişdir:

1. ☐ Bankların idarəetmə potensialı və risk menecment sistemləri gücləndirilmişdir;
2. ☐ Maliyyə ehtiyatlanması səviyyəsi daha da artırılmışdır;
3. ☐ Aktivlərin sağlamlaşdırılması tədbirləri davam etdirilmişdir;
4. ☐ Kapitalizasiya proqramları qəbul edilmiş və həyata keçirilməyə başlanmışdır;

5.□ Likvidliyin idarə edilməsinin yeni çərçivəsi qəbul edilmiş, yeni normativlərin tətbiqi üçün hazırlıq işlərinə başlanılmışdır.

Beləliklə, dünya böhranı şəraitində Azərbaycanın dövlət strukturları üç əsas məsələni uğurla həll edə bildilər:

1. milli valyuta öz sabitliyini saxlaya bildi və manatın devalvasiyasının qarşısı alındı;

2. neftin satışından daxilolmaların azalmasına baxmayaraq, 2009-cu ilin yanvar-noyabr ayları üzrə dövlət büdcəsində 1026,9 mln. manat profisit müşahidə olundu;

3. Azərbaycan maliyyə sistemi özlərini qoruyub saxlaya bildilər və heç bir maliyyə insitutu da müflisləşmədi².

Bu faktlar dövlətin maliyyə-büdcə siyasətini müsbət qiymətləndirməyə imkan verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycandan heç də az olmayan neft ehtiyatlarına malik Rusiya və Qazaxıstan kimi ölkələr sadalanan məsələlərdən heç birini yerinə yetirməmişdilər.

2008-ci ildə başlamış qlobal maliyyə-iqtisadi böhranın mənfi fəsadları hələ də davam etdiyi şəraitdə Azərbaycanda xalqın rifah halının yaxşılaşdırılmasına xidmət edən dövlətçilik strategiyası ardıcıl surətdə həyata keçirilmiş, ölkəmizin maliyyə sistemi daha da möhkəmlənərək onun inkişaf tempi qorunub saxlanılmışdır.

2009-cu il əksər dünya ölkələrində qlobal böhranın güclənməsi ilə müşayiət olunsada, respublikamızın daxili potensiala əsaslanmaqla həyata keçirdiyi antiböhran tədbirləri dinamik inkişaf tempini qoruyub saxlamağa imkan verdi. Bir sıra yaxın və uzaq ölkələrdə iqtisadi tənəzzülün dərinləşməsinə rəğmən, Azərbaycanda ümumi daxili məhsulun 9 faizlik artımı, həyata keçirilən səmərəli iqtisadi siyasətin nəticəsidir. Qlobal böhran ötən illərdən başlanmış dinamik inkişaf tempinin sürətini bir qədər azalda bildi, bu da təbiidir: dünyaya açıq ölkə olan, beynəlxalq iqtisadi-

² 3.Мамедов. Банковская система в условияхглобального финансового кризиса//Финансы и кредит.- 2010.- № 48.с. 8-15.

təsərrüfat sisteminə uğurla integrasiya edən Azərbaycan qlobal maliyyə-iqtisadi böhranının mənfi təsirlərindən tamamilə yayına bilməzdi. Əsas nəticə odur ki, qlobal böhran şəraitində bir çox ölkələr üçün tamamilə əlçatmaz görünən iqtisadi inkişaf sürətinə nail olunub və bunu beynəlxalq maliyyə qurumları da etiraf edirlər.

Uğurla həyata keçirilən inkişaf və modernləşmə strategiyası sayəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal böhrana yüksək dayanıqlıq nümayiş etdirərək müvazinətini itirmədi, artım dinamikasını və sosial inkişaf səviyyəsini qoruya bildi. Ölkədə güclü sabitlik potensialının yaradılması şəraitində gerçəkləşdirilən antiböhran siyasəti maliyyə sabitliyinin qorunmasına da yaxşı imkanlar yaratdı.

Dünya miqyasında böhranla mübarizə məqsədilə həyata keçirilən tədbirlərin təhlili göstərir ki, xarici və daxili borcu az olan, eyni zamanda yüksək maliyyə-valyuta ehtiyatlarına malik ölkələr böhrana daha hazırlıqlı və dayanıqlıdirlər. Bu baxımdan hələ ilin əvvəllərində həm Beynəlxalq Valyuta Fondu, həm də dünyanın aparıcı reyting agentliyi olan "Standart&Poors" öz hesabatlarında Azərbaycan iqtisadiyyatının böyük imkanlara malik olduğunu və dayanıqlılığını, habelə ölkə rəhbərliyinin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin dünya böhranının nəticələrini digər ölkələrlə müqayisədə daha asan dəf edəcəyini bildirmişdilər.

2009-cu ildə Azərbaycan korporativ qiymətli kağızlar bazarında (korporativ istiqrazlar və səhmlər) artım qeydə alınmışdır. Bu artım həm yerləşdirilmiş istiqrazların həcmində, həm də təkrar bazarda aparılan əməliyyatlarda baş vermişdir. Əgər 2008-ci ildə korporativ istiqrazlar üzrə yerləşdirmə 33,69 mln.manat təşkil etmişdirsə, hesabat ili ərzində bu göstərici 60% artaraq 53,9 mln.manat olmuşdur. Korporativ istiqrazların təkrar bazarında isə artım daha sürətli olmuşdur. Belə ki, əgər 2008-ci ildə təkrar bazar əməliyyatları 18,10 mln.manat təşkil etmişdirsə, 2009-cu ildə bu göstərici 3,4 dəfə artaraq 61,76 mln.manat-a çatmışdır.

2009-cu ildə korporativ istiqrazlar bazarında yerləşdirmə və təkrar bazar üzrə əməliyyatlarda kəskin canlanma əsasən yerli bankların və İpoteka Fondunun istiqrazlarının yerləşdirilməsindən qaynaqlanmışdır.

2010-cu ilin dövlət büdcəsinin təhlili göstərir ki, Azərbaycan bu il də qarşıya qoyduğu bütün strateji planları, vəzifə və məqsədləri uğurla gerçəkləşdirəcək. Ən

əsası, qlobal böhranın mənfi təsirlərindən uğurla sığortalanan respublikamız inkişaf və tərəqqiyə hesablanan proqramların gerçəkləşdirilməsinə daha çox diqqət ayırmaq imkanında olacaq.

Həyata keçirilmiş antiböhran proqramı nəticəsində bank sektorunun maliyyə dozumululuğu daha da güclənmişdir:

1. bank sistemi cari ohdəliklərinin təqribən 80%-i səviyyəsində likvid aktivlərə malikdir ki, bu da minimal normadan (30%) coxdur;
2. sektorun kapital adekvatlığı göstəricisi qəbul edilmiş normadan iki dəfə cox -19% olmuşdur;
3. kredit portfelinin keyfiyyəti məqbul səviyyədə qorunub saxlanılmış, vaxtı keçmiş kreditlərin ümumi portfəldə xüsusi cəkisi 3.3% təşkil etmişdir;
4. bankların maliyyə nəticələri müsbət olmuş, cari ilin on bir ayında aktivlər üzrə gəlirlik 2.6%, kapitalın gəlirliyi isə 17.8% təşkil etmişdir³.

Beləliklə, Mərkəzi Bankın məzənnə siyasəti dövlətin antiböhran siyasətinin nüvəsinə çevrilərək makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasına imkan vermişdir.

Ötən illərdən əsası qoyulmuş dinamik iqtisadi inkişaf tempinin 2009-cu ildə də qorunub saxlanıldığını demək üçün kifayət qədər əsaslar var. Bu müsbət dinamika ümumən əldə olunan makroiqtisadi göstəricilərdən qaynaqlanır. Ötən dövrün iqtisadi qiymətləndirməsi deməyə əsas verir ki, hökumətin maliyyə sabitliyinin təmini yönümündə həyata keçirdiyi tədbirlər praktik baxımdan özünü doğruldub, Azərbaycan qlobal böhranın təsirinə ən az məruz qalan dövlətlərdən olub.

2009-cu ildə Azərbaycan dövlətinin antiböhran siyasəti makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasına, sistem əhəmiyyətli bankların və müəssisələrin fəaliyyətinin stabilləşdirilməsinə, iqtisadiyyatın pula olan zərurətələbatının ödənilməsinə yönəlmişdir.

³Z.Mamedov.Z. Zeynalov. Küresel mali krizin Azərbaycan ekonomisinə etkileri ve azerbaycan merkez bankasinin monetar politikasinin analizi T.C. Marmara Üniversitesi // Financial arasdirmalar ve calismalar dergisi. Uluslararası hakemli dergi.Yayın № 773. -2010 c. 73-95

2009-cu ildə güclü maliyyə ehtiyatlanması bazasında həyata keçirilən çevik antikrizis proqramı sayəsində Azərbaycan iqtisadiyyatı qlobal böhrandan effektiv qoruna bilmişdir. Ölkənin valyuta ehtiyatları qlobal krizisin aktiv fazasında dövlət büdcəsini, pul kütləsini və manatın məzənnəsini stabiləşdirən strateji yastıq funksiyasını yerinə yetirmişdir. Yumşaq pul siyasətinin yeridilməsi şəraitində ölkə iqtisadiyyatı, o cümlədən bank sektoru qlobal krizisin mənfi təsirlərindən etibarlı qorunmuş, potensial resessiyanın qarşısı alınmışdır.

2009-cu ildə orta illik inflyasiyanın aşağı düşməsi əhalinin real gəlirlərinin artımı ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin qorunmasına da müsbət təsir göstərmişdir. Məcmu tələbin maliyyə mənbələrinin yumşaq pul siyasəti vasitəsilə qorunması şəraitində qeyri-neft sektorunun artım templəri saxlanmışdır.

Qlobal iqtisadi böhran iqtisadi inkişafda dayanıqlıq və maliyyə sektorunda risklərin adekvat idarə olunması vəzifələrini daha da aktuallaşdırmışdır. Orta və uzunmüddətli dövrdə iqtisadiyyatın, məşğulluğun, büdcə və ixrac gəlirlərinin yüksək dərəcədə şaxələnməsinə nail olmaq, bu əsasda ölkədə uzunmüddətli makroiqtisadi dayanıqlığı təmin etmək və yuxarı orta gəlirli ölkələr qrupuna daxil olmaq ölkə qarşısında duran əsas məqsəddir.

3.2.Azərbaycan Respublikasında pul siyasətinin əsas istiqamətləri

Ümumiyyətlə, bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda pul siyasəti müxtəlif iqtisadi anlayışlarla bizim qarşımıza çıxır. Məsələn, monetar siyasət, pul siyasəti, pul-kredit siyasəti və s. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi modeli digər bütün sahələrdə olduğu kimi monetar sahədə də dövlət və ya pul orqanları vasitəsi ilə bəzi iqtisadi göstəricilərin tənzimlənməsi həyata keçirilməsini tələb edir. Bu baxımdan monetar siyasət ölkənin iqtisadi tənzimləmə siyasətinin tərkib hissəsidir. Klassik iqtisadçıların fikirlərindən fərqli olaraq müasir iqtisadi sistem tənzimləməni zəruri edir. Məlum olduğu kimi hal-hazırda ölkə iqtisadiyyatı sıx şəkildə dünya iqtisadiyyatı ilə əlaqədar fəaliyyət göstərir. Qloballaşma şəraitində dünya maliyyə və əmlak bazarlarında baş verən hadisələr təkcə həmin hadisənin baş verdiyi ölkədə deyil eyni zamanda həmin ölkə ilə iqtisadi əlaqədə olan bütün ölkələrin iqtisadiyyatlarında neqativ təsirini göstərir. Bu neqativ təsirlərdən ölkə iqtisadiyyatını qorumaq üçün güclü iqtisadi siyasət və eyni zamanda monetar siyasətin həyata keçirilməsi zəruridir. Monetar siyasət ölkənin monetar orqanlarının iqtisadi artım və maliyyə sabitliyini təşviq etmək məqsədilə pul kütləsi üzərində nəzarət prosesidir.

Monetar siyasət əsasən Mərkəzi Banklar tərəfindən həyata keçirilir. Hər il Mərkəzi banklar növbəti il üçün monetar siyasətin əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirir və bu rəsmi şəkildə dərc olunaraq ictimayyəyə çatdırılır. Son dövrlər dünya iqtisadiyyatı üzrə Mərkəzi Banklar pul və məzənnə siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bərabər maliyyə sabitliyinin qorunmasını da vəzifə olaraq qarşılarına qoyurlar. Maliyyə sabitliyi dedikdə, Mərkəzi bank tərəfindən həyata keçirilən kompleks tədbirlər nəticəsində bank sisteminin maliyyə dayanıqlığının qorunması və maliyyə vasitəçilinin genişləndirilməsi başa düşülür. Məlum olduğu kimi, hal-hazırda Dünya iqtisadiyyatı böhranlar və iqtisadi şoklar davamlı qeyri müəyyənlik, zəif iqtisadi fəallıq şəraitində inkişaf edir. Bütün bu qeyd edilən proseslər şəxsiz olaraq ölkə iqtisadiyyatına və eyni zamanda bank sisteminə təsir edir. Bu təsirlərin minimuma endirilməsi üçün Mərkəzi Banklar pul siyasəti ilə bərabər aralıq makroprudensial tənzimləmə siyasəti həyata keçirirlər.

Makroprudensial siyasət - Mərkəzi bankın makroiqtisadi hədəflərə nail olmaq üçün yürütdüyü monetar siyasət və ayrı-ayrı maliyyə institutlarının sabitliyini təmin etmək, onların kreditorlar, müştərilər və investorlar qarşısında öhdəliklərinin icrasına nəzarət məqsədilə həyata keçirilən tədbirlər toplusudur.

2000-ci illər böhranından sonra siyasətçilər və iqtisadi tədqiqatçılar makroprudensial tənzimləmə istiqamətində normativ bazanın təkmilləşdirilməsi sahəsində demək olar ki, konsensus əldə olunmuşdur. Makroprudensial siyasətin əsas məqsədi, maliyyə qeyri stabilliyinin makroiqtisadi məsrəf və risklərini azaltmaqdan ibarətdir. Mikroprudensial tənzimləmədən fərqli olaraq bu tənzimləmə yuxarıdan aşağı tənzimləmə hesab edilir və əgər mikroprudensial tənzimləmədə fərdi istehlakçıların qorunması əsas vəzifədirsə, makroprudensial tənzimləmədə əsas vəzifə ÜDM-un azalmasının qarşısının alınmasıdır.

Mərkəzi Bankların strategiyasının müəyyənləşdirməyin əsas prinsipi milli iqtisadiyyatda olan pul kütləsinin artım tempinin tənzimlənməsi və ya milli pul vahidinin valyuta kursunun tənzimlənməsi istiqamətinə xidmət edir.

Hər il Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı cari ilin iqtisadi və maliyyə göstəricilərinin təhlili, həyata keçirilmiş tədbirlər barəsində hesabat və eyni zamanda növbəti il üçün pul siyasətinin əsas istiqamətləri haqqında bəyanat qəbul edir. 2005-ci ilə qədər Mərkəzi Bank pul-kredit siyasətinin əsas istiqamətləri adlı bəyanatla çıxış edirdisə, 2005-ci ildə etibarən pul siyasətinin əsas istiqamətləri və 2013-cü ildən etibarən isə “Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2013-cü il üçün pul və maliyyə sabilliyi siyasətinin əsas istiqamətlərinə bəyanat” qəbul etmişdir. Göründüyü kimi artıq Mərkəzi Bankın qəbul etdiyi bəyanatda maliyyə sabilliyi əsas istiqamət olaraq müəyyənləşdirilmişdir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, pul siyasəti və maliyyə sabilliyi ilə əlaqədar Mərkəzi Bankda Komitə fəaliyyət göstərir. Komitənin əsas məqsədi aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Pul və məzənnə siyasətinin konseptual məsələlərini müzakirə edir və bununla bağlı Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinə təkliflər verir;

2. İnflyasiya, məzənnə və pul aqreqatları ilə bağlı durumu, pul siyasəti alətlərinin tətbiqinin nəticələrini müzakirə edir və müvafiq departamentlərə tövsiyələr verir;

3. Pul proqramının yerinə yetirilməsini və pul bazarının vəziyyətini müzakirə edir, rüblük pul proqramını təsdiq edir, pul siyasəti alətlərinin tətbiqinə dair təkliflər verir;

4. Pul və məzənnə siyasəti və maliyyə sabitliyinin təhlili ilə əlaqədar hazırlanmış metodoloji sənədləri müzakirə edir və təsdiq olunmaq üçün İdarə Heyətinə təqdim edir;

5. Milli iqtisadiyyatda və dünya iqtisadiyyatında gedən proseslərin qiymətləndirilməsini həyata keçirir və zəruri olduqda bu qiymətləndirmənin nəticələrinin pul siyasətində və maliyyə sabitliyinin qorunmasında nəzərə alınmasını tövsiyə edir;

6. Pul və məzənnə siyasətinin maliyyə sabitliyinə təsiri məsələlərini müzakirə edir.

7. Maliyyə sisteminin sabitliyi, o cümlədən bank nəzarəti məsələlərini müzakirə edir və aidiyyəti departamentlərə müvafiq göstəriş və tövsiyələr verir;

8. Maliyyə sisteminin sabitliyi ilə əlaqəli digər məsələləri müzakirə edir və aidiyyəti departamentlərə müvafiq göstəriş və tövsiyələr verir.

Bütün bunlar Mərkəzi Bankın qarşıya qoyduğu məqsədlərin davamı olaraq qəbul edilmiş və məncə müasir Dünya iqtisadiyyatının böhranlı şəraitində atılmış düzgün addımlardan biri kimi qiymətləndirmək olar. 2012-ci üçün hazırlanmış maliyyə sabitliyi icmalında deyilir: "Makroiqtisadi sabitliyin qorunması və iqtisadiyyatın şaxələnməsi şəraitində Mərkəzi Bank öz fəaliyyətini inflyasiyanın optimal səviyyədə saxlanması, manatın məzənnəsinin sabitliyi, bank-maliyyə sektorunda inkişafın və dayanıqlığın möhkəmləndirilməsi kimi hədəflərin realizasiyasına yönəlmişdir. Bank sisteminin maliyyə dayanıqlığının qorunub saxlanması məqsədilə Mərkəzi Bank banklarda risklərin idarə edilməsi potensialının gücləndirilməsi, banklar üzərində nəzarət-tənzimləmə sisteminin təkmilləşdirilməsi, bankların kapitallaşma səviyyəsinin artırılması istiqamətində tədbirlər həyata

keçirmişdir. Eyni zamanda bank sisteminin maliyyə vasitəçiliyi funksiyasının dərinləşdirilməsi diqqətdə saxlanılmışdır.” Sənəddən də göründüyü kimi Mərkəzi Bank inflyasiya səviyyəsinin optimal səviyyədə saxlamaqla bərabər məzənnə sabitliyi və maliyyə-bank sektorunun dayanıqlılığının məhkəmləndirilməsini də məqsəd olaraq qarşıya qoymuşdur.

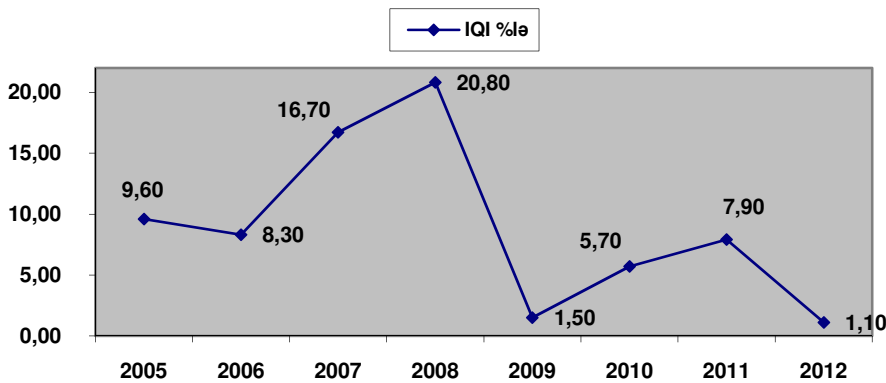
2013-cü il üçün qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2013-cü il üçün pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləribarədə bəyanat" həmin sənəddə deyilir: "2013-cü ilin pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin başlıca istiqamətləri 2012-ci ilin sosial-iqtisadi və makroiqtisadi nəticələri, xarici və daxili iqtisadi mühit üzrə gözləntilər və proqnozlar, qlobal risklər və milli iqtisadiyyatın qarşısında duran yeni inkişaf çağırışları nəzərə alınmaqla formalaşdırılmışdır. Qeyri-neft sektorunun iqtisadi artımın, məşğulluğun, büdcə və valyuta gəlirlərinin əsas mənbəyinə çevrilməsi iqtisadi strategiyanın başlıca prioritetidir. Bu prioritetin həyata keçirilməsi tarazlı və dayanıqlı iqtisadi artıma nail olunmasında, nəticədə "inklüziv" inkişafın təmin edilməsində və yüksək gəlirli iqtisadiyyatın formalaşmasında strateji amildir."

Məlum olduğu kimi Mərkəzi Bank qeyri-neft sektorunun iqtisadi artımının təmin edilməsini əsas prioritet olaraq müəyyən etmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, 2012-ci ildə ÜDM-ul 1.2% artmasına baxmayaraq, qeyri-neft sektorunun artım tempi 9.7% olmuşdur. Məcmu tələbin artmasında investisiya qoyuluşlarının da rolu mühüm olmuşdur və qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşu ötən illə müqayisədə 26% artmışdır. Görülən işlərlə bərabər 2013-cü ildə də qeyri-neft sektorunun inkişafı prioritet müəyyən edilmiş və dayanıqlı iqtisadi inkişafın təmin edilməsində qeyri-neft sektorunun rolunun artırılması qarşıya qoyulmuşdur.

Mərkəzi Bankın əsas məqsədi öz səlahiyyətləri çərçivəsində qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsidir. Bu nöqtəyi nəzərdən inflyasiya səviyyəsinin qarşıya qoyulmuş hədəflər çərçivəsində saxlanılması mühüm vəzifələrdən biridir. 2012-ci ildə pul siyasətinin əsas istiqamətlərində Mərkəzi Bank 2012-ci il üçün inflyasiya səviyyəsinin birrəqəmli səviyyədə saxlanılmasını qarşıya məqsəd qoymuşdur. 2012-ci ilin faktiki inflyasiya səviyyəsi göstəricisi 1.1% təşkil etmişdir ki, bu da Avropa

ölkələri ilə müqayisədə 4.9 punk aşağı göstəricidir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, hazırda Mərkəzi Banklar monetar tənzimləmədə əsasən qiymətlərin ümumi səviyyəsinin sabitliyi məqsədlərini əsas məqsəd kimi qarşıya qoymuşlar. Bunun üçün inflyasiya hədəfləməsi siyasətini həyata keçirir və illik və ya müəyyən dövr üçün(3-5 il) inflyasiyanın sərhədlərini müəyyən edirlər.

Məlum olduğu kimi 2012-ci ilin “Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2012-ci il üçün Pul Siyasətinin Əsas İstiqamətləri barədə bəyanat” da inflyasiya proqnozunun sadəcə olaraq birrəqəmli olacağı barədə məlumat verilmişdir. Bu isə qeyri-müəyyən bir vəziyyətin yaranmasına səbəb olur. Məsələn 2011-ci il üçün Respublikamızda inflyasiya səviyyəsi 7.9% olmuşdur və 2012-ci ildə isə 1.1% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi inflyasiya səviyyəsində ciddi düşmə qeydə alınmışdır. İllər üzrə inflyasiya səviyyəsinin hərəkətinə baxaq:

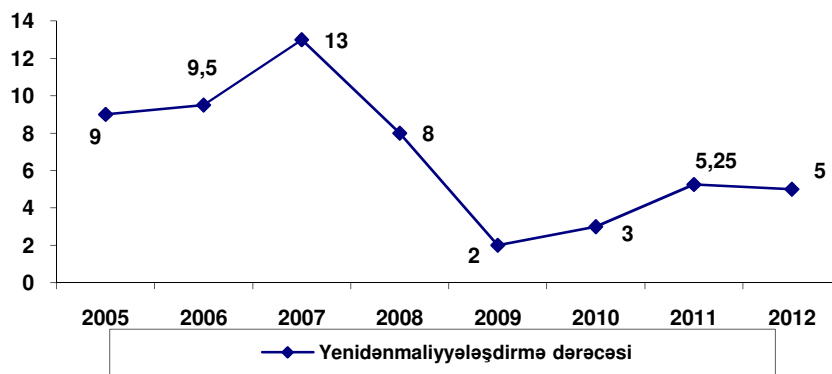

Göründüyü kimi inflyasiya səviyyəsinin dəyişməsi hədlər çərçivəsində olmamışdır. Əgər bu hədlər dəqiq müəyyən edilərsə, onda Mərkəzi Bank inflyasiyanın bu hədlər çərçivəsində olmasına görə öhdəlik daşıyır. Bu eyni zamanda iqtisadi subyektlərin qərar qəbul etmələrinə mühüm təsir göstərir. Mərkəzi Bank inflyasiya səviyyəsinin aşağı həddə saxlanması və məzənnə sabitliyini təmin etmək üçün hansı alətlərdən istifadə etmişdir. 2012-ci ildə də Mərkəzi Bank özünün məzənnə siyasətini dəhliz daxilində ABŞ dolları/ manat ikitərəfli məzənnəsinin hədəflənməsi çərçivəsində həyata keçirmişdir. BVF-nin proqnozlarına görə 2012-ci ildə tədiyyə balansının profisiti 15% olacağı bildirilmişdir. Ölkənin tədiyyə balansında böyük profisitin mövcud olması şəraitində əlyata bazarında təklif tələbi üstələmişdir.

Təklifin tələbi üstələməsi şəraitində və bunun qeyri-neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinə neqativ təsirləri neytrallaşdırmaq məqsədi ilə Mərkəzi Bank 2012 ci ildə 1584 mln. \$ həcmində valyuta sterilizasiyası həyata keçirilmişdir.

İnflyasiya və manatın məzənnəsinin sabit olması şəraitində Mərkəzi Bank uçot dərəcəsində dəyişiklik etməklə qeyri neft sektorunun inkişafını dəstəkləmək siyasəti həyata keçirtmişdir. 2012-ci il 10 dekabrından etibarən uçot dərəcəsi 5.25%-dən 5% endirilmiş və faiz dəhlizinin digər parametrləri olduğu kimi saxlanılmışdır.

İllər üzrə uçot dərəcəsinin dinamikası

Monetar qaydalara uyğun hesabladıqda, məsələn Teylor qaydasına görə hesabladıqda uçot dərəcəsinin 10% yuxarı olmasını göstərir. Lakin Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi yumşaq faiz siyasəti iqtisadi artımın dəstəklənməsi məqsədi daşıyır və məqsədmüvafiq hesab edilməlidir. Mərkəzi Bankın pul siyasəti qərarları bank sektorunda faiz dərəcələrinin dəyişiminə təsir göstərən amillərdən biri olmuşdur. İl ərzində hüquqi şəxslərə kreditlər üzrə faiz dərəcələri 1.2 faiz bəndi azalaraq 13,3%, fiziki şəxslərə kreditlər üzrə faiz dərəcələri isə 0.8 faiz bəndi azalaraq 18.3% təşkil etmişdir.

	Cəmi		Ticarət və xidmət sektoru		Ev təsərrüfatına		Sənaye və istehsal sektoru		Energetika, kimya və təbii ehtiyatlar sektoru		Kənd təsərrüfatı və emal		İnşaat və əmlak		Digər sahələr	
			cəmi	x/cəki	cəmi	x/cəki	cəmi	x/cəki	cəmi	x/cəki	cəmi	x/cəki	cəmi	x/cəki	cəmi	x/cəki
2005	1441	361	25,1%		389,2	27,0%	83,3	5,8%	181,4	12,6%	97,6	6,8%	82,2	5,7%	246,3	17%
2006	2362,7	647,2	27,4%		778	32,9%	192,6	8,2%	92,2	3,9%	136,5	5,8%	152,5	6,5%	363,7	15%
2007	4681,8	1194	25,5%		1657,2	35,4%	308	6,6%	302	6,5%	197,2	4,2%	312,3	6,7%	711,1	15%
2008	7191,3	1911,3	26,6%		2334,9	32,5%	427,5	5,9%	855,7	11,9%	261,5	3,6%	461,4	6,4%	939	13%
2009	8407,5	1834	21,8%		2328,9	27,7%	536,9	6,4%	1522	18,1%	394,8	4,7%	576,5	6,9%	1214,4	14%

2010	9163,4	2206,8	24,1%	2700,8	29,5%	682,4	7,4%	984	10,7%	441,3	4,8%	660,6	7,2%	1487,5	16%
2011	9950,3	2844,4	28,6%	3315	33,3%	582,9	5,9%	289,7	2,9%	466,7	4,7%	875,3	8,8%	1576,3	16%
2012	12720,5	2649,3	20,8%	4316,7	33,9%	1297,6	10,2%	496,7	3,9%	546,2	4,3%	1270,3	10,0%	2143,7	17%

Buna paralel olaraq ev təsərrüfatlarına verilən kreditlərin artması da tələbə artırıcı təsir göstərmişdir. Belə ki, 2012-ci ildə ev təsərrüfatına verilən kreditlər (kommersiya bankları və bank olmayan kredit təşkilatları tərəfindən) 30.2% artmışdır.

Digər tənzimləmə aləti olan məcburi ehtiyat norması il ərzində 3% səviyyəsində saxlanılmışdır. Lakin önəmli məsələ ondan ibarətdir ki, məcburi ehtiyat normalarının tətbiqi mexanizmi əhəmiyyətli təkmilləşdirilmiş, banklar tərəfindən likvidliyin daha səmərəli idarə edilməsinə şərait yaradan yeni qaydalar qüvvəyə minmişdir. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının İdarə heyətinin qərarına əsasən 11-07-2012 ci ildə “Məcburi ehtiyat norması, hesablanması və saxlanması qaydası” qüvvəyə minmişdir. Həmin qaydanın 2.1 maddəsində deyilir: Məcburi ehtiyatların norması depozitlərin faiz nisbətində müəyyən edilir. Məcburi ehtiyatların norması bütün depozitlər, eləcədə hesablama bazasının bütün həcmli üzrə 3 (üç) faizdir.

Məcburi ehtiyatların Mərkəzi Bankda saxlanmalı olan məbləği aşağıdakı düsturla hesablanır:

manatla:

$$ME = \frac{\text{Cəlb olunmuş vəsaitin cəmi}}{\text{Hesabat dövründə günlərin sayı}} * MEN$$

burada, ME – Məcburi ehtiyatların həcmi

MEN – Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi məcburi ehtiyatlar norması

Mərkəzi Bankın Məcburi ehtiyat norması %-lə*

Fəaliyyət müddəti	Hüquqi şəxslərdən cəlb edilmiş vəsaitlər üzrə		Qeyri-rezident bank və maliyyə təşkilatlarından, o cümlədən beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından cəlb edilmiş vəsaitlər üzrə		Fiziki şəxslərdən cəlb edilmiş vəsaitlər üzrə	
01.10.1992 - 30.04.1993						
- Tələb olunanadək	15	15	-	-	15	15
- 1 aydan - 1 ilədək	12	12	-	-	12	12
- 1 ildən yuxarı	10	10	-	-	10	10

01.05.1993 - 30.05.1993						
- Tələb olunanadək	15	15	-	-	15	15
- 1 aydan - 1 ilədək	12	12	-	-	12	12
-1 ildən 3 ilədək	10	10	-	-	10	10
- 3ildən yuxarı	8	8	-	-	8	8
1 ilədək	10	10	-	-	10	10
01.02.06 - 15.07.08	10	10	-	-	10	10
16.07.08 - 13.10.08	12	12	5	5	12	12
14.10.08 - 30.11.08	9	9	-	-	9	9
01.12.08 - 31.01.09	6	6	-	-	6	6
01.02.09 - 01.03.09	3	3	-	-	3	3
01.03.09 - 01.01.11	0.5	0.5	-	-	0.5	0.5
01.01.11 - 01.05.11	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5	0.5
01.05.11 - 01.07.11	2	2	2	2	2	2
01.07.11 - 31.01.12	2	3	2	3	2	2
01.02.12 tarixindən	3	3	3	3	3	3

* AMB statistik buleten 12-2012.www.nba.az

Nəticə

Bildiyimiz kimi son illər iqtisadi ədəbiyyatlarda maliyyə sabitliyi termininə tez-tez rast gəlirik. Artıq bir neçə ildir ki, Mərkəzi Banklar monetar siyasətlə bərabər maliyyə sabitliyinin qorunması ilə əlaqədar tədbirlər planları hazırlayır və həyata keçirirlər. Cari maliyyə böhranlarının baş verməsindən sonra maliyyə sabitliyi Mərkəzi Bankların nəzarətinin gücləndirməli olduğu əsas həlqələrdən biri olmuşdur. Xüsusilə 2007-2009–cu illər maliyyə böhranı maliyyə sabitliyinin idarə edilməsi zəruriyyətini bir daha ortaya qoymuşdur. Bu baxımdan biz monetar siyasət və maliyyə sabitliyi arasında əlaqənin öyrənilməsi tədqiq etməyə çalışacağıq. Buna görə də maliyyə sabitliyi anlayışının daha konkret müəyyənləşdirilməsinin aparılması məqsəduyğundur. Bunun üçün isə hər şeydən əvvəl maliyyə sisteminin fəaliyyətinin əsas mexanizminin aydınlaşdırmasına ehtiyac vardır. Məlum olduğu kimi maliyyə sistemi əsasən aşağıdakı həlqələrdən ibarətdir: 1) Maliyyə bazarları (bura əsasən pul bazarı və kapital bazarını aid etmək olar) artıq pul vəsaitlərin ehtiyacı olanlara verilməsi prosesini həyata keçirən və nizamlayan bazarlar. 2) Maliyyə vasitəçiləri (banklar, bank olmayan kredit təşkilatları, sığorta şirkətləri) Bu kanal əsasən borc verənlərlə borc alanları birləşdirən maliyyə kanalları hesab edilir. 3) Maliyyə infrastrukturunu bütün əməliyyatların bazarlarda, maliyyə institutlarında həyata keçirilməsi sistemini nəzərdə tutulur.

Stabil maliyyə sistemi bu sistemə daxil olan bazarların xarici ölkələrlə inteqrasiya səviyyəsindən asılıdır. Bunun üçün Freixas(2003) modelindən istifadə etməklə formalaşdırılmış həll variantından istifadə edilir. Bu model vasitəsi ilə Mərkəz Banklar tərəfindən likvidliyi təmin etmək məqsədilə t vəsaitini qeyri likvid

banka verilməsi və ya dövlət tərəfindən ödəməqabiliyyəti olmayan bankların yenidənkapitalaşdırılmasının təmin edilməsi irəli sürülür. Qeyd etmək lazımdır ki, Freixas(2003) modeli maliyyə stressi zamanında banklara vəsait verməklə geri qaytarmaq və ya ləğv etmək kimi ex post(xarici) qərarları nəzərə almağa hesablanmışdır. Davam etmək və ya bankı bağlamaq üçün x dəyişənindən(0;1) istifadə edilir. Bundan əlavə θ yenidən maliyyələşdirmənin üstünlüyünü və C isə onun məsrəfini xarakterizə edir. Digər tərəfdən yenidən maliyyələşdirmənin sosial üstünlüyü ondan ibrətdir ki, bu zaman maliyyə sabilliyi qorunur və eyni zamanda bu prosesin yayılmasının qarşısı alınmış olur.

Uzun illər qapalı tipli iqtisadi dövlətin tərkibində olan Azərbaycanda aparılan uğurlu daxili və xarici iqtisadi islahatlar nəticəsində bazar iqtisadiyyatına keçid mümkün olmuşdur. Neft qaz sənayesinin aparıcı və tükənən gəlir mənbəyi olması ölkəmizdə digər sektorların inkişafını zəruri etmişdir. Buna görə də, aparılan fiskal və monetar siyasətlər çox dəqiqliklə hesablanmış və qeyri neft sektorunun inkişafına yönləndirilmişdir. Ölkəmizdə əsasən, fiskal siyasət üstünlük təşkil etdiyi üçün, 2014-cü ilin və əvvəlki illərin büdcə vergi siyasətlərinin analitikasını aparmaq daha məqsəda uyğundur.

Ölkəmizdə həyata keçirilən büdcə vergi siyasətinin əsas vəzifələri məcmu tələbin və ümumdaxili məhsulun sabit artımı, məşğulluğun təmin olunması, inflyasiyasının aşağı sürətlə artımı, iqtisadiyyatda təklif dəyişikliklərin aradan qaldırılmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının monetar və büdcə vergi siyasəti ölkənin iqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olmaqla aşağıdakı istiqamətlər üzrə yönəldilmişdir:

- sosial siyasətin davam etdirilməsi
- əhəlinin rifahının və yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşdırılması
- qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial şəraitinin artırılması
- iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin modernləşdirilməsi
- investisiya mühitinin daha da yaxşılaşdırılması

2014-cü ildə dövlət büdcəsi üzrə daxilolmalarda qeyri neft və digər real sektorlar üzrə sahibkarlıq və biznes fəaliyyətinin yaxşılaşması nəticəsində

formalaşacaq vergi və rüsumlar üzrə daxilolmalarda artımın olacağı nəzərdə tutulur. Eyni zamanda, yeni neft qaz yataqlarının kəşf olunması və dünya bazarında neftin qiymətinin sabit sürətlə artması nəticəsində ənənəvi sektorlar üzrə daxilolmaların da artacağı gözlənilir.

İqtisadi inkişaf strateqiyasına uyğun olaraq, vergi sisteminin təkmilləşməsi ilə Azərbaycanda vergi xidmətləri beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmışdır. Nəticədə, vergi ödəyicilərinin hüquqlarının pozuntuları halları aradan qaldırılmış, vergi güzəştləri və vergidən yayınma halları azalmışdır. Vergi ödəyiciləri üçün bərabərhüquqlu mühitin yaradılması, ölkədə sahibkarlığın inkişafı və azad rəqabətin formalaşması vergi sisteminin əsas prinsipi olmuşdur. Gələcək illərdə, innovativ sahələrin inkişaf etdirilməsi, investisiya qoyuluşlarının stimullaşdırılması, vergi inzibatçılığının daha da təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Nəticədə, həm sektorlar üzrə gəlirlərin həm də vergilərdən daxilolmaların yüksəlməsi büdcə gəlirlərini artıracaq ki, bu da milli rifahı yüksəldəcəkdir.

Cari ildə büdcə xərcləmələri üzrə struktur islahatların həyata keçirilməsi nəticəsində həyata keçirilən dövlət əhəmiyyətli tikinti, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı, enerji və s. Layihələrinin əsaslandırılmasının optimallaşdırılması, şəffaflığın artırılması istiqamətində işlərin davam etdirilməsi təmin olunacaqdır. Büdcə xərclərinin düzgün hesablanması nəticəsində məcmu tələb və məşqulluq təmin edilmiş olacaqdır.

Azərbaycanda bank sistemi özünün inkişaf trendini saxlamışdır. Bank sisteminin aktivləri 2013-cü ilin sonuna 20,385 milyon manat olsa da, 2014-cü ilin birinci rübündə bu göstərici 5,1% artaraq 21,419 milyon manata çatmışdır. Bank sistemində risklərin idarə olunması və bank xidmətləri bazarında hərarəti tənzimləmək üçün Mərkəzi Bank bir sıra soyuducu tədbirlər həyata keçirmiş, banklar üzərində nəzarət rejimini sərtləşdirmişdir. Bu tədbirlərə misal olaraq, “Aktivlərin təsnifləşdirilməsi və mümkün zərərin ödənilməsi üçün ehtiyatların yaradılması qaydaları”-na dəyişiklikləri önə çəkmək olar (standart aktivlər üçün kredit riski 2 dəfə azaldılmışdır). Eyni zamanda, maliyyə dayanıqlılığını təmin etmək üçün “məsuliyyətli borc vermə” prinsipləri üzərində nəzarət intensivləşdirilmişdir. Bundan

əlavə, istehlakçıların hüquqlarının müdafiə olunması və savadlılığının artırılması üçün bank xidməti komissiyonlarının ümumi tələbi də tətbiq edilməyə başlamışdır.

Əhalinin banklara etibarının artıdığını əmanətlərini inkişaf dinamikasında görmək olar. 2014-cü ilin birinci rübündə əmanətlərin dinamikası artmağa davam etmiş (2013-cü ilin sonuna 6 milyard manat) və qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti 20,6%-ə çatmışdır. Əmanətlərin valyuta strukturunda milli valyutanın payı daha çox artmış və toplam əmanətlərin 61%-ini təşkil etmişdir. Ümumilikdə, əmanətlərdə bu cür artımı ölkədə məcmu yığıcı yüksəldərək, iqtisadiyyata müsbət təsir göstərə bilər.

Kreditləşmə səviyyəsi də yüksəlməkdə davam edir. Əgər 2012-ci ildə hər 1000 nəfərin 148-də bank krediti var idisə, 2013-cü ildə bu göstərici 274 nəfərə çatmışdır. Bankların kredit qoyuluşları da müvafiq dövr üçün 25,3% artaraq 14,990 milyon manata çatmışdır. Verilmiş kreditlərin bank aktivlərində payı yüksək olaraq qalır – 70%. 2014-cü ilin birinci rübündə kredit portfeli 3,4% artmış, cəmi aktivlərdə payı isə 68%-ə enmişdir.

Dövr ərzində kredit portfelinin artmasına baxmayaraq, banklar kredit risklərini məqbul səviyyədə saxlamışlar. Belə ki, birinci rüb ərzində kreditlərin həcmində 25% artım olsada, vaxtı keçmiş kreditlər cəmi 16% artmışdır. Nəticədə, vaxtı keçmiş kreditlərin ümumi portfeldə payı 6,4%-dən 5,1%-ə enmişdir.

2013-cü ildə kredit portfelinin strukturunda əhəmiyyətli dəyişiklik müşahidə olunmamışdır.

Bankların kapitalının minimal dair Mərkəzi Bankın tələblərinin sərtləşməsi ilə kapitallaşma prosesi sürətlənmişdir. Belə ki, Mərkəzi Bankın tələbinə əsasən 01.01.2015-ci ilədək bankların məcmu kapitalı 50 milyard manatdan az olmamalıdır. Nəticədə, birinci rübdə məcmu kapital 5% artaraq, 3,571 milyon manata çatmışdır. Son araşdırmaya əsasən, hal-hazırda 13 bankın məcmu kapitalı bu normadan aşağıdır. Gələcəkdə, bank sektorunda təmərküzləşmə prosesinin davam edəcəyi gözlənilir.

Həm fiskal həm də monetar siyasətin əsas məqsədi ölkədə iqtisadi artıma, aşağı inflyasiyaya və yüksək məşğulluğa nail olmaqdır. Hər iki siyasət, bu məqsədə nail olmaq üçün özündə müxtəlif tənzimlənmə metodlarını birləşdirir. Ölkələr üçün

əsas məqsəd, bu siyasətləri düzgün integrasiya edib, qarşıya qoyulan hədəflərə çatmaqdır.

Beynəlxalq təcrübəyə görə inflyasiyanın birbaşa hədəflənməsi qiymət sabitliyini təmin etməyin ən effektiv çərçivəsidir. Mərkəzi Bankın faiz dərəcələri vasitəsilə məcmu tələbə, iqtisadi artıma və inflyasiyaya yüksək təsir imkanlarını nəzərdə tutan bu siyasət çərçivəsi inflyasiya gözləntilərini sabitləşdirir və makroiqtisadi şokların təsirlərini çevik neytrallaşdırmağa imkan verir. Bunun üçün müvafiq şərait formalaşdıqca (xarici valyuta mənbələrinin şaxələnməsi, maliyyə və kapital bazarlarının dərinləşməsi, bank sektorunun maliyyə dərinliyinin artması və s.) faiz dərəcəsindən məcmu tələbə təsir edən operativ hədəf kimi istifadə olunması imkanları yaranacaqdır.

Pul siyasəti çərçivəsinin təkmilləşdirilməsi zamanı son vaxtlar dünyada pul siyasəti dizaynında baş verən dəyişikliklər də nəzərə alınacaqdır. Son qlobal böhran göstərdi ki, mərkəzi banklar dayanıqlı iqtisadi inkişafı yalnız qiymət sabitliyi ilə dəstəkləməklə kifayətlənməməlidirlər. Hazırda dünyada mərkəzi bankların hədəf perimetrinin (qiymət sabitliyi ilə yanaşı, iqtisadi artım və maliyyə sabitliyi) və alət arsenalının genişləndirilməsi məsələsi aktuallaşmışdır. Bütün bu müsbət göstəricilər ölkə rəhbərliyinin apardığı uğurluiqtisadi siyasətin nəticəsidir. Əminliklə söyləmək olar ki, gələcək illərdə də ölkəmizin iqtisadi inkişafı daha da yüksələcəkdir.

2015-ci ildə də Mərkəzi Bankın fəaliyyətində makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunması əsas hədəflərdir. Aşağı təkrəqəmli inflyasiya səviyyəsinin qorunması və manatın məzənnəsinin sabitliyi növbəti ildə də mühüm prioritetlərdir. Eyni zamanda iqtisadi artım çevik pul siyasəti ilə dəstəkləklənəcəkdir.

Mərkəzi Bank bank sektorunda maliyyə dayanıqlığının qorunmasını, o cümlədən risklərin minimallaşdırılmasını təmin edəcəkdir. Bank sektorunun maliyyə dərinliyinin artırılması və onun iqtisadi artımda daha effektiv iştirakının stimullaşdırılması istiqamətində də fəaliyyət gücləndiriləcəkdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Banklar haqqında normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2009. 1092 s.
2. Dövlət maliyyəsi normativ- hüquqi aktlar toplusu// Z.F. Məmmədovun elmi redaktorluğu ilə hazırlanmış. Bakı, Qanun, 2010. 1180 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (17 aprel 2007-ci il, 9 oktyabr 2007-ci il, 6 noyabr 2007-ci il, 26 may 2009-cu il, 19 iyun 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)
4. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (4 mart 2005-ci il, 6 mart 2007-ci il, 17 aprel 2007-ci il, 19 oktyabr 2007-ci il, 2 oktyabr 2008-ci il, 26 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə).
5. Bank olmayan kredit təşkilatları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 25 dekabr 2009-cu il
6. Valyuta tənzimi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (27 noyabr 2001-ci il, 30 aprel 2002-ci il, 3 mart 2006-cı il, 17 aprel 2007-ci il, 7 dekabr 2007-ci il tarixli, qanunlarla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)
7. Əmanətlərin sığortalanması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (08 may 2009-cu il və 30 iyun 2009-cu il tarixli qanunla qəbul edilmiş dəyişikliklər və əlavələrə)
8. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının İllik Hesabatları.
9. Abbasov Ə.M., Z.F. Məmmədov. Bank işi və e-bankçılıq. Bakı, 2003.

10. Abdullayev Ş., R.Əsgərova. Bank işi. Bakı,2010
11. Bağirov M. Bank işi. Bakı, 2003.
12. Bəşirov R.A. Bank işi. Dərs vəsaiti. Bakı,2007.
13. İbrahimov Z. Pul, kredit və banklar (suallara cavab). Bakı, 2009.
14. Kərimov A. İbrahimov Z. Bank marketinqi və menedcmenti.Bakı,1996.
15. Məmmədov Z.F. Pul , kredit və banklar. Dərslik . Bakı, 2010.
16. Məmmədov Z.F Finans iqtisadiyyatı. –Bakı: Qanun, 2003. - 375 c.
17. Mamedov Z.F.Azərbaycanda korporativ idarəetmə sistemi və onun banklarda tətbiqi məsələləri //Qanun. – 2007. - № 8.
18. Azərbaycan Milli Ödəniş Sisteminin inkişaf tendensiyası: huquqi və iqtisadi aspektlərin təhlili // Qanun. – 2009. - № 10
19. Mamedov Z.F.Global böhranı və dövlətin antiböhran strategiyası: dünya təcrübəsi və azərbaycan reallığı// Dövlət idarəciliyi. № 1. – 2010.
20. Məmmədov Z.F. «Qlobal maliyyə böhranı və dövlət idarəetmə sistemində antiböhran siyasət: dünya təcrübəsi və Azərbaycan modeli»Bakı:DİA. 2010
21. Sadıqov E.M. Bank əməliyyatları. Bakı, 2010.
22. Аббасов А.М. Электронизация финансовой индустрии в условиях сетевой экономики. Баку: Азернешр, 2007.
23. Банковское дело. Учебник. М.: Проспект, 2008.
24. Банковское дело, под.ред. Г.Н.Белоглазовой: Учебник-М. Юрайт-издат. 2004.
25. Гаджиев Ш.Г. Финансово-банковская система Азербайджана в условиях глобального кризиса: изменение акцентов международных сравнительных оценок // Центральная Азия и Кавказ, Глобализация. 4-5, - 2009. с. 84- 103.
26. Ибрагимов З.Г. Генезис денежно- кредитной системы Азербайджана. Баку, 1997.
27. Мамедов З. Ф. Банковский кризис и реформирование банковского сектора в контексте глобализации. Баку: Азернешр, 2007.

28. Мамедов З. Ф. Основные тенденции развития денежно – кредитной системы Азербайджана // Центральная Евразия: национальные валюты. Стокгольм: Изд. Дом «CA Press», 2008. – 79- 103.
29. Мамедов З. Ф. Анализ и оценка банковских рисков // Известия СПбГУЭФ. 2006. - № 3.
30. Мамедов З.Ф.Анатомия финансового кризиса. – СПб: Изд-во СПбГУ, 2005. -322 с.
31. Мамедов З.Ф.Влияние кризиса на логику реформирования банковской системы.– СПб: Изд-во СПбГУЭФ, 2005.
32. Рустамов. Э. С. Глобальный кризис и антикризисная политика Центрального банка Азербайджана // Деньги и кредит.- 1/2010.
33. 28. Qriqori Mənkəyü, Ekonomiks dərs vəsaiti. İngilis dilindən tərcümə, üçüncü nəşr. Harvard Universiteti 2002.
34. 28. Yılmaz K., Akçay C., Alper E. **Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri**. TUSİAT-T/2002-12/341, gelişmekte olan ülke deneyimleri ışığında Türkiye analizi, 2002, 108 s
35. 29. Агапова Т.А.Серегина С.Ф. **Макроэкономика**: Учебник / Под общей ред. д.э.н. А.В.Сидоровича; МГУ им. Ломоносова. 4-е изд.перраб. и доп., М.: Издательство «Дело и Сервис», 2001, 448 с.
36. 30. ГальперинВ.М., Гребенников П.И., Леусский А.И., Тарасевич Л.С. **Макроэкономика**. Учебник / Общая редакция Л.С.Тарасевича. Изд. 2-е, перераб. и доп. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 1997. 719 с.
37. Джеффри Д. Сакс, Фелипе Ларрен Б. **«Макроэкономика»** Глобальный подход. Перевод с английского. М.: изд-во «Дел о» 1999 847 с.
38. Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос, 2002, 352 с.
39. Ануреев С.В. Денежно-кредитная политика, диспропорции и кризисы. М.: Кнорус, 2009.
40. Улюкаев А.В. Современная денежно-кредитная полтика. Проблемы и перспективы. М.: Дело, 2009.

41. Соколов Ю.А., Дубова С.Е. Денежно-кредитное регулирование. М.: Флинта, МПСИ, 2008.
42. Моисеев С.Р. Денежно-кредитная политика: Теория и практика. М.: Экономистъ, 2005.
43. Навой А.В. Центральный банк в глобальном хозяйстве. М.: Изд-во РГЭА им. Г.В. Плеханова, 2010.
44. Тобин Дж. Денежная политика и экономический рост. М.: Либроком, 2010.
45. Фетисов Г.Г. Монетарная политика и развитие денежно-кредитной системы России в условиях глобализации: национальный и региональный аспекты. М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006.
46. Моисеев С. Р. Денежно-кредитная политика. Теория и практика :учебное пособие для вузов / С. Р. Моисеев, 2- е изд. – М. : Московская Финансово –промышленная академия, 2010. – 784 с.
47. Улюкаев А. В. Современная денежно - кредитная политика. Проблемы и перспективы / А. В. Улюкаев, 2-е изд. –М. : Дело АХН, 2009. 208 с
48. www.azstat.org
49. www.cfin.ru
50. www.economy.gov.az
51. www.imf.org
52. www.iqtisad.net
53. www.nba.az
54. www.nber.org
55. www.worldbank.org
56. www.econpaper.com

Роль Центрального банка в регулировании денежно - кредитной политики

Осуществление денежно - кредитной политики является важнейшей функцией любого центрального банка. Сложившаяся мировая практика показывает, что через денежно - кредитную политику государство воздействует на денежную массу и процентные ставки, а они, в свою очередь - на потребительский и инвестиционный спрос. Денежно - кредитная политика приводит к изменению значений основных макроэкономических параметров: ВВП, инфляции, уровня безработицы. В качестве проводника денежно-кредитной политики выступает Центральный эмитсионный банк государства.

The role of the Central Bank to regulate monetary - credit policy

The implementation of monetary - credit policy is a key function of any central bank. According to world practice shows that in monetary - credit policy of the state acts on the money supply and interest rates, and they in turn - on consumer and investment demand. Monetary - credit policy leads to a change in the basic macroeconomic parameters: GDP, inflation, unemployment. As a guide monetary policy acts as the central bank of issue of the state.